

Nyelvtudományi Közlemények

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
LAKÓ GYÖRGY

HATVANHATODIK KÖTET

TURUN YLIOPISTO
SUOMALAISEN JA YLEISEN
KIELITIETEEN LAITOS
SUOMALAIIS-UGRILAINEN
KIELENTUTKIMUS
Fennicum, Henrikinkatu 3
20500 Turku

BUDAPEST
1964

TARTALOM

RÉDEI KÁROLY: Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben	3
VÁSZOLYI ERIK: Zürjének a Kanyin-félszigeten	17
MIKOLA TIBOR: Szamojéd nyelvtanulmányok I.	35
MOÓR ELEMÉR: Szláv jövevényszavaink kvantitási anomáliái	43
KNIEZSA ISTVÁN: Szláv jövevényszavaink magánhangzó-kvantitása	59
KÁROLY SÁNDOR: A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából	67

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GULYA JÁNOS: A vahi osztják főnevek tipológiai osztályozása a fonémaeloszlás alapján	89
FOKOS DÁVID: Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok	95
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések	103
GULYA JÁNOS: Etimológiai jegyzetek	111
BERECZKI GÁBOR: Etimológiai megjegyzések	117
ERDŐDI JÓZSEF: A mari U. <i>melna</i> , K. <i>mele-nä</i> szó etimológiájához	123
M. VELENYÁK ZSÓFIA: Négykézláb	125
LÓRINCZ JENŐ: Az <i>ős</i> rokon nyelvi megfelelőinek szelkup tagja	127
PAPP FERENC: A magyar szószervezet-rendszer néhány sajátosságáról	129
BENKŐ LÁSZLÓ: A szavak stilisztikai értékeléséről	141
SZÁNTÓ ÉVA: Megjegyzések egy beszédtagolással foglalkozó elmülethez	151

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

T. LOVAS RÓZSA: Melich János	157
TEMESI MIHÁLY: Klemm Imre Antal	160
LAKÓ GYÖRGY: Beke Ödön	162
JAKOBSON, ROMAN: A IX. Nemzetközi Nyelvészkongresszus záróelőadása	165
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Finnugor szak a magyar egyetemeken	173
SZABÓ LÁSZLÓ: Az ÉszT SzSzK TA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének munkájáról	175
LÁSZLÓ GYULA: Az uráli őshaza kérdéséről	179
KISS JENŐ: <i>Béla Szent-Iványi</i> , Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und Ungarnkunde an der Berliner Universität	181
FABRICIUS-KOVÁCS FERENC: <i>Hajdú Péter</i> , The Samoyed Peoples and Languages	182
HAUHIA, ULLA: <i>Sulo Haltsonen</i> , Suomalaista kaunokirjallisuutta vierailta kielillä	184
K. SAL ÉVA: Virittäjä	186
BERECZKI GÁBOR: <i>Paula Palmeos</i> , Karjala Valдай murrak	188
ERDÉLYI ISTVÁN: Очерки мордовских диалектов	189
LÓRINCZ JENŐ: Современный мари́йский язык. Фонетика	192
FOKOS DÁVID: Коми-пермяцкий язык. Введение, фонетика, лексика и морфология.	196
ERDÉLYI F. ISTVÁN: A zürjénföldi régészeti irodalom új terméséből	204
SZATHMÁRI ISTVÁN: <i>Bárczi Géza</i> , A magyar nyelv életrajza	207
FODOR ISTVÁN: <i>Papp László</i> , Nyelvjárástörténet és nyelvi statisztika	210
FARKAS VILMOS: <i>Rácz Endre</i> , A magyar nyelv következményes mondatai	214
FÁBIÁN PÁL: <i>Molnár József</i> , A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között	216
FÓNAGY IVÁN: <i>Elekfi László</i> , Vizsgálatok a hanglejtés megfigyelésének módjairhoz	217

FÓNAGY IVÁN: <i>László Zsigmond</i> , Ritmus és dallam. A magyar vers és ének prozódiaja	219
FÓNAGY IVÁN: <i>André Abraham Moles</i> , Théorie de l'information et perception esthétique	222
FÓNAGY IVÁN: <i>Karel Sedláček—Antonín Sychra</i> , Hudba a slovo z experimentálních hlediska	225
VÉRTES O. ANDRÁS: Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences	226
HAZAI GYÖRGY: <i>Henri & Renée Kahane—Andreas Tietze</i> , The Lingua Franca in the Levant	228
FODOR ISTVÁN: Psycholinguistics: A Book of Readings	230
PAPP FERENC: <i>И. И. Резун</i> , Модели языка	234
KIEFFER FERENC: Választás és véletlen a nyelvben	239
GÁLDI LÁSZLÓ: Sprachwissenschaftliches Wörterbuch	242
KISS LAJOS: <i>Ф. П. Филин</i> , Проект „Словаря русских народных говоров”	243
KISS LAJOS: Historia osadnictwa i organizacja społeczna pasterstwa oraz słownictwo pasterskie Tatr Polskich i Podhala	246
BOJTÁR ENDRE: <i>Jaroslav Jelínek—Josef V. Bečka—Marie Těšitelová</i> , Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce	247
Hibaigazítás	249

TARTALOM

RÉDEI KÁROLY: Vannak-e az előmagyar—permi érintkezésnek nyelvi nyomai? ...	253
SÁMSON EDGÁR: A jelentő mód múlt idejének jelölése az osztjában	263
MIKOLA TIBOR: Szamojéd nyelvtanulmányok II.	279
THOMAS A. SEBEOK: Kódolás a jelező viselkedés fejlődésében.	285
GULYA JÁNOS: A fonémarendszer változásának mennyiségi összetevői	303
FÓNAGY IVÁN: A beszéd dinamikus leírásának elveiről.	315
ELEKFI LÁSZLÓ: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban	331

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

F. MOLNÁR GIZELLA: Finnugor szóegyeztetések Czuczor G. és Fogarasi J. szótárában	371
GULYA JÁNOS: Adalékok a nyelvi absztrakció kérdéséhez	379
BERECZKI GÁBOR: Etimológiai megjegyzések	385
ERDŐDI JÓZSEF: <i>Manysi sait</i> < <i>komi šait</i> 1. 'vessző', 2. 'rubel'	389
ERDÉLYI ISTVÁN: Etimológiai megjegyzések	393
HAJDÚ PÉTER: Samojedica	397
VÉRTES O. ANDRÁS: Pejoratív értelmű mellékeveinkről	407
VÉRTES O. ANDRÁS: A nyelv szélességének változása magánhangzóink képzésekor	415
MAGDICS KLÁRA: A magyar érzelmi hangjelentésformák akusztikájához	417
MIKES MELÁNIA: Adatok a p, b, t, d fonémák kialakulására a gyermeknyelvben ...	421
SZATHMÁRI ISTVÁN: Az „íróalmi nyelv” terminus értelmezéséhez	425

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

N. SEBESTYÉN IRÉN: Fokos-Fuchs Dávid nyolevan éves	429
LAKÓ GYÖRGY: Fokos-Fuchs Dávid és N. Sebestyén Irén kitüntetése	432
Az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává avatta Aurélien Sauvageot professzort	432
LAKÓ GYÖRGY: Finnugor nyelvészeti tanszék a turkui egyetemen	437
ERDŐDI JÓZSEF: Urálsztika és altajisztika az Egyesült Államokban	438
RÉDEI KÁROLY: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum	443
K. SAL ÉVA: Virittäjä	448
SZ. KISPÁL MAGDOLNA: Obi-ugor hang- és alaktani tanulmányok	450
APOR ÉVA: В. И. Абаев, Историко—этимологический словарь осетинского языка	452
GÁLDI LÁSZLÓ: Általános nyelvészeti tanulmányok I	455
FABRICIUS-KOVÁCS FERENC: <i>Alo Raun</i> , Johdatusta strukturaalikieliteteeseen	458
VÉRTES O. ANDRÁS: <i>Laziczius Gyula</i> , Fonetika	459
VÉRTES O. ANDRÁS: <i>Fónagy Iván</i> , A metafora a fonetikai műnyelvben	459
KISS LAJOS: <i>Melich János</i> , Dolgozatok II.	460
PAPP FERENC: Материалы к частотному словарю Пушкина	462
GÁLDI LÁSZLÓ: N. A. Constantinescu, Dictionar onomastic romănesc	464

Vannak-e az előmagyar – permi érintkezésnek nyelvi nyomai?

1. ZSIRAI MIKLÓS „Finnugor rokonságunk” (Budapest, 1937) című műve 147–8. lapjain olvashatjuk a következő sorokat: „Valószínűleg laza volt az ugor csoport tagjainak egymáshoz való kapcsolata, s a később magyarrá fejlődő ugor részek tán a permiekkal (a zürjének és votjakok ősei) is fenntartottak valamelyes érintkezést. Ilyenre látszanak utalni a permi nyelvekre és a magyarra korlátozódó meglepő egyezések (pl. a jellegzetes denazalizáció jelenségei: $mp > b$, $nt > d$, $nk > g$ és a főnévi igenévnek meglepően hasonló $-ni \sim ni$ képzője), föltéve természetesen, hogy azok nem önálló fejlődések eredményei.”

2. ZSIRAI ezen óvatos feltevése óta többen hozzászóltak az ún. permi–magyar, ill. permi–ugor érintkezések kérdéséhez, sőt néhányan ezt a problémát tüzetesebben is megvizsgálták. LIGETI LAJOS (A magyarság őstörténete. Budapest, 1943. 40–1) szerint a magyarok és permiek között az érintkezés az i. e. 1000. év táján következhetett be (a Bjelaja alsó folyása vidékén), tehát akkor, amikor a finnugorság többi része (a finn–volgai csoport) már elszakadt a permiektől.

BÁRCZI GÉZA (MNY. XXXIX, 286–8) úgy véli, hogy a finnugor egység felbomlása után az ugarság azon nyugati ága, amelyből a magyarság sarjadt, nem szakadt el teljesen a finn–permi ág keleti csoportjától, a permiektől, hanem azokkal „még sokáig közvetlen, bár laza” kapcsolatban állt. Ilyen, szinte a nyelvi egységig menő szoros kapcsolattal magyarázhatók a jellegzetes magyar–permi egyezések: denazalizáció, közös szerkezeti elemek (főnévi igenévképző, mozz. $-m$, műv. $-l$ igeképző). BÁRCZI „Régi magyar nyelvjárások” című dolgozatában (Néptudományi Intézet. Budapest, 1947. 3–4., l. még MNY. XLIII, 83) óvatosan arra a lehetőségre utal, hogy a szókezdő b -, d -, g - keletkezése a magyarban szintén a magyar–permi kapcsolatok idejébe tehető. — „A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez” című kitűnő tanulmányában (MNY. LVIII, 1–10) BÁRCZI arra a következtetésre jutott, hogy a denazalizáció megindulása a magyar és a permi nyelvekben ugyan közös jelenség volt, a teljes denazalizálódás azonban nem történhetett meg az előmagyarban az ugor egység korában. Úgy véli, hogy a fejlődés a magyarban hosszú ideig tartott. A végleges denazalizálódást egy közbeeső — talán évszázadokig elhúzódó — fok előzte meg, ahol a zárhang már zöngés volt, a nazális már eltűnt, de nyoma még megmaradt abban, hogy a megelőző magánhangzó nazális színezetűvé vált: $*\sim b$, $*\sim d$, $*\sim g$. Hód 'Bieber' szavunk vog. (MUNK.: Ethn. IV, 293) É. *χüntel*, AL. *khuntel*, T. *khontel* 'hód', (VNGy. II, 454) É. *χuntil* 'vakondok', osztj. (AHLQV.) É. *χundil* 'Maulwurf' megfelelőivel együtt egy tör. $*qund$ ugor kori átvétele. (Osztj. < talán vog., vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: I. OK. I, 365,

ALH. I, 291). E szavunk világosan mutat, hogy a denazalizáció az ugor egység felbomlása után az ősmagyarban zárult le teljesen.

A magyar nép és nyelv kialakulásában az ugor — permi, illetőleg a magyar — permi kapcsolatoknak különösen nagy jelentőséget tulajdonít MOÓR ELEMÉR (vö. Nyr. LXXII, 242—3; NyK. LIV, 90—5; ALH. II, 76, 417—29 és IX, 133—42). A magyar és a permi nyelvek hangrendszerének és bizonyos alak-tani vonásainak a hasonlóságát általános kétnyelvűséggel magyarázza. Úgy véli, hogy az előmagyarok és az ősspermiek egykori szoros kapcsolatának emléke őrződött meg a magyar népnévben is. Feltévése szerint a magukat *mońs*-nak nevező ugorok a szomszédságukban élő permieket **ser* vagy **seri* névvel jelölték. (Ez utóbbiból származtatja a zürjének *серьянин*, *зырянин* külső elnevezését.) Az előmagyarok egy csoportja i. e. 750—500 között különvált az ugarságtól, és a permiekkel szorosabb kapcsolatba került, velük kölcsönösen exogám házassági közösségbe lépett. Ez az új közösség magát a két név egymás mellé helyezésével nevezte meg: **mońs-ser*. Ebből az alakulatból jöhetett létre a magyarság magyar elnevezése: **mońs-ser* > **mońs-her* > *mogyer* > *magyar* (népnév), *megyer* (törzsnév) (l. NyK. LIV, 90 kk.).

MOÓR úgy vélekedik, hogy az előmagyar — permi kétnyelvűség következtében a permi csoport mélyreható hatással lehetett annak az ugor nyelvi alaknak a fejlődésére, amelyből az ősmagyar nyelv létrejött. Az eddig tárgyaltakon kívül a magyar nyelv „permies vonásainak” tartja a következőket is: 1. Szóeleji zöngés zárhangok: *bal*, *berek*, *bíz*, *bodor*, *bog*, *bonyolódik*, *bőr*, *buzog*, *darázs*, *dög*, *gödör* stb. 2. Megőrződött *k-t* és *p-t* tartalmazó szók: *komor*, *komoly*, *kopál* 'herausschälen', *kupa*, *kopolya* 'Vertiefung' stb. 3. Permies sajátosságok az alaktan és a szókincs területén. Alaktan: egyes személyes névmások: *te*, *ti*, *mi*; kérdőnévmás: *ki*; egysz. 2. sz. igei és birtokos személyrag: *-d*; *-r* névszóképző; néhány számnév *-c*, *-nc* (~ permi *-mīs* '10') eleme: *nyolc*, *kilenc*, *harminc*. Szókincs: *kenyér*, *tavas*. Permi eredetre utal a z néhány szóban: *ázik*, *ezüst*, *íz*, *izzik*, *meztelen*. MOÓR permi eredetűnek tekint számos olyan, permies hangtani sajátosságot nem mutató szót is, amelyeknek az obi-ugor nyelvekben nincsenek megfelelőik: *ág*, *csap*, *csepeg*, *csíp*, *ég* 'brennen', *íz*, *kell*, *kigyó*, *köd*, *lebeg*, *légy*, *lép*, *lesz*, *mos*, *nyúl*, *nyúlik*, *ön*, *öv*, *szag*, *szarv*, *tol*, *var*, *vékony*, *vigyáz* stb. (vö. Nyr. LXXII, 242—3; ALH. II, 76, 417—29 és IX, 133—42).

PAIS DEZSŐ (MNY. XLIX, 279 kk.) szintén intenzív előmagyar — permi kapcsolatokat tesz fel, s MOÓR ELEMÉRhez hasonlóan lehetségesnek tartja, hogy a magyarság ugor és permi elemekből alakult ki. Úgy véli, hogy a két ősi törzs közül a *Megyer* ugor, a *Nyék* pedig permi eredetű lehet.

Legutóbb A. KÖVESI MAGDA foglalkozott a magyar nyelv „permies” vonásaival (Vir. 1963: 239—51). A magyar — permi egyezések közül a legjellemzőbbet, a denazalizáció kérdését vizsgálta meg. Más kutatókhoz csatlakozva mind a magyarban, mind a permi nyelvekben a denazalizáció kezdetét az i. e. 8. század utáni időkhöz, végét pedig az i. u. 7—8. századba helyezi.

Külföldi tudósok közül tudtommal csak B. A. SZEREBRENNYIKOV fogadta el a magyar — permi kapcsolatok hipotézisét (vö. NyK. LVIII, 199—200). Ezen nyelvek közötti számos közös vonás alapján arra gondol, hogy a magyar nyelv összetett igeidő is (*kérek vala*, *kértem vala* stb.) permi hatásra alakultak ki (a magyar összetett igealakokról l. még PAIS: MNY. XL, 193—7; NyK. LVIII, 202; HORVÁTH KÁROLY: MNY. XL, 197—8).

3. Az ugor — permi, ill. előmagyar — permi érintkezések hipotézisével szemben több kutató kételyét fejezte ki. Közülük ERKKI ITKONEN (FUFA. XXXII,

67—96; FUFÁ. XXXIII, 74—81) határozottan tagadó álláspontot képvisel. Véleménye szerint a legjellemzőbbnek tartott magyar—permi egyezést, a denazalizációt teljesen felesleges ősi érintkezéssel magyarázni, mivel ez fonetikailag nagyon természetes folyamat, mely más uráli nyelvekben (pl. a lapp nyelvjárások többségében és a jéniszeji-szamojédban) is végbement. Az elmélet helyessége ellen szól az is, hogy — bár a magyar és a permi konsonantizmus között vannak kétségtelen hasonlóságok — az ősspermi vokalizmus teljesen különbözik a magyartól. Az pedig nehezen volna elképzelhető, hogy a permi hatás, illetőleg a közös magyar—permi nyelvi változások csupán a mássalhangzókra terjedtek volna ki. A magyar és a permi nyelvek egyező alak-tani vonásaival (pl. infinitívus, *-d* igei és birtokos személyrag stb.) és egyes névmásokkal kapcsolatban (*kí, te, ti, mi*) ÍTKONEN megjegyzi, hogy ezek nem tartoznak azok közé a nyelvi elemek közé, amelyek könnyen átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba.

HAJDÚ PÉTER (Finnugor népek és nyelvek 80) szerint az ugor—permi érintkezések jelentőségét egyesek eltúlozták: „önmagában véve semmi különös nincsen abban, hogy az ugorok és a finn—permiék, majd később az ugorok és a permiék kapcsolatai nem szakadtak meg teljesen. Csupán az vitatható, hogy lehettek-e ezek a kapcsolatok annyira mélyek, hogy egyező nyelvfejlődési mozzanatok okozzanak.”

4. A továbbiakban sorra megvizsgáljuk a magyar nyelv „permiés”-nek tartott vonásait abból a célból, hogy azok valóban előmagyar—permi érintkezések nyelvi nyomainak tekinthetők-e, avagy inkább belső magyar fejlődéssel magyarázandók.

4.1. Mint láttuk, az utóbbi időben néhányan permi hatással magyarázták a szókezdő zöngés zárhangok keletkezését a magyarban. LAKÓ GYÖRGY (AUFÁ. XVII, 9—26; NyK. LXIV, 56—70; ALH. XII, 226—46) azonban meggyőzően igazolta, hogy a szóeleji *b, d, g* hangokat tartalmazó biztos vagy lehetséges finnugor eredetű szavaink zöngés zárhangjai nem permi hatásra keletkeztek. Ezek *b-, d-, (g-)* hangja zöngétlen **p-, *t-, (*k-)* hangokból jött létre szóbelseji zöngés zárhang (pl. *bog, dob, dug*), likvida (pl. *?bal, bél, ?berek, bór, daru*) vagy valamilyen más zöngés mássalhangzó (pl. *?bonyolít, búvik*) hatására. A szóeleji zöngés zárhangok elterjedését és megerősödését LAKÓ szerint *b-* kezdetű török jövevényszavaink is elősegíthették. — A magyar és a permi szókezdő zöngés zárhangokról hasonlóképpen vélekedik RAVILA (FUFÁ. XXXIII, 20) és E. ÍTKONEN (uo. 79—80) is.

A szóeleji *b-, d-, g-* hangok keletkezése a permi nyelvekben is belső nyelvi okokkal, szóbelseji zöngés mássalhangzók hatásával függ össze. UOTILA (SUSToim. LXV, 2—5) szerint a korai ősspermi alapnyelvben már lehettek *b-, d-, g-* kezdetű szavak. E mellett sólnak a permi nyelvek szókezdő zöngés zárhangot tartalmazó jövevényszavai is. Például: zürj. *dar* 'Schöpflöffel, Kochlöffel' | votj. *durī, durī* (vö. szanszkrit *dārvi-* 'Löffel'); zürj.—votj. *das* 'zehn' (vö. oszét *das* ua.). A *b-, d-, g-* hangok az ősspermiben — ugyanúgy, mint a magyarban — szóbelseji zöngés mássalhangzók asszimiláló hatására keletkeztek. Ilyenek: zürj. *bađ, Ud. bađ* 'Weide' | votj. *bađ-pu* ua. (*pu* 'Baum') ~ finn *paju* ua.; zürj. *bađdeg* 'Schneehuhn' ~ m. *fajd* 'Auerhahn'; zürj. *gada*: P. *tšeri-gada* 'Möwe' ~ finn *kajava* ua.; zürj. V. *gibavni* 'scharenweise schwimmen, wobei das Wasser sich kräuselt (Fische); schweben (Schöpfkelle in einer Wuhne)' ~ m. *hab* 'Schaum' ~ finn *kummuta, kumpua-* 'quellen, hervorquellen'; zürj. *din*, P. *din* 'dickes Ende (des Baumes)' | votj. *din, K. din* ua. ~ m. *tő* 'Stamm(ende),

Ansatz' ~ finn *tyvi* 'Wurzelende, dickes Ende, Stammende; Wurzel'; zürj. *dor* 'Nähe, Umgebung, Seite' | votj. *dor* ua. ~ cser. KH. *tor-*, J. *tör-*, *tò'ran*, *tò'ràn* 'zu, in die Nähe'.

Noha ezen asszimilációs okokkal magyarázható zöngésülés — az iráni jövevényszók tanúsága szerint — már a korai őspermiben megindult, szórványos $p > b$ -, $t > d$ -, $k > g$ -változás később, a zürjén és a votják nyelv külön életében is történt. Például: zürj. *geb* 'eine sehr kleine Fliege' ~ votj. *kibi* 'Art kleiner Fliege, Blasenfuß', zürj. *goz* 'Paar' ~ votj. *kuz* ua. (vö. UOTILA i. h. 8 kk.). Újabb kori nyelvjárási zöngésülés: zürj.: *pe*, KP. *pə*, *bə* 'verstärkendes Wort, wird bei angeführter Rede eines anderen gebraucht' | votj. *pe* ua.; zürj. *dundini*, P. *tundini* 'schwellen, aufschwellen'; Ud. *bikminis*, I. V. *pikmini* 'quellen (Gefäss im Wasser)', vö. UOTILA i. h. 5—12). — A szóbelseji zöngés mássalhangzók hatásával függ össze a szókezdő zöngés szibilánsok (*z*, *ž*, *ž*) és affrikáták (*dž*, *dž*) kifejlődése is a permi nyelvekben (vö. UOTILA i. h. 20 kk., 36 kk.).

4.2. Vajon a magyar és a permi denazalizáció valóban összefügg-e egymással? Hogy feleletet kaphassunk erre a kérdésre, meg kell vizsgálnunk, hogy e hangváltozás a permi nyelvekben, mikor és milyen feltételek között zajlott le. Mindenek előtt azt kell figyelembe vennünk, hogy a permi denazalizáció egyrészt az 1. és 2. szótag között, másrészt az első szótagonál hátrább időben és a denazalizálódás módjában lényegesen különbözik egymástól.

Ismeretes, hogy a finnugor szóbelseji egyszerű $*-p$ -, $*-t$ -, $*-k$ - — feltehetőleg $*-β$ -, $*-δ$ -, $*-γ$ -fokon keresztül — eltűnt; e hangok spirantizálódása, ill. eltűnése valószínűleg már a korai őspermiben, még a denazalizáció megindulása előtt megtörtént. E hangváltozás után — mint az alábbiakban látni fogjuk — $*p$, $*t$, $*k$ az 1. és 2. szótag határán csak szórványosan (elsősorban képzői szerepben) fordulhatott elő.

A finnugor nazális előzményű zárhangok és affrikáták egyszerűsödése az 1. és 2. szótag között a következő módon mehetett végbe: $*mp > *p > b$, $*mt (> *nt) > *t > d$, $*nt > *t > d$, $*ηk > *k > g$, $*ntš > *tš > dž$, $*ntš > *tš > dž$.

A denazalizáció itt vázolt hangfejlődési fokozatait a következő hangtani megfontolások támogatják:

1. A finnugor szóbelseji $*p$, $*t$, $*k$ eltűnése után — főleg képzőként — előforduló $*p$, $*t$, $*k$ hangoknak az 1. és 2. szótag között ugyanúgy *b*, *d*, *g* a folytatói, mint a nazálisos előzményűeknek. Lássunk néhány példát: zürj. I., Ud., Pecs., V., AV., P., AI., PK. *abu*, Ud. *ab*, Sz., Lu., Le. *abi*, KP. *öbe*, *öböl*, ópermi *abul* 'ist nicht, nicht' | votj. (WIED.) *evyl*; (MUNK.) Sz. *ovol*, K. *üvül*, J. *ovol*; (WICHM.) G. *evel*, M. *övä*, J. *öväu*, MU. *eböu* úa. Zürj. $*abvel > *abıl > abi$, $*abvel > abul > abu$. A permi alakok zürj. *ab-*, KP. *öb-* votj. *e-*, *ö-*, *eb-* stb. előtagja a finn *epä* : *epävarma* 'unsicher' stb., mord. M. *af* 'nicht' tagadószóval, utótagja pedig a zürj. *vel-* ~ *vıl-* (~ finn *ole-*) létigével azonos. A zürj. *ab-*, fi. *epä* stb. *-b*, *-pä* eleme a fgr. $*p$. deverbális névszóképzőre megy vissza. A votj. *evel* stb. alakokban $*ebvıl > evyl > evel > evel$ fejlődési sor tehető fel. A MU. *eböu* *b*-je ugyanúgy szóbelseji $*-bv-$ (< $*-pv-$) folytatója, mint a zürj. *abu* stb. alakoké (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 196, 303). A zürj. (WUo.) AV., Pecs. *ob* 'Vaterschwester' *b*-je talán szintén eredeti $*p$ -ból származik, vö. vog. (MSz.) KL. *üp* 'néne; Tante', osztj. (KT. 66) C. *äpa*, *äba* 'ältere Schwester; Tochter (älter als ego) des Bruders, des Vaters', O. *vbē* 'ältere Schwester, jüngere Schwester des Vaters' (etimológiai összetartozásukról l. PATKANOV 3;

KARJALAINEN: FUF. XIII, 216). — Uráli *-t névmásképző van a zürj. *kod*, *kodi* 'wer, welcher?', votj. *kud*, ua., *kudiz* 'welcher; einige' névmásban. Vö. cser. *kădă, kûdă* 'wer?, welcher?'; irgendeiner', lapp *gutti* 'which, what...' (WICHMANN: FUF. XIV, 106; UOTILA: SUSToim. LXV, 103; LEHTISALO: SUSToim. LXXII, 390). Véleményem szerint ugyanez a *-t képző lehet meg a zürj. *mêd* 'ander(er), zweite(r)', votj. *mîd*, K. *mêd* ua. (~ fi. *muu*, m. *más*) névmásban is. A zürj. tagadó ige jelen idejű tbsz. 2. sz. V. *od, ode, odej*, Lu. *od*, P. *od, ode*, KP. *ôdê* és múlt idejű tbsz. 2. sz. Lu., Le. *ed*, P. *ed, ede*, KP. *îdê*, valamint a votj. tagadó ige jelen idejű egysz. és tbsz. 2. sz. *ed*, *ed* stb. alakjainak -d eleme eredeti *-t-re visszamenő igei személyrag (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 109 kk.). Lehetségesnek tartom, hogy a (GEN.) KP. *sîda* (tbsz. *nîda*) 'er, der, dieser, jener' névmás a *si* (*ni*) és a *ta* 'dieser' névmás összetapadása útján keletkezett, tehát itt is *-t > d változás történhetett. — A zürj. tagadó ige jelen idő egysz. 1. sz. *og*, tbsz. 1. sz. *og, oge* és múlt idő egysz. 1. sz. *eg, ig*, tbsz. 1. sz. *eg, ig, ege, îge*, valamint a votj. tagadó ige jelen idő egysz. 1. és 3. sz. és tbsz. 3. sz. *ug* alakjainak -g eleme fgr. *-k-ra visszamenő jelen időjel (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 136).

2. A nem-első szótagbeli *-nt- hangkapcsolatnak (többszörszre képzett és idegen eredetű szók tartoznak ide) a zürjénben -d, a zürjén P. nyelvjárásában és a votjakban -t felel meg (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 87, 103). A fgr. *-nt. deverbális névszóképzőnek zürj.-d, P. -t, votj. -t a folytatója például: zürj. *pîked*, P. *pîkê't* 'Stütze', votj. *pîket* ua. A zürj. -ed, P. -et, votj. -eti stb. sorszám-névképző is (vö. zürj. *koimêd*, P. *kuiimê't*, votj. *kuiimeti* stb. 'dritte') *-nt-re megy vissza. Ide tartozik még a zürj. -ed, P. -et (< fgr. *-nt.) gyakorító képző is, pl. *nuedni*, P. *nuetnî* 'mit sich wegführen, fortziehen, fortreissen; führen, leiten'. Ezekről a képzőkről l. UOTILA: SUSToim. LXV, 92–7. Ugyanílyen fejlődést mutat a nem-első szótagbeli *-t hang is: zürj. -d, P. -t, votj. -t. Például: zürj. *kurîd*, P. *kurî't* 'bitter, scharf schmeckend; Bitterkeit', votj. *kurî't* ua. (vö. UOTILA i. h. 94). Őspermi *-t-t tehetünk fel az iráni (vö. pehl. *namat* 'grober Teppich') eredetű zürj. *namêd*, P. *namê't*, KP. *namet* 'Fußlappen, Fußzeug' szóban is (vö. UOTILA i. h. 96). — A nem-első szótagbeli *-mp > *p > *b hangváltozásra nincs példánk. Az UOTILA (i. h. 86–8) által idevont zürj. -b, P. -p képző ui. nem *-mp-re, hanem fgr. *p. képzőre mehet vissza (vö. RAVILA: FUF. XXIV, 56). — A nem-első szótagbeli *-k-nak — a zürj. -ig, P. -ik, votj. -(i)ki stb. igenévképző és a zürj. -teg, P. -teg, votj. -tek caritívusrag szerint — zürj. -g, P. -k, votj. -k felel meg (vö. UOTILA i. h. 87, 128–9), ellenben az *-ŋk hangkapcsolatnak zürj. — votj. g a folytatója, például: zürj. -eg, votj. -eg (< *-ŋk.) deverbális névszóképző: zürj. (WIED.) *pôlôg* 'Furcht', votj. (WIED.) *sîeg* 'Speise, Futter'. Ezért e hangkapcsolat esetében UOTILA (i. h. 137–40) őspermi *-ŋk > *ŋg > g (és nem *-ŋk > *k > g) hangváltozásra gondol. E hangfejlődés felleltetésére azonban semmi kényszerítő okunk nincs, mivel úgy véljük, hogy a nem-első szótagbeli *-ŋk ~ zürj.-votj. g megfelelés az őspermi nem-első szótagbeli *k két, egymástól eltérő fejlődésében leli magyarázatát. Ennek ui. nemcsak zürj. g, P. k, votj. k megfelelése lehetséges, hanem Ø is, mivel egyes *-k-ra végződő formánsok abszolút szóvégi helyzetben még az őspermiben lekoptak. Ilyenek: a *-k latívusrag: zürj. *kare* 'városba', votj. *kare* ua. (zürij.-votj. *kar* 'város') és a fgr. *-k-ra visszamenő zürj. -a, votj. o denominális melléknév- és deverbális névszóképző (vö. WICHMANN: SUSAik. XXX/6: 14; BEKE: Nyr. LV, 47–8; UOTILA: SUSToim. LXV, 130; RADANOVICS: NyK. LXI, 79–85). Mármost nagyon valószínű, hogy a fgr. *-ŋk-ból keletkezett őspermi *-k denominális,

ill. deverbális névszóképzőt még az őspérmiben bekövetkezett $*k > g$ zöngésülés óvta meg a lekopástól. A nem-első szótagbeli $*\eta k > *k > g$ változás tehát abban tér el a nem-első szótagbeli $*nt > *t > \text{zürj. } d, \text{ P. } t, \text{ votj. } t$ hangváltástól, hogy az előbbi esetében a $*k > g$ zöngésülés — a tárgyalt okból — még az őspérmiben megtörtént, a $*t > d$ fejlődés azonban csak jóval később, a zürjén nyelv külön életében (a zürjén és a permják nyelvjárások elkülönülése után) következett be.

Láttuk, hogy az első szótagbeli $*mp, *nt, *\eta k$ kapcsolatoknak mindkét permi nyelvben ugyanúgy zöngés b, d, g hangok a folytatói, mint az első szótagbeli őspérmii $*p, *t, *k$ mássalhangzóknak. Azt is láttuk, hogy a nem-első szótagbeli $*nt$ fejleményei szintén teljesen megegyeznek a nem-első szótagbeli $*t$ fejleményeivel (zürj. $d, \text{ P. } t, \text{ votj. } t$).¹ Mindebből nyilvánvalóan az következik, hogy az első szótagbeli nazális előzményű zárhangok és affrikáták zöngésülése sem a megelőző nazális hatására ment végbe, hanem a denazalizáció után a denazalizálódott $*p, *t, *k, t\check{s}, t\check{s}$ mássalhangzók — az eredeti $*p, *t, *k, t\check{s}, t\check{s}$ hangokkal együtt — intervokalikus helyzetben zöngéssé váltak.^{2,3}

Ezen őspérmii zöngésülési folyamat természetesen nemcsak a zárhangokra és az affrikátákra terjedt ki, hanem az 1. és 2. szótag határán levő szibilánsokra is: $*s > z, *š > ž, *š > ž$, vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 172. Például: zürj. *koz* 'Fichte' | votj. *kiz* ua. ~ fi. *kuusi* ua.; zürj. *kiz* 'zwanzig' | votj. *kiz* ua. | m. *húsz* ua.; zürj. *ež* 'Hautteil des Felles (nicht Haare), die innere (nicht behaarte) Seite der Haut...' ~ fi. *iho* 'Haut'. Az első szótagnál hátrább az eredeti $*s, *š, *š$ szibilánsok megőrződtek. A mai zürjén és votják nyelvben 1. és 2. szótag között előforduló $s, š, š$ hangok finnugor mássalhangzó-kapcsolatokra ($*ks, *kš, *kš, *ps, *pš, *sk, *šk$), ill. affrikátákra mennek vissza, vö. UOTILA: uo.⁴

4.3. Mikor történtett a denazalizáció? A denazalizációban és az azt követő zöngésülésben részt vettek a permi nyelvek közös iráni jövevény-szavai is: zürj. *pad*: (WIED.) *pad-vež* 'ins Kreuz, kreuzweise, durchkreutz', (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) V. *pad-vež* 'kreuzweise' ~ osztj. (KT. 712) DN. *panť* 'Weg (der Menschen od. Tiere)' stb. (vö. szanszkrit *panthan-*, *panthā* 'road, way, path'), l. FUV.; LITKIN: Bonp. Яз. 1953/3: 59; zürj. (WUo.) *egir* 'glühende

¹ Az $*mp$ hangkapcsolatot az első szótagnál hátrább nem tudjuk kimutatni; az $*\eta k$ -nak a nem-első szótagbeli $*k$ hangétól eltérő fejlődése pedig — mint már tárgyaltuk — jól magyarázható.

² A zöngésülés az affrikátáknál — akár nazális előzményűekről ($*nt\check{s}, *\eta t\check{s}$), akár nazális nélkülűekről ($*t\check{s}, *\check{s}$) van szó — nem minden esetben történt meg. Ezeknek ui. a mai permi nyelvekben a szabályos $č, ž, dž, ž$ mellett $t\check{s}, š, t\check{s}, š$ hangok is megfelelőhetnek (vö. TOIVONEN: FUF. XIX, 212—4, 219, 229—30, 237—8). Ez a szabályos hangfejlődéstől való eltérés — véleményünk szerint — az affrikáták erősen affektív-deszkriptív jellegével magyarázható.

³ Arra vonatkozóan, hogy a denazalizációnak nem szükségképpen velejárója a nazális után következő zöngétlen mássalhangzó zöngésülése, hivatkozhatunk pl. az obiugor nyelvekre. Az osztjákban (pl. a Muzsi és a Szinja nyelvjárásban) szótagzáró helyzetben az $mp, nt, nš, šš, \eta k, \eta x$ kapcsolatok oly módon egyszerűsödnek, hogy a nazális elem kiesik, például *ämpol* 'kutyák' ~ *äp* 'kutya' (vö. RADANOVICS: NytudÉrt. 31: 11; l. még STEINITZ, OVE. I, 26—7). Hasonló jelenség a vogulban is ismeretes: *čaniš* 'tud, ismer' ~ *čassum* 'tudtam' (KÁLMÁN, Chrestomathia Vogulica 45).

⁴ Az őspérmii zöngétlen mássalhangzók zöngéssé válása idején a fgr. *geminata* $*pp, *tt, *kk$ hangokból fejlődött zürj.-votj. p, t, k zárhangok még $*p, *t, *k$ fokon lehettek meg, mivel különben ezek is zöngésültek volna.

Kohle' | votj. (MUNK.) Sz. *ägir*, K. *ägër* 'szén; Kohle' (vö. óind *angārā* ua.), I. LITKIN: uo. A permi nyelvek legrégibb iráni jövevényszavai i. e. első évezred első századaiban kerülhettek be a korai ősspermi alapnyelvbe. A denazalizáció kezdetét nem tudjuk pontosan meghatározni, csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a denazalizálódás és az azt követő zöngésülés a finnugor szóbelseji **p*, **t*, **k* spiránssá válása, ill. eltűnése után, valamint a legősibb iráni jövevényszók átvétele utáni évszázadokban indulhatott meg.

E hangváltozás lezárulását már tisztábban látjuk. A zürjén és a votják nyelv közös bolgár–török (csuvas) jövevényszavai ui. szintén denazalizálódtak. Például: zürj. *gob* 'Pilz, Schwamm' | votj. *gubj* ua. < csuv. *komba* ua.; zürj. *kud* 'Korb, Schachtel' | votj. *kudj* 'Korb von Rinde, Schachtel' < csuv. *kunbī* 'Korb von Rinde'. Idetartozik még a votj. *kudiri*: J. *kudiri*, *izzi kudiri* 'Gebräme, Rand, Besatz (an Mützen)' < csuv. *χondor* 'Biber', *χondyr* 'Gebräme von Biberfell' szó is (vö. WICHMANN: SUSToim. XXI, 25, 57, 76, 129, 139). A legelső bolgár–török jövevényszók i. u. 6–7. században kerülhettek be az ősspermibe. Tudjuk, hogy a permiek az i. u. 9. században váltak el egymástól. Az elválás után, a zürjének északra költözésével, már csak a votjakok lehettek közvetlen kapcsolatban a bolgár–törökökkel. A votják nyelv külön életében — tehát a 9. század után — átvett csuvas jövevényszók már nem denazalizálódtak, például: votj. *engej* 'Schwägerin (Frau des älteren Bruders)', *tingili* 'Achse', vö. WICHMANN i. h. 25, 57, 107. A denazalizáció befejeződése után került be a késői ősspermibe az iráni eredetű zürj. *jemdon* 'Stahl', votj. *andan* ua. (vö. JOKI: SUSToim. 125: 149) szó is. Mindezen tényezők figyelembevételével az 1. és 2. szótag közötti denazalizáció lezárulását az ősspermi korszak végére, tehát az i. u. 8. századra tehetjük.

A denazalizáció az első szótagonál hátrább — legalábbis az **nt* esetében — szintén már az ősspermi kor végén befejeződött. Az **nt*-ből fejlődött *t* és az ősspermi nem-első szótagbeli eredeti **p*, **t*, **k* zöngésülése azonban csupán a zürjénben történt meg, e nyelv P. nyelvjárásában és a votjakban már nem.⁵ A denazalizáció befejeződése után kölcsönözött zürj. Ud. *karandis* 'Zuber' (< vepsze *kerandez* ua.) szóban az -*nd*- már megmaradt.

4.4. Ismeretes, hogy két nyelv közötti kapcsolat többnyire jövevényszók átadásában, ill. átvételében szokott megnyilvánulni. Alaktani elemek csak a legritkább esetben — jövevényszókon keresztül — juthatnak be egyik nyelvből a másikba. Valamely nyelv hangtani rendszerében egy másik nyelv hatására intenzív kapcsolat, kétnyelvűség esetén történhetnek változások. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a magyar nyelvbe csak 2–3 permi jövevényszó került be. Ez feltétlenül arra mutat, hogy az előmagyarság és a permiek kapcsolata nagyon laza lehetett. Ilyen laza kapcsolat esetén egyáltalán nem gondolhatunk arra, hogy akár a szókezdő zöngés zárhangok, akár a denazalizálódás útján keletkezett *b*, *d*, *g* hangok az előmagyar–permi érintkezések korából származhatnának. Ilyen feltevésekre azonban nincs is szükségünk. A szóeleji zöngés zárhangok — mint láttuk — a magyar nyelv külön életében jöhetnek létre. BÁRCZI „A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez” című dolgozatában (MNY. LVIII, 1–10) — jóllehet felveti azt a lehetőséget, hogy a magyar–permi azonos fejlődés véletlen — a magyar denazalizációt, legalábbis annak megindulását közös jelenségnek tekinti, a változás lezárulását azonban

⁵ A votjakban szórványosan előforduló újabb kori nem-első szótagbeli *t* < *d* változásról I. UOTILA: SUSToim. LXV, 114–6.

az ősmagyar korba, a szorosabb magyar–török érintkezések előtti időbe helyezi. Egyetértünk mindazzal, amit BÁRCZI a finnugor zárhangok és a denazalizáció ősmagyar kori történetéről mond, a magyar és a permi denazalizációt azonban tőle és másoktól (pl. MOÓR E., A. KÖVESI MAGDA stb.) eltérően egymástól független hangváltozásnak tekintjük. A permi denazalizáció történetének ismeretében nem is gondolhatunk másra! A két denazalizáció közös vonása csupán az, hogy mind a kettő — legalábbis az 1. és 2. szótag között — azonos eredményekre (zöngés mássalhangzók) vezetett, a két hangváltozás lefolyása azonban gyökeresen eltér egymástól. (A nem-első szótagbeli permi denazalizáció még eredményében is különbözik a magyartól!) A denazalizáció egyfelől a magyarban, másfelől a permi nyelvekben más-más fokozatokon keresztül ment végbe. A magyar szóbelseji zöngés zárhangok a megelőző nazális elem zöngésítő hatására keletkeztek (tehát: **mp > *mō > *~b > b* stb.). A permi nyelvekben viszont a szóbelseji zöngés mássalhangzók (zárhangok és affrikáták) nem a denazalizáció eredményeképpen jöttek létre, hanem — mint részletesen kifejtettük — a denazalizálódással létrejött zöngétlen mássalhangzók (**p, *t, *k, *tš, *tš, *s, *š, *š* hangokkal együtt az ősspermiben (az első szótagnál hátrább csupán a zürjénben, e nyelvkülön életében) intervokális helyzetben zöngéssé váltak.

5. A magyar nyelv hangrendszerében nem találhatók tehát permies vonások,⁶ de nem mutathatók ki ilyenek nyelvünk alaktanában sem. A magyar–permi egyezések közt szokták emlegetni a következőket: *-ni* infinitivusképző, *-r* főnévképző, *-m* mozz., *-l* műv. ige képző, *-d* birtokos és igei személyrag. továbbá egyes névmások: *ki, te, ti, mi*. Ezekkel kapcsolatban elfogadhatjuk E. ITKONEN (FUFA. XXXII, 67–76) nézetét, aki szerint ilyen véletlen egyezések nemcsak a magyar és permi, hanem bármely finnugor nyelv között találhatók. Figyelembe veendő az is, hogy képzők, ragok és névmások nem azok közé a nyelvi elemek közé tartoznak, amelyek könnyen átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. A magyar és a permi nyelvek összetett igealakjai vagy párhuzamos fejlődéssel, vagy idegen nyelvi hatással (török *oldum-idi* 'lettem v. voltam volt') és nem ősi magyar–permi érintkezéssel magyarázandók. Összetett igealakok a cseremisz nyelvben is vannak (vö. E. ITKONEN: FUFA. XXXIII, 79).

6. Természetesen a magyar–permi érintkezések lehetőségét nem vetjük el, de nem tartjuk lehetségesnek, hogy ezek a kapcsolatok a magyar és permi nyelvekben k ö z ö s nyelvfejlődési folyamatokat indíthattak volna el. Nagyon valószínű tehát, hogy az előmagyarok, ill. az ősmagyarok laza kapcsolatban állhattak a permiekkal, mivel nyelvünkéből kimutatható néhány permi eredetű jövevényszó. Ezek a következők: *ezüst, kenyér, a kilenc, harminc* számnevek *-nc* eleme. A *nyolc*-számnevebe a *-c* valószínűleg a *kilenc*-ből terjedt át analógiás úton (vö. RÉDEI: NyK. LXV, 159).⁷

⁶ MOÓR (1. a 2. pontot) permi hatással magyarázta a *k*-kezdettü veláris és a *p*-kezdettü magyar szavak szóeleji mássalhangzóját is. Úgy látszik, hogy az egyetlen helyes *k*-kezdettü etimológia a *kúszik*. Ez azonban — a cser. és mord. megfelelőiből következően — eredetileg palatális hangrendű lehetett (vö. TOIVONEN: FUF. XXII, 138–9; E. ITKONEN: FUFA. XXXII, 71). A csekély számú *p*-kezdettü szó (*pegyvet, por, para*) *p*-je — amennyiben ezek etimológiája elfogadható a *p > f* változással ellentétes regresszív tendenciával magyarázható.

⁷ A MOÓR által idevont permies sajátosságot nem mutató szokat (*ág, csap, csepeg, csíp* stb.) azért, mivel az obi-ugor nyelvekben nincsenek megfelelőik, még nem kel

Ezüst szavunk egy feltehető őspani **ezv3s*, (-*š*k) (vö. zürj. *eziš* 'Silber', votj. *azveš* ua.) alakból származhatik. (A szó etimológiájáról l. GYARM., Aff. 190—1, 268; MOÓR: NYK. LIII, 85; ALH. II, 421—4; WICHMANN: SUSToim. XXXVI, 79). A permi szó bekerült az oszétba is: iron. *ævzišt*, dig. *ævzestæ*, vö. JOKI: SUSToim. 125: 154—8. JOKI (i. h.) szerint a magyar és az oszét szó hathatott egymásra. Véleménye szerint a m. *ezüst* -*t*-je talán oszét (iron) hatással magyarázható.

Permi jövevénytípus lehet a m. *kenyér* 'Brot' is, vö. votj. (MUNK.) Sz., M., G. *keñir*, K. *keñër* 'dara, darakása, derce', (WICHM.: FUF. XIV, 86) Uf. *keñir*, *keñir*, J., M. *keñir*, G. *keñer*, MU. *keñir* 'Graupe, Grütze' (MOÓR: ALH. VII, 344; IX, 140, 172; Slavica II, 56. Vö. még SIMONYI: Nyr. XXXIX, 438; WICHMANN: FUF. XIV, 86; TOIVONEN: SUSToim. LVIII, 231). Átvételre utal a szóbelseji konsonantizmus is. A votj. szóban feltehető eredeti *-*ŋ*- hangnak ui. a magyarban — finnugor eredetű szókban — nem felelhet meg -*ny*. Valószínű, hogy a fgr. *-*ŋ*- már a korai ősmagyarban denazalizálódott *-*g*- > *-*γ*- hanggá (vö. BÁRCZI: MNy. LVIII, 6), ezért a *kenyér* szó esetében az ősmagyar nyelv hangrendszeréből hiányzó permi *-*ŋ*- hangot -*ny*-nyel helyettesíthették. A magyar szóban 'Graupe, Grütze' → 'Brot' jelentésfejlődés történhetett.

Permi eredetű lehet *kilenc* és *harminc* számnevünk -*nc* eleme, mely feltehetőleg egyes permi számnevek (pl. zürj. *kekjà-mis* 'acht' ~ votj. *tämīs* ua., zürj. *ekmīs* 'neun' ~ votj. *ukmīs* ua., zürj. Ud. *ñela-mis* 'negyven', *veti-mis* 'ötven' stb.) -*mīs* utótagját rejti magában (vö. MUSz. 420; ÁKE.606; BEKE: Nyr. XLVIII, 10; SzófSz.; MOÓR: ALH. II, 373, 427; HAJDÚ: ALH. II, 303 jegyz.).

RÉDEI KÁROLY

föltétlenül permi jövevénytípusoknak tartanunk. Ilyen szóegyezések ui. szép számmal találhatók nemcsak a magyar és a permi, hanem a magyar és bármelyik finnugor nyelv között.

Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben

I. Bevezetés

A zürjén nyelv obi-ugor jövevényszavait először Y. H. TOIVONEN vetette alá részletes és beható vizsgálatnak „Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen” (FUF. XXXII, 1—169) című műve „Ostjakische Lehnwörter im Syrjänischen” című fejezetében (uo. 103—6). TOIVONEN itt — beleszámítva az 58. lapon említett zürj. Lu. *puš* 'lange Fischreuse' szót is — kilenc szót tárgyal. (TOIVONEN felsorolásából kimaradt UOTILÁNAK a zürj. *tšukri* 'schmales, langes Messer . . .' szóról írott etimológiája, vö. Vir. 1934: 252.) V. SZORVACSOVA „Ненецкие и хантыйские заимствования в говоре зауральских коми” (Историко-филологический сборник. Сыктывкар, 1960: 176—7) című cikkében helyszíni gyűjtés alapján 18 új osztják jövevényszót sorol fel. Ezek közül azonban csak hétnek fejtette meg az eredetét helyesen. A fennmaradó 11 szónál észrevette ugyan, hogy osztjából való kölcsönzés lehet, de ajánlott etimológiái nem fogadhatók el (l. az egyes jövevényszók tárgyalásánál).

Dolgozatomban az eddig megírt 17 etimológián kívül 28 új etimológiát tárgyalok. Forrásul elsősorban az 1961-ben Sziktivkárban megjelent új zürjén szótár, a Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов (rövidítése: SzrSzlKomi) szolgált. Ezenkívül felhasználtam még VÁSZOLYI ERIK 1959-ben gyűjtött Miji-i nyelvjárásból való zürjén szövegeit is.¹ Munkámban — mint ez a címből is kitűnik — a zürjén nyelvnek mindkét obi-ugor nyelvből bekerült jövevényszavaival foglalkozom. Kétségtelen, hogy a két obi-ugor nyelv közül az osztjából került be a legtöbb jövevényszó a zürjénbe. Az átadó nyelv bizonyos hangtani, földrajzi stb. kritériumok alapján általában akkor is megállapítható, ha az illető szó mindkét obi-ugor nyelvben megvan. Némely esetben viszont — megfelelő kritériumok hiányában — csak annyit mondhatunk, hogy a kérdéses zürjén szó valamelyik obi-ugor nyelvből, a vogulból vagy az osztjából származik.

II. Szójegyzék

1. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *ħarñō* 'молодые ветви ивы'.

? < osztj. (KT. 428) C. *kārñōr3* 'Zuwachs an den Zweigspitzen, Trieb', Kr. *kārñōr3* 'Trieb eines Nadelbaums, der Weide (süss, von den Kindern gegessen)', Ni. *kārñōrəχ*, Kaz. *kārñōrəñ uārəs* 'unverhärteter Schössling der Sandweide (wird unverhärtet ziemlich hoch)', O. *kprī nār* 'Weidenschössling'.

¹ VÁSZOLYI ERIKnek ezúttal is köszönetet mondok azért a szívességéért, hogy kéziratot anyagát rendelkezésemre bocsátotta.

A zürj. *ħarñō* feltehetőleg elhasonulással jött létre: *ħarñor* > *ħarñol* > I. *ħarñō*. — Az vismai jellegű nyelvjárásokban *l* szóvégi helyzetben nem fordul elő, ezért a *ħarñol* szó a *lo* (*lolis*) típusú szók analógiájára *ħarñō* hangalakúvá vált.

SZORVACSOVA (177) a zürjén szót az osztj. (KT. 335) DN. *ħara'ma* 'Querband, Weidenband am Schlitten, Ulme' szóval vetette egybe. Ez azonban hangtani okokból nem fogadható el.

2. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *ħolam* 'название водяного растения'; (VÁSZOLYI) I. (Míži) *ħolam* ua.

< osztj. (KT. 301) Kaz. *ħōla'm*, O. *ħōlam* 'ein im Wasser (сорь) wachsendes Gras'.

3. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *ħort* 'плес, часть реки от одного изгиба до другого, прямое течение'.

< osztj. (KT. 330) Kaz. *ħōr'f* 'gerade, schmale Strecke eines Moores oder Flusses, »wie ein Rohr, weithin sichtbar« (nicht sicher)'.

SZORVACSOVA (177) a zürjén szót tévesen az osztj. (KT. 330) DN. *ħōr* 'Strecke eines Flusses, wo sich an den Ufern keine Sandablagerungen befinden' alakból származtatja.

4. (WUo.) V., Sz., Pecs., Lu., Le., I., Ud. *jaran* 'Samojede (V., Pecs., I., Ud.), ein Volk irgendwo im Norden in der Gegend der Vyčegda (Sz., Lu.), die im Norden wohnenden Syrjänen, im Norden wohnender Syrjäne (Le.)'.

< vog. (MSz.) É. *jären*, K. *joryén* 'szamojéd'

vagy < osztj. (KT. 184–5) DN. *ĩār'rən* 'Samojede', V. *ĩarya'n*: *ĩ. ĩāħ* 'die Samojeden', Vj. *ĩar'ka'n*: *ĩ. pōħār* 'hohe Rohrpfanze', Trj. *ĩār'ya'n*: *ĩ. kō* 'die ganz in der Nähe, bei Surgut wohnenden Samojeden, die Jasak nach Bere-zov zahlen', Ni. *ĩār'n*, Kaz. *ĩōr'n*, *ĩōrən* = DN.

WUo. (Syrj. < Wog. od. Östj.?). TOIVONEN: FUF. XXXII, 104 (zürj. ? < vog. v. osztj.); STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 600–1 (zürj. < vog. v. osztj.).

Zürj. > or. *ярán*, *ерán* 'Samojede', vö. STEINITZ: i. h.; másképp: KÁLMÁN: NyK. LIII, 168 (or. < vog.).

5. (SzrSzlKomi) I. *jodum* 'полоски бересты для покрышки летних чумов'; (VÁSZOLYI) I. (Kanyin) *jodum* 'sátorfedőlap (nyírfakéregből)'.

< osztj. (KT. 198) Ni. *ĩūt'em* 'Rindenscheibe der Hütte (aus 2–3 Streifen)', Kaz. *ĩōt'e'm* 'Rindenscheibe der Hütte (aus 2–3 Streifen), aus 2–3–4 einfachen Streifen genähte Rindenscheibe', O. *ĩōdē'm* = Ni.

RÉDEI: ALH. XIII, 309.

SZORVACSOVA (172) a zürjén szót a jurák (ПТҮ. 161, 305) *ēдемы* 'обрубок, чурбан'; (ЛЕНТ. 139) Szj. *jōdēm* 'Balken, Bauholz' szóból származtatta. Egyeztetése hangtani (a zürj. *-d*-nek nem felelhet meg *szam. -d-*) és jelentéstani (a zürj. szó 'полоски бересты...' jelentése nem illik a *szam.* szó 'Balken, Bauholz' jelentéséhez) nehézségek miatt nem fogadható el (vö. RÉDEI: i. h.). LENTISALO (i. h.) szerint a jurák szó szintén osztjából való átvétel.

6. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *kaldanka* 'хантыйская лодочка (нос и корма острые)'.

E szó osztják eredetijét nem ismerem. Lehetséges — legalábbis a *-ka* végződés erre utal —, hogy szavunk orosz közvetítéssel került a zürjénbe.

SZORVACSOVA (177) a zürjén szót egy osztj. *kōlētām* 'лодка, на которой можно ездить по мелкой воде' alakból való átvételnek tartja. Ez a származtatás nem fogadható el. SZORVACSOVA egyeztetése ugyanis PAASONEN —

DONNER (823) Ko. *kəlyəm*, *kələtəm* 'mit d. Boot über eine niedrige Stelle fahren od. fahren können' adatának a félreértésén alapszik. Az osztják szó nem főnév, hanem ige!

7. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *кавыр* 'род молотка, которым бьют крупную рыбу при ловле неводом или важаном'.

< osztj. (KT. 387—8) DN. *kāyər* 'Holzklötzchen, das an das eine Ende der Angelschnur gebunden wird (wenn der Hecht den Haken verschluckt und von der Spitze einer am Ufer eingesteckten Stange die mittels eines Heuwisches mitten an derselben befestigte Angelschnur abgerissen hat, dient dieses Klötzchen als Schwimmer); ein mit einem 2—3 Klafter langen Seil an der Spitze des Fischotterpfeils angebundenes Klötzchen, mit dessen Hilfe man den ins Wasser verschwundenen Otter finden kann', Ni. *kāyər* (*kā-*) 'Fischkeule', Kaz. *kāyər* 'hammerartige Fischkeule aus einer Wurzel; (in Märchen) Hammer', Ö. *kāyər* 'Hammer'.

Tévesen: SZORVACSOVA (177): zürj. < osztj. (PD. 679) Ko. *kāwz* 'Hammer, Keule'.

Osztj. > vog. (KANN.—LIIM.: SUSToim. 114 : 481) Szo. *kāβя* 'молоток'.

Osztj. > or. *ка́рп* 'hölzerner Hammer mit langem Stiel, mit dem man Fische durch Schläge auf den Kopf tötet' (KALIMA: FUF. XVIII, 159; KÁLMÁN: NyK. LIII, 158—9; STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 499).

8. (WUo.) I., Ud. *kín* 'Polarfuchs'; (SzsSzlKomi) Vm., I., AV., Pecs., Ud. *kín* 'necец'.

< osztj. (KT. 413) C. *kán* 'Polar-, Steinfuchs', V., Vj. *kə'n*, Likr. *kə'n*, Mj. *kə'n* = C.

KARJALAINEN, OL. 13; WICHMANN: FUF. XVI, 192—3; FUCHS: ALH. III, 249; TOIVONEN: FUF. XXXII, 104.

9. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *ler* 'коренья кедра для связки (скрепы) верши из dranok'.

< osztj. (KT. 1086) DN. *țer*, *țe'r* 'Faser (des Fleisches, Hanfes, usw.)', V. *țer* 'Strich, Linie, Streifen (des Gewebes, Zeuges usw.)'; Rinne (im oberen Balken beim Bauen)', Vj. *ig'r* 'Streifen (des Gewebes); Linie, Streich', Trj. *đr* 'Wurzel(faser)', Ni. *țer*, Kaz. *lēr*, *lēr* 'Wurzelfaser (des Baumes, Grases); aus Wurzel hergestelltes Band', O. *ler* = Kaz.

SZORVACSOVA (177).

10. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *lorvož* 'Шурышкары, Шурышкарский район'.

< osztj. (KT. 259) O. *larvə's* 'Шурышкарскія юрты'; (STEINITZ: CIFU² 198) *lar-woš*, *lar-was* 'Šuryškar', szó szerint 'See-Stadt'. Vö. (KT. 1084—5) DN. *tor* 'See (grösserer und gewöhnl. mit Sandboden, darin keine Karauschen)', Ni. *tor*, Kaz. *lo'r* 'bei Hochwasser überschwemmtes Ufergebiet; See (nicht Karauschentümpel)', O. *lar* = Kaz.; (KT. 259) DN. *uo's* 'Stadt; Tobolsk', Ni. *uoš* 'Stadt; Kondinskoe; russ. (Kirch- u. a.)dorf', Kaz. *uo's* 'Stadt; Kirchdorf; Beresov; (in Liedern) grosses ostj. Dorf; Kopf (des Bären)', O. *uā's* 'Stadt; russ. (Kirch- u. a.)dorf; Beresov'.

11. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *mašja* : *mašjaa voni* 'прийти в безвыходное положение'.

< osztj. (KT. 551) Ni. *māšja*, Kaz. *māšja* 'versperrt, verschlossen (Haus, Kiste); ohne Loch (ausser der Tür z. B. der Speicher, das Wehr);

² Congressus Internationalis Fenno-ugristarum Budapestini habitus 20—24. IX. 1960. Akadémiai Kiadó 1963. 490 l. + 2 melléklet.

ohne Ausgang od. Abfluss, blind endend (Weg, Fluss, Bucht, See); geschlossen (Tür); lautlos, mäuschenstill', O. *mpšǵā* (-šǵ-) = Kaz.

Az osztj. Ni. *māšǵā* stb. szóbelseji -šǵ-, -šǵ- kapcsolata miatt aligha tartozhatik az osztják nyelv eredeti szavai közé, hanem valószínűleg a zürj. (WUo.) Sz. *midž*: *šorem-m*. 'Stütze des Getreideschobers', (Fokos-Fuchs, SyrjWb.) V. *midž* 'Stütze' főnév -(j)a melléknévképzős **midžja* 'gestützt, versperrt' alakjának az átvétele. Itt tehát egy zürjén jövevénytől az osztjából a zürjénbe való visszakölcsönzésével van dolgunk. — A zürj. *midž* 'Stütze' alapszó ugyancsak átkerült az osztjákba: (KT. 549) DN. *māš* 'Stütze, Stützpfiler', V., Vj. *me'tš* 'Stütze (V.)', Holzpflöck (z. B. zum Aufhängen der Kleider)', Trj. *mā'tš* 'Stütze; Holznagel (z. B. zum Zusammenfügen von Brettern)', Holzpflöck (in Häusern)' stb. (TOIVONEN: FUF. XXXII, 42).

12. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *mašjañol* 'хантыйская лодочка'; (VÁSZOLYI) I. (Miji) *mašjeñol* 'csónakféle'.

A zürjén szó a 11. szócikkben tárgyalt osztj. Ni. *māšǵā* 'versperrt, verschlossen' stb. és (KT. 642—3) DN. *niāt* 'Nase; Schnabel (des Vogels); Vordersteven (des Bootes); Spitze (des Stiefels, Strumpfes, Messers, der Nadel usw.)', V. *niōt* 'Nase (des Menschen); Schnabel (des Vogels); Mützenschirm', Ni. *niōt* 'Nase; Nase, (auch) ganze Schnauze (eines Tieres); Schnabel (des Vogels), Maul (des Fisches); Landzunge, Landspitze (die in einen See, Fluss, Sumpf vorragt); Vordersteven, Bug (des Bootes, Schiffes); äusseres Ende der Schneide (der Axt)' stb. szóból létrejött összetételtől származik. Ez az összetett szó valami 'zárt, elrekeszelt orrú csónakféleséget' jelenthet. A zürj. *mašjañol* tehát kétségtelenül osztják jövevénytől, jöllehet az átadó nyelvi osztják összetételt egyetlen forrásban sem találtam meg.

13. (SzrSzlKomi) I., Szkr. *muksun* 'муксун'.

? < vog. (MUNKÁCSI: Ethn. IV, 304) É. *moχsun*, P. *muksēn* 'Coregonus Moksun'; (CSERNY.) *mohsan* ua.

vagy ? < osztj. (KT. 515) DN. *mōχsēñ*, Trj. *mōχsēñ*, Ni. *muχsēñ*, -*ēñ*, Kaz. *mōχsēñ*, O. *mpχsēñ* 'Muksun (Fisch)'.

A szó talán orosz közvetítéssel került a zürjén nyelvbe.

Az orosz *муksун*, *моксун* stb. 'сибирский сиг, Salmo muxun' KÁLMÁN (NyK. LIII, 160) szerint osztják vagy vogul, STEINITZ (Zeitschrift für Slawistik V, 505—6) szerint osztják jövevénytől. Az obi-ugor szó orosz közvetítéssel bejutott néhány török (toboli tatár, jakut) nyelvbe is (STEINITZ: i. h.).

14. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *nambir* 'хлам'.

< vog. (VNGy. II, 672) É. *nāmpēr* 'apró darab', (MSz.) É. *nāmpēr*: *χis-n*. 'fövénysem; Sandkorn'

vagy < osztj. (KT. 581) Ni. *nāmpēr*, Kaz. *pāmpēr*, *nāmbēr* 'Kehricht, Abfälle, Späne (z. B. an einem Platz, wo Holz gespalten wird), Dreck; Sägespäne; Moder (im Wasser)'.

A vog. szó az osztj.-ból származik (vö. KANN.—LIH.: SUS Toim. 101: 433 és 114: 468).

15. (SzrSzlKomi) I. *nori* хантыйская травяная погожа'.

< osztj. (KT. 591) O. *nōrri* 'Schlafmatte (aus Riedgras)', (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 507) Szin. *nōri* ua.

KARJALAINEN—TOIVONEN szótárában az O. *nōrri* 'Schlafmatte (aus Riedgras)' helytelenül a Ni. *nōrř*, Kaz. *nōrri*, O. *nōrri* 'erhöhter Schlafplatz (in den Winterjurten); Schlafpritsche (in den Sommerhütten, nicht in den

Rindenzelten); Schlafplatz in den Schlafwinkeln, Schlafwinkel' szóval van együtt említve; ez utóbbi azonban orosz jövevényszó (STEINITZ: i. h.).

SZORVACSOVA (177) a zürjén szót tévesen az osztj. (PD. 1469) Ko. *həz* 'Ruderring aus Weidenband', J. *həz* 'Reis, Rute' szóból magyarázza.

Osztj. > vog. (KANN.—LHM.: ŠUSTOim. 116: 286) Szo. *nojaŋ* 'mit einer Matte versehen'.

Osztj. > or. *hóru* 'остяцкая травяная рогожа' (STEINITZ: i. h.).

16. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *harxul* 'сырая рыба'; *harxul soini* 'есть сырую, только что выловленную рыбу'.

<osztj. (KT. 631) Vj. *hārā'ku* 'roher (und so gegessener) Fisch (Hecht)', Trj. *hārā'ku* 'roher Fisch'. Vö. még (KT. 631) Kaz. *hār*, O. *hār* (harv.) 'roh ...', (uo. 380) Kaz. *hūl*, O. *hūl* 'Fisch'.

SZORVACSOVA (177).

17. (VÁSZOLYI) I. (Miji) *niellolbi* 'négy rekeszes csónak'.

<osztj. (STEINITZ, OVE. I, 61) Szin. *niel lolpi* 'vierfähriges Boot', (uo. 55) *jaləp niələŋ niəl lolpiŋ joxanəŋ iki ɔməs* 'In einem neuen rotbemalten vierfährigen [Boot] sitzt der Flussalte'. — Vö. (KT. 647) DN. *həz*, Kaz. *hūl*, O. *niəl* stb. 'vier', (uo. 1102) DN. *hāt* 'Abteil des Einbaums', Kaz. *hāt* 1. 'Raum zwischen den Querrhölzern des Einbaums', 2. 'Korb (der Fahrnarte, Inneres des Korbes, worin man sitzt)', O. *hāt*, *hāt* = Kaz. stb. — I. még a 42. szócikket!

18. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *neži* 'цак, чачок'.

? <vog. (MSz.) É. *hās*, AL. *hās* 1. 'csáklya; Hacke' (É., AL.), 2. 'horog' (É.); (MK. IV, 289) É. *hās*, KL. *hās* 'horog; medvekarom'; (BALANGYIN—VAHRUSEVA) *hās* 1. 'крючок (рыболовный)', 2. 'удочка'.

vagy ? <osztj. (PÁPAI—BEKE) É. *neši* 'horog; Angel'; (KT. 641—2) Ni. *hās* 'Angelhaken; (eiserne) Angel; gestielter Haken (zum Fischfang); Krallen des Bären', O. *hāzi* 'Angel; gestielter Haken (zum Fischfang)'; Kaz. *hātšē* 'angeln, mit einer schwimmenden Angel fischen'.

Ez az egyeztetés a jelentések (vog.—osztj. 'horog', zürj. 'háló') eltérése miatt bizonytalan. Lehetséges azonban, hogy a zürj. *neži* olyanféle hálót jelent, mint amilyen az osztj. (KT. 262) O. *hōzəm* »Angelnetz« (zum Fang im Sommer)' stb. Így érthető volna, hogy miért kapta nevét egy 'Angel' jelentésű szóról.

19. (WUO.) I. *huleg* : *šir-h*. 'junger Hecht, Hechtjunges'; (SzsSzlKomi) I. (Ob) *hilyk* 'мелкая рыба'; *šir hilyk* 'мелкая щука'; *širok hilyk* 'мелкий сырок'.

<vog. (MK. III, 205) É. *hālek-hul* 'Selki-Fisch; Salmo albula', *māul-hālk* 'маленькая селетка'; (MK. IV, 288) É. *hāleχ-hul* 'сельга'; (CSERNY.) *hālk* 'тугун, седыдь; Coregonus tugun'.

vagy <osztj. (KT. 616) DN. *hālek* 'kleiner Fisch, junger, als Köder benutzter Fisch (Rotaugen, Weissfisch u. a.)', Ni. *hālek*, *hālek* 'kleine Rotfeder', Kaz. *hālek*, *hālek* 'ganz kleiner junger Fisch (nicht Hecht), Sosva-häring; O. *hāleχ*, -k 'junger Fisch'.

Tévesen: WICHMANN: FUF. II, 179 (zürij. <szam.); SZORVACSOVA (175): zürj. <szam.

20. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *hōhhis* (детск.) 'больно, бообо'.

? <vog. (VNGy. II, 677, 678) *hānmi* 'nyájasan, kedveskedve szólít', *hōnmi*, *hōnmēji* 'megszán, megsajnál (?)'.

vagy ? <osztj. (KT. 625) Ni. *hōnimən*, -*ən* 'empfindlich (z. B. gegen Kälte); verwöhnt, verzogen; wählerisch, ekel (wählt nur, was ihm zusagt)', Kaz.

noiməŋ 'verwöhnt, verzogen, wäherisch (Tier, bes. das Pferd), etw. verschmähend, verachtend'; Ni. *noiməttä*, Kaz. *noimətti* 'verwöhnen, verziehen (ein Kind)', O. *noimətti* 'bedauern'.

A zürjén szó -is végződése nem világos. Ha az -is pontatlan lejegyzés -is helyett, akkor azonos lehet a zürj. -is, -is melléknévi igenévképzővel.

21. (SzsSzlKomi) I. *nuk* 'верхняя крышка чума из оленьих шкур мехом наружу'; *nuk ũ dod* 'нарта у оленоводов для перевозки верхней крышки чума при перекочевке'.

< osztj. (KT. 604) C. *noŋz* 'Fausthandschuh (aus Fell)', Kr. *noŋz* 'Sä-mischleder', Trj. *noŋzi* 'zur Bedeckung des Zelttes angewandte, aus Renntier-fellen genähte Scheibe (20—25 Felle)', Ni. *noŋz*, -a- 'durch Benutzung kahl gewordenen (Renntier-, Schaf-)fell', Kaz. *noŋzi*, -a- 1. 'aus Renntierfell her-gestelltes Sä-mischleder, dem Sä-mischleder ähnliche Lederart (daraus werden Schuhzeug, Fausthandschuhe, Lasso, Hosen usw. verfertigt; es ist fester und härter als gewöhnliches Sä-mischleder)', 2. 'ohne Gerbung hergestelltes Kuh-, Pferdeleder (von den Ostjaken selbst zubereitet; daraus werden Riemen ge-macht)', O. *noŋzi* = Kaz.

Osztj. > or. *nóki*, *нюк*, *nóga* 'верхняя крышка самоедского чума, из оленьих шкур, шерстью наружу' (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 507—8).

22. (VÁSZOLYI) I. (Mízi) *nukivai* 'osztják cipő (folyami menyhal bőréből vagy kopott rénlábbőrből)'.

< osztj. (AHLQV.) *nuga-vai* 'ostjakische Sommerstiefel, werden von den Russen *неговви* genannt.' — Az osztj. *nuga-vai* összetétel a Kr. *noŋz* 'Sä-mischleder' stb. (l. a 21. szócikket), valamint a (KT. 203) DN. *uŋi* 'Stiel (des Beiles, der Schaufel, des Besens, Löffels, der Kelle usw.), Schaft (des Schuhs); Strumpf', V. *uŋi* 'Stiel (des Beiles, der Fischergabel, des Löffels u. a.), Bein (des Strumpfes), Schaft (des Schuhs)', O. *uŋi* 'Stiel (des Beiles, der Eispicke, des Löffels); Fussbekleidung aus dem Fell des Renntierschenkels' szóból.

Osztj. > or. *неговви*, *неговви* 'летняя обувь остяков и русских в Тобольском крае, из олененины, в роде чулок' (KÁLMÁN: NyK. LIII, 160; STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 506—7).

23. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *on* 'свая, столб учуга, загородки'.

< vog. (KANN., idézi STEINITZ: Forschen und Wirken. Festschrift zur 150-Jahr-Feier der Humboldt-Universität zu Berlin. Berlin 1960: 339) AK., ÉVagZ., DVag., AL., FL., Szo. *ün*, P. **βuna* 'Pfahl im Fischwehr'; (CSERNY.) *un* 'столб рыболовного запора'.

vagy < osztj. (KT. 51) C. *o'n* 'in den Boden des Flusses gesteckte Stangen, an die dann das aus dünnen Birkenbäumchen gefertigte *timas* ins Wasser gesenkt wird (so stellt man das *uŋ pŋantimas* her)', V. *a'n* 'senkrechter Pfahl am Wehr', Trj. *'a'n* : *'äyŋsā'n* 'Stützpfehl des Sperrwehrs', Ni. *o'n*, Kaz. *on*, O. *on* 'Stützpfehl des Wehrs'.

SZORVACSOVA (177): zürj. < osztj.

24. (SzsSzlKomi) I. *paŋdzi* 'вид стрелы (длиной около 15—20 см)'.

< vog. (MSz.) É. *pāŋsi* 'dárdanyíl; eine Art Pfeil', KL., P. *pāŋs* 1. 'nyílvas; Pfeileisen' (KL.), 2. 'nyíl' (P.); (MK. III, 395) É. *pāŋs*, KL. *pāŋs*, P. *pāŋs*, *pāŋs* 1. '(egyszerű lapos, hegyes) nyíl, nyílfajta', 2. 'dárda, nyílvas', K. *poāŋs-nŋl* '(egyszerű, lapos, hegyes) nyílfajta'.

25. (WIED.) *pež* 'junges, ungehörntes Renntier'; (WUo.) I. *pež* : p.-ku 'Haut des Renntierkalbes'; (SzsSzlKomi) *pež* : I., Pecs. *pežgu*, Vm. *pežku* 'пыжик, шкура новорожденного теленка-олененка до первой дыньки'.

vagy < osztj. (KT. 819—20) DN. *sōiēm*, *sōiēm* 'Bach, Vertiefung durch eine Sandbank hindurch (darin oft kein Bach)', V. *sāiēm* 'Tälchen, Senkung, tiefe Stelle zwischen Heiden, Erdrücken und quer durch solche; Tälchen mit einem Bach', Vj. *sāiēm* 'Bett eines Baches (nur bei Überschwemmungen Wasser führend), Tälchen durch einen Uferhang, »Bergbach«, Tälchen durch einen Uferhang auf der Heide (bei Regen und während der Frühjahrshochflut Wasser führend)', Trj. *sāiēm* 'kurzer, kleiner Bach, »Bergbach« (d. h. durch eine Uferwand erodierter kleiner Bach), Vertiefung durch einen Uferhang (darin z. B. im Frühjahr Wasser)', Ni. *sōiēm*, Kaz. *sōiēm* 'Bach, Bachtälchen durch einen Erdrücken am Ufer, »Bergbach', O. *sūiēm* 'Bach, »Bergbach'.

Osztj. > or. *caŭm*, *caŭma* 'Tälchen, Senkung, tiefe Stelle zwischen Heiden, Erdrücken quer durch solche; Tälchen mit einem Bach' (KÁLMÁN: NyK. LIII, 163; STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 511).

30. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *somgep* 'чак, чачок'.

Hangtani szerkezete és nyelvjárási elterjedtsége alapján lehetséges, hogy szavunk valamelyik obi-ugor nyelvből származik. Ha a zürj. *somgep* valamilyen nyéllel ellátott kanál alakú meritőhálót jelent, akkor jelentéstani szempontból — az egyeztetésnek hangtani akadályai nincsenek — némi valószínűséggel feltehető, hogy az osztj. (KT. 851) Kam. *səŋxip* 'Skistab mit schaufelförmigen Ende', V. *svŋk'w'* 'Eisschöpfkelle (aus Rutenband)', Ni. *soŋzap* 'Stab mit einer Schaufel am Ende', Kaz. *so'ŋsep* 'Skistab, Skistab mit Ring und mit einer Schaufel am oberen Ende', O. *sangeß* 'Schaufel des Skistabs' szóból származik.

Tévesen: SZORVACSOVA (177).

31. (LEP.) Lu. *surym* 'чмерь'.

< vog. (MSz.) É. *sorém* 'halál; Tod'; (MK. IV, 301) É. *sormel lăuŋas* 'halállal rendeltetett'; (CSERNY.) *sorum* 'чмерь'

< vagy osztj. (KT. 878—9) DN. *sărăm*, Trj. *săřăm*, Ni. *sărăm*, Kaz. *sărăm*, O. *svărăm* 'Tod'.

PAASONEN: FUF. III, 110—6; UOTILA: SUSToim. LXV, 355; TOIVONEN: FUF. XXXII, 105. — Tévesen WICHMANN: FUF. III, 107—9, 117—128 (a zürj. és az obi-ugor szók között ősi egyezést lát).

32. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *sarlini* 'шаманить, кудесить по образу шаманов'.

< osztj. (KT. 920—1) DN. *taritā* 'wahrsagen', Trj. *tar'itā* 'wahrsagen (mit der Zaubertrommel, einem Musikinstrument, einer Bandura, einem Kupferkessel [wie mit der Trommel])', Ni. *săr'tā*, Kaz. *săr'tā*, O. *svr'tā* 'wahrsagen (mit einem Beil, einer Göttertruhe, einer Flinte)'. — A *-li* zürjén igeképző.

33. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *sol* 'дранка, колотые тонкие дощечки из ливственницы (из них делают верши)'. —

< osztj. (KT. 892) Ni. *soł*, Kaz. *so'a*, *so'a* 'Latte, Leiste (des Wehres, der Reuse)', O. *sol* ua.

Az osztják szó zürjén jövevénytyszó, vö. (WŮO.) Sz., Pecs., Lu., Le. *džal*, V., Ud., P. *džav* 'dem Kienspan ähnliche Latte od. Holzsplesse, wird gebraucht u. a. in der Fischreuse (Sz., Lu.) und im Fischwehr (*demed*) (V.), dünne Latte od. Holzsplesse (Pecs., Le.), Latte od. Holzsplesse, die beim Weben gebraucht wird (P.); Unterlage der Weberspule aus Birkenrinde, dickem Papier, Strohalm od. Rohr (Ud.); Daube des Gefässes (P.)' (TOIVONEN: FUF. XXXII, 72). Tehát a zürj. *džal* stb. útja: zürjén → osztják → zürjén.

Tévesen: SZORVACSOVA (177).

34. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *toxot* 'перекладинка на носу лодки (служит в качестве ручки при причаливании и претескивании лодки)'.

< (KT. 983—4) DN. *tōyāt* 'dünnes Querholz, Leiste im Boot, die verhindert, dass das Boot zusammenfällt', V. *tōyāt* = DN., Vj. *tōyāt* '(querlaufendes) Stützholz der Wände des Einbaums, Querleisten, welche verhindern, dass der Einbaum auseinander- und zusammenfällt', Trj. *tōuyāt* : *qiritt*. 'Querholz(-hölzer) des Bootes', Ni. *tōyāt*, Kaz. *tōyāt*, O. *tōyāt* 'Querleiste des Einbaums (wird auch in Booten beim Transport von Bäumen u. a. gebraucht)'.

SZORVACSOVA (177).

35. (WUO.) Ud. *tšundžu* 'Bodensatz von geschmolzenem Fett od. Talg'; (SzrSzlKomi) Ud. *tšundžu* 'осадок от растопленного жира'.

< vog. (XVIII. sz. eleje) É. (Berjovov és az Északi-Szoszva vidékéről) *schosch* 'ядна, варка'³ (варка = *Суб.* любимая похлебка березовцев: рыба́е мясо, снятое с костей и уваренное, вместе ки́шечками в ворвани, Даль).

A vog. *schosch* ma már kihaltnak tekinthető; más forrásokban — tudtommal — nem fordul elő.

A vogul szóval egyeztethető az osztj. (KT. 951) Likr. *tšu'ntš*, Mj. *tšun'tš* 'Lederhaut (am Fell)', Trj. *tšu'ntš* 'Lederhaut (des Felles), untere Haut des Felles, das Fleisch bedeckende Haut; den Knochen (der Hand, des Fusses) bedeckende weiche, lederartige Haut', Ni. *šünš*, Kaz. *šüš*, O. *šus* 'Lederhaut; den Knochen, die Federspule bedeckende Hautschicht; das Fleisch bedeckende Haut' szó. A zürj. *tšundžu* forrása minden valószínűség szerint csak az említett vogul szó lehet és nem az osztj. Likr. *tšu'ntš* stb. Az osztják alak ui. jelentésánálag távolabb áll a zürjén szótól.

WICHMANN (FUF. II, 181) a zürj. *tšundžu*-t a samJur. *seandu*, *šandu*, *seanšo* 'Talg', (REG.) *šanšu* 'geschmolzenes Fett von Renttieren', (LEHT. 430) O. *sān tšū*, OP. *šēān tšū*, Szj. *sān tšō*, Nj., P. *šēānšu* 'aus Renttierknochen gekochtes geronnenes Fett' átvételének tartotta. Egyeztetése súlyos hangtani nehézségek miatt nem fogadható el (a sam. *š-*, *-ntš-* hangoknak a zürjénben nem felelhet meg *tš-*, illetőleg *-ndž-*).

36. (UOTILA: Vir. 1934: 252) I. *tšukri* 'kapea, pitkä veitsi, jolla kaiveretaan reikiä; schmales, langes Messer, mit dem man Löcher aushöhlte'; (SzrSzlKomi) *tšukri*: I., Pecs. *tšukri purt*, Ud. *tšukir purt* 'узкий длинный нож'.

< vog. (MSz.) É. *šoɣri* 'kés, Messer'; (VNGy. II, 704) *šoɣri* 'keskeny pengéjű metszőkés'; (MK. IV, 304) FL. *šoɣri-sup* 'keskeny kés'

vagy < osztj. (KT. 902) DN. *tšoɣər* 'ein Gerät zum Glätten und Beschneiden von Kanten: an die Spitze eines Messers wird ein einen rechten Winkel bildendes Holzstück gesteckt, damit sich das Messer geradeaus bewegt', Ni. *šūrɣ* 'schmales Messer (zum Graben von Löchern)', Kaz. *šōɣrɣ*, O. *šōɣrɣ* 'Messer mit schmaler Schneide (zum Graben von Löchern)'.

UOTILA: Vir. 1934: 252 (zürj. < osztj.)

Osztj. > or. *чукрей* 'тонкий нож' (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 517).

37. (FOKOS-FUCHS: SyrjWb.) Ud. *tšumpel* 'Schöpfgefäß aus Birkenrinde'; (SzrSzlKomi) FV., Vm., I., AV., Ud. *tšumpel*, Vm. *džumpel* 'воронкообразный берестяной черпачок для питья'.

< vog. (REG.—MUNK.: NéprFüz. I, 56) *šumpel* 'ein kleines Trinkgefäß aus Birkenrinde'; (VNGy. II, 704) *šumpel* 'nyirkéregből való vízmerő'

vagy < osztj. (KT. 911) DN. *təmba'l*, DT. *təmba'l*, Ni. *šūmpā'lɜ*, Kaz. *šōmba'l*, *šū-* 'Trinkgefäß aus Birkenrinde'.

KALIMA: Nyr. LIX, 72 (zürj. < osztj.); UOTILA: SUSToim. LXV, 355 és Vir. 1935: 104 (zürj. < osztj.); TOIVONEN: Vir. 1946: 398—9 és FUF. XXXII, 106 (zürj. < osztj.)

38. (SIRELIUS: FUF. VIII, 29) V. (Lököm) *vakrep* 'Kesselstange über der Feuerstätte vor dem Windschirm'.

³ Ezt az adatot GULYA JÁNOS bocsátotta rendelkezésemre „Altwogulische Dialekte” című kéziratos értekezéséből. Szívességet hálásan köszönöm.

< osztj. (KT. 219) Kaz. *uā'ŋ'rēp'* 'Haken, Bootshaken (aus Holz od. Eisen, nicht Fischhaken), hölzerner Haken (mit dem die Netzstange umgewendet wird); Horn von *poratina'*, O. *uā'ŋ're'β*, *uā'ŋgar* 'Haken des Kesselhalters'.

A szó megvan a vogulban is: (KANN., WogVok. 17) Tj., TCs. *βeŋgar*, P., ÉVag., DVag. *βaxxp*, FL. *βāŋ'krip*, Szó. *βāŋkrib* 'Haken'. A zürj. *vakrep* azonban nem a vogulból, hanem az osztjából származik, mivel a zürjén 'Kesselstange' jelentés az osztják 'Kesselhaken' jelentéshez áll legközelebb (UOTILA: JSFOu. LII/5, 10).

TOIVONEN: FUF. XXXII, 104.

39. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *vandži* 'луговая трава, мурва'.

< vog. (VNGy. II, 720) É. *vāns* 'parti(vízi) gyp', (MSz.) *vānsiñ*, *vānsēñ* 'gyepes; mit Gras bewachsen'; (MK. IV, 309) FL. *vansin* 'füves'; (CSERNY.) *vans* 'низкая травка, растущая на горax'

vagy < osztj. (KT. 228) DN. *uā'npžz* 'ein auf den Hofplätzen wachsen-des kurzes Gras', V. *uā'n.tšəχ* 'ein Gras, von den Russen *vā'nšik* genannt', Trj. *uūā'ŋ.tšəχ* 'eine weiche, an Sandufern (über den Boden) wachsende lange Grasart, die ungebürstet in Schuhen gebraucht wird', Ni. *uā'žz*, Kaz. *uā'nžž*, O. *uā'nzi* 'ein an den Ufern wachsendes Gras'.

SZORVACSOVA (177): zürj. < osztj.

Osztj. > or. *ванчик*: (KT. 228) „osztj. V. *uā'n.tšəχ* 'ein Gras von den Russen *vā'nšik* genannt'” (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 492).

40. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *var* 'учуг, городьба поперек реки или на про-токе с вершами для ловли рыбы'.

< osztj. (KT. 232—3) DN. *uā'r* 'Wehr (in einem Fluss), in dem kein Loch für die Fische offen gelassen wird', Vj. *uā'r* 'Fischwehr, Damm', Trj. *uūā'r* 'Wehr', Ni. *uār*, Kaz. *uā'r* 'Wehr aus Kiefernlaten (in einem kleinen Fluss)', O. *uā'r* 'für den Sommer in einem kleinen Fluss gebauter Erddamm'.

SZORVACSOVA (177): „тоб. русс. *вар* хант. *vār*”.

Osztj. > or. *вар* 'перейбой, учуг, закол, городьба поперек реки, с гим-гами, вершами, для ловли рыбы' (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 493).

41. (SzsSzlKomi) I. (Ob) *važan* 'вязаная мережа, матная с крыльями, которая ставится в воротах запоров, язков и перебоев'.

< osztj. (KT. 262) Kam. *uō'tšā* 'mit dem *uō'tšəm* fischen', V. *uātta* 'fischen (mit dem чердак-Netz)', Trj. *uūā'tšāž* 'mit dem »Angelnetz« fischen', Ni. *uōštā*, Kaz. *uō'tšž*, O. *uā'stā* 'mit dem »Angelnetz« fischen'. Vö. még (KT. 261—2) DN. *uō.pžəm* 'ein Fischwehr: in den Boden werden Stangen eingetrie-ben und zwischen diese wie bei der Herstellung eines Rutenzauns lange Birken-u. a. Ruten geflochten', Kaz. *uōžžəm*, *uōžžəm* '»Angelnetz«, in das Wehr einzu-setzen' stb.

A zürj. *važan* -an végződése valószínűleg azonos a zürj. -an denominális névszóképzővel (e képzőről l. LEHTISALO: SUSToim. LXXII, 127).

Az orosz *важан* 'вязаная мережа, матная с крыльями, которая свается в воротах запоров, язков или перебоев' szót STEINITZ (Zeitschrift für Slawistik V, 492) osztják jövevényszónak tartja. Az -an végződés miatt azonban valószínűbb, hogy az osztják szó zürjén közvetítéssel került az orosz nyelvbe.

SZORVACSOVA (176).

42. (VÁSZOLYI) I. (Miji) *vetlolbi* 'öt rekeszes csónak'.

< osztj. (STEINITZ, OVE. I, 78) Szin. *wēt lolpi* 'fünffähriges Boot'; (uo. 62) *wēt lolpija lēlām kēm xūjem wēt lolpija lēlās* 'der sich in ein fünffährig-

ges Boot setzende Mann setzte sich in ein fünffähriges Boot'. Vö. (KT. 266) DN. *uēt*, Kaz. *ue't*, O. *ue't* 'fünf' stb., (uo. 1102) DN. *tāt* 'Abteil des Einbaums' stb. — L. még a 17. szócikket!

43. (WUo.) V. *vojt*, Ud. *uīt* 'Wiese, Weideplatz (V.), ein Acker am Ufer des Flusses Vaška (Ud.)'; (Fokos-Fuchs, SyrjWb.) V. *vojt* 'überschwemmte niedrig gelegene Stelle'; (SzrSzlKomi) FV., Pecs., Szkr. *vojt*, Ud. *vejt*, FV., Vm., I., KSz., Ud. *uīt* 'сырое глухое место в пойме реки, поросшее кустами черемухи и смородины'.

< vog. (VNGy. I, 276) FL. *ā'it*, Szig. *ājtā* 'folyónak vagy tónak lefolyása; rét', KL. *āit* 'láp', T. *ājt* 'rét, kaszáló', AL. *ait* 'áradmány', *ait* 'folyónak vagy tónak lefolyása'; (KANN., idézi Toiv.: FUF. XXXII, 103) TJ. *āit*, TCS. *āit*, AK. *oit*, P. *oijiet*, AL. *aiit* 'Wiese, bes. eine solche, die im Frühjahr überschwemmt wird'.

vagy < osztj. (KT. 14) DN. *uīnət* 'baumlose, offene Stelle', Kaz. *uōīt*, O. *ōīt* 'Wiesenufer des Obs, tiefliegendes Ufergelände, auf dem kein Nadelwald wächst'.

A zürjén szó hangalakilag közelebb áll az osztjákhoz, mint a vogulhoz. Ezért valószínűbb, hogy a zürj. *vojt*, *uīt* stb. az osztjából és nem a vogulból származik.

TOIVONEN: FUF. XXXII, 103—4 (uo. irodalom).

Vog. vagy osztj. > or. *oem* 'áradmány' (KÁLMÁN: NyK. LIII, 161).

44. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *voñdz* 'ход рыбы, когда рыба поднимается руном из моря метать икру'.

< osztj. (KT. 64) Kr. *u'ñt* 'stromaufwärts kommende Fische', Vj. *o'ñt* 'sehr niedrigstehendes, seichtes Wasser', Trj. *o'ñt* 'der Teil des Sommers um den 1. August, wo das Fischen mit dem *uñr* beginnt (gilt den Ostjaken als Hochsommer); stromaufwärts kommende Fische (?)', Kaz. *uō's* (*uō'ñs*-), O. *ō's* (*ō'ñs*-) 'der erste (aus dem Meer in einen Fluss) kommende Fischschwarm (dieser hält sich nicht unterwegs auf, sondern eilt nach dem Oberlauf zu)'.

Tévesen: SZORVACSOVA (177).

Osztj. > or. *вои́зъ* 'первый подъем рыбы с моря' (KÁLMÁN: NyK. LIII, 156; STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 494).

45. (SzrSzlKomi) I. (Ob) *voñleb* 'табак, который ханты кладут за губу'.

< osztj. (KT. 261) Ni. *utlɛp*, Kaz. *uō'tlɛp*, O. *ō'tlɛp* '(von einer Kiefer, Weide) abgeschabte Holzwole (als Wischlappen)'.

A SzrSzlKomi jelentésmegadása nyilván téves. A zürjén szó jelentése ugyanaz lehet, mint az osztjáké. — Az osztják szó átkerült az oroszba is: *вомлен*, *вомлун*, *отлен*, *отлун* 'таловое лыко' (STEINITZ: Zeitschrift für Slawistik V, 494). Az orosz *вомлен*, *отлен* szóról l. még B. Ф. Зуев, Материалы по этнографии Сибири XVIII века. Москва — Ленинград, 1947: (41. l.) „имеет при себе большой рог с табаком, чтоб нюхал, и *отлен*⁴ (таловые мягкие стружки), чтоб затыкал ноздри и утирался”.

⁴ Kiemelés tőlem. — R. K.

III. A jövevénytörzsek eloszlása a zürjén nyelvjárásokban; az átvétel helye és ideje

A zürjének és az obi-ugor népek kapcsolatai igen régi időkbe nyúlnak vissza. Az érintkezések nyelvi tükröződése nagyszámú zürjén jövevénytörzs a vogul és az osztják nyelvben. A zürjének és az obi-ugorok közötti gazdasági és kulturális hatások kölcsönös jellegűek voltak; ennek eredményeként obi-ugor (elsősorban osztják) jövevénytörzseket a zürjén nyelvben is találunk. Természetesen a fejlettebb gazdasággal rendelkező és magasabb kultúrájú zürjének hatása a vogulokra és az osztjákokra jelentősebb volt, mint az utóbbiaké a zürjénekre.

A vogulok és osztjákok egykori lakóhelye (az orosz évkönyvekben és a korabeli útleírásokban Jugriának nevezett terület) az Urál európai oldalán, a Káma folyásánál lehetett. A XII–XV. század folyamán az obi-ugorok, a zürjének és az oroszok nyomására egyre keletebbre vonultak. A XV. század végén és a XVI. század elején a vogulok és osztjákok zöme már az Urál szibériai oldalán, az Ob alsó folyása mentén lakott. Mindazonáltal obi-ugor telepek még a XVI–XVIII. században is voltak az Urál európai oldalán, Cserdin és Szolikamszk környékén (vö. GULYA: NyK. LX, 69–70; CIFU. 172–5). Tehát a zürjéniség az obi-ugorokkal még egykori hazájában, a volt Vjatkai Kormányzóság északi és a Permi Kormányzóság nyugati részén kerülhetett kapcsolatba (vö. TOIVONEN: FUF. XXXII, 148 kk.). Ebből a korból — a XV–XVI. század előtti időből — származhatnak a zürjén nyelv legrégibb obi-ugor jövevénytörzse. Ebbe a rétegbe tartozhatik a következő 10 szó: 4: V., Sz., Pecs., Lu., Le., I., Ud. *jaran* 'Samojede'; 8: I., Ud., Vm., AV., Pecs. *kijn* 'Polarfuchs'; 26: Lu. *puš* 'lange Fischreuse'; 27: V. *rip* 'Uferschwalbe'; 29: I., Le. *sojim* '...еловый лес на болотистом месте'; 31: Lu. *surym* 'сместь'; 35: Ud. *tšundžu* 'Bodensatz von geschmolzenem Fett od. Talg'; 37: FV., Vm., I., AV., Ud. *tšumpel* 'Schöpfgefäß aus Birkenrinde'; 38: V. (Lököim) *vakrep* 'Kesselstange über der Feuerstätte vor dem Windschirm'; 43: V., FV., Pecs. *voit*, FV., Vm., I., KSz., Ud. *uit*, Ud. *veit* 'Wiese, Weideplatz ...'.

A zürjének és az obi-ugor népek közötti kapcsolatok később sem szakadtak meg. A zürjének a IX–X. századtól kezdődően fokozatosan északra nyomultak, egészen a Pecsora folyóig, s ott ismét szomszédságba kerültek a XV–XVI. században zömmel már az Urál keleti oldalán lakó vogulokkal és osztjákokkal. Sőt azt is tudjuk, hogy a zürjének az Izma vidékéről már a XVI. században kezdtek áttelepedni az Ob folyó vidékére. Az izsmai zürjéniség kirajzása különösen a XIX. század közepén volt erős. Ma az alsó Ob folyása mentén és az Északi-Soszva medencéjében több faluban (Muzsi, Suriskár, Szalehård, Ljapin, Voszhova, Berjozov stb.) élnek zürjének vogulokkal és osztjákokkal együtt, vö. Жулина—Колегова, Некоторые особенности говора обских коми (сс. Мужики и Шурышкар): Историко-филологический сборник. Выпуск шестой. Сыктывкар, 1960: 152–4. A XVI–XVII. század után, különösen pedig a XIX. század második felében kerültek be a zürjén nyelvbe azok az obi-ugor jövevénytörzsek, amelyek csak az I. és az I. (Ob) nyelvjárásban vannak meg. Ezen újabb kori obi-ugor jövevénytörzseknél átadó nyelvjárásként nyilvánvalóan csak az északi vogul (Szo., Szi. stb.) és az északi osztják (O., Szin., Suriskár, Muzsi stb.) nyelvjárások jöhetnek számításba.

A dolgozatomban tárgyalt 45 jövevényszó közül 29 az osztjából, 3 a vogulból származik. 13 esetben nem dönthető el, hogy vogulból vagy osztjából való átvétellel van-e dolgunk.

IV. Az obi-ugor jövevényszók művelődéstörténeti háttere

A zürjén nyelvbe bekerült obi-ugor jövevényszók egy kivétellel (32: I. (Ob) *šartlĕni* 'шаманить, кудесить...') névszói (elsősorban főnévi) átvételek. Ebből is, meg a jövevényszók csekély számából is kitűnik, hogy az obi-ugorok hatása a zürjénekre egyáltalán nem volt erős. Nagyobb számú igei átvétel ugyanis csak intenzív nyelvi érintkezések esetén juthat be egyik nyelvből a másikba.

Ha a jövevényszókat bizonyos fogalomkörök szerint csoportosítjuk, vagyis ha vázoljuk azt a gazdasági és művelődési hatást, amely a zürjéniséget az obi-ugorok részéről érte, akkor a következő képet kapjuk:

1. **H a l á s z a t:** hálófélé (30), hálól? (18), varsafélé (41), hosszú varsa (26), cédrusgyökér a varsa megerősítésére (9), vékony deszka a varsa készítésére (33), gát varsákkal a folyón keresztül (40), a gát támasztópillére (23), a halak vonulása a folyón fölfelé (44).

2. **H a l n e v e k:** halfajta (28), apró hal (19), nyers hal (16), muk-szun (13).

3. **E g y é b á l l a t n e v e k:** sarki róka (8), fiatal rénszarvas (25), parti fecske (27).

4. **N ö v é n y n e v e k:** a fűzfa fiatal hajtása (1), egy vízi növény neve (2), gyékény (15).

5. **K ö z l e k e d é s i e s z k ö z ö k:** osztják csónakféle (6), osztják csónakféle (12), négy rekeszes csónak (17), öt rekeszes csónak (42), a csónak tatja (34).

6. **S z e r s z á m o k, h á z t a r t á s i e s z k ö z ö k:** kalapács a hal agyonütésére (7), keskeny, hosszú kés (36), nyílfajta (24), üsttartó rúd (38), ivóedény nyírfakéregből (37), fagyapot törlőrongyként (45), osztják cipő (22).

7. **A s á t o r r é s z e i:** sátorfedőlap nyírfakéregből (5), sátorfedőlap rénszarvasbőrből (21).

8. **T é r s z í n n e v e k, f ö l d r a j z i n e v e k:** egyenes folyószakasz (3), rét (43), vízparti gyp (39), mocsaras helyen növő fenyőerdő (29), Suriskár osztják neve (10).

9. **E g y é b s z a v a k:** szamojéd (4), lim-lom (14), olvadt zsír vagy faggyú üledéke (35), elzárt, elrekesztelt (11), beteg (20), halál (31), varázsol, jósol (32).

RÉDEI KÁROLY

Zürjének a Kanyin-félszigeten

Híradás egy ismeretlen zürjén népcsoportról és nyelvjárásról

I. Bevezetés

A Kanyin-félsziget az európai kontinens észak—északkeleti végeinek egyik igen csöndes és távoli csücske. A nála jóval nagyobb kiterjedésű Kola-félszigetrel szemben, attól keletre nyúlik föl a Fehér-tengerből a Barents-tengerbe, az északi sarkkör rideg határvonalától fölfelé, északra. Éghajlata kemény, felszíne sem változatos avagy kies: a kanyini tundra a rénszarvason kívül sem embert, sem állatot nem vonz. Számottevő emberi települést mindössze négyet—ötöt ha találunk rajta, azt is a félsziget sovány és görbe testének nyugati szegélyén, a Fehér-tenger és a Mezenyi-öböl partvidékén. Ezeken a kicsiny településeken a földrajzi és néprajzi forrásmunkák zömmel orosz lakosokat jeleznek, akik ide, a távoli északra vetődve elsősorban és csaknem kizárólag tengeri vadászatból és halászatból, valamint az ebből adódó bőr-, hús- és halfeldolgozásból és kereskedelemből élnek. Rajtuk kívül említés történik még a félsziget belsejében, a tágas tundrákon tanyázó, nomád életmódot folytató, rideg rénszarvaspásztorlásból élő jurák-szamojédokról.

Pedig a csekély népsűrűségű félszigeten van még egy harmadik etnikai elem is, amely aligha jelentéktelenebb az előbbi kettőnél: zürjének.

Különös talány, hogy az orosz és jurák népesség mellett miért nem találunk — tudomásom szerint — sehol sem említést a Kanyin-félsziget zürjén lakosairól. Nem veszi számba őket olyan terjedelmes összefoglaló mű sem, mint a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. Hiába tallóztunk V. I. LITKIN nyelvjárási chrestomathiájában,¹ a kitűnő új zürjén nyelvjárási szótárban² vagy V. N. BELICER összefoglaló zürjén néprajzi művében³ — a kanyini zürjénekről egyik sem emlékezik meg. Csatlakozik az előbbi munkákhoz L. P. LASUK kiváló etnogenetikai értekezése⁴ is, amely pedig éppen az északi zürjén népcsoportok, az izsmai és peccorai zürjénség kialakulásával foglalkozik, s tárgyalja a zürjén kirajzások problémáját, a kolai vagy az Urálon túli zürjén telepek létrejöttének kérdését is. A zürjénséggel foglalkozó néprajzi és nyelvészeti szakirodalom tehát (hozzá nem csupán a régebbi, hanem az újabb, korszerű művek szintjű) nem tartja számon a Kanyin-félszigeti zürjéneket és nyelvjárásukat. Létük ténye azonban érdekes újdonság volt a szovjet tudományos akadémia moszkvai Nyelvtudományi Intézetének finnugor szekciójában csakúgy, mint a sziktivkari zürjén nyelvészek és néprajzosok számára is.

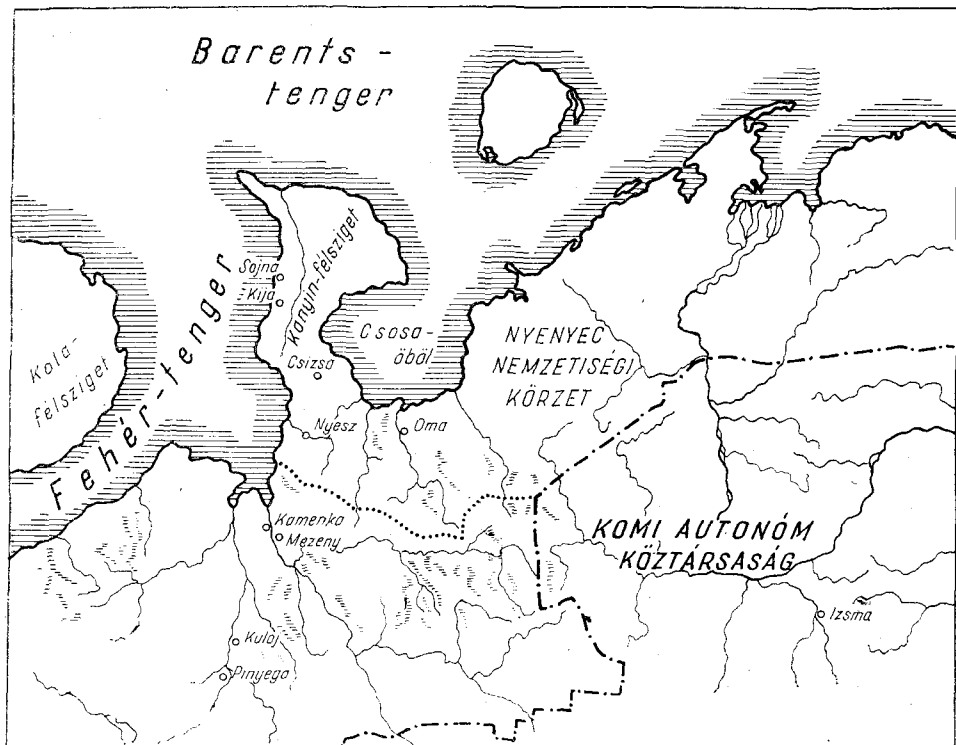
¹ В. И. Лыткин, Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам. Москва, 1955. Rövidítése a továbbiakban: DialChrest.

² Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961. Rövidítése: SzSzIKomi.

³ В. И. Белицер, Очерки по этнографии народов коми XIX—XX. вв. Москва, 1958.

⁴ Л. П. Лапук, Очерк этнической истории Печорского края. Сыктывкар, 1958. Rövidítése: LASUK.

1959-ben tanulmányúton voltam a Szovjetunióban. Északra, a Zürjén-földre igyekeztem, néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmunka volt a célom. Ezt megelőzően Leningrádban időztem az egyetemen. Szerettem volna már ott zürjénekre — egyetemi hallgatókra — lelteni, hogy segítségükkel nyelvi előgyakorlatokat végezhsek. Végül, ha nem is az egyetemen, ellenben a Herzen Intézet hallgatói között nagynehezen találtam zürjén anyanyelvűeket, még hozzá több tucatnyit. Mindük a Nyenyec, illetve a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzetből érkezett a főiskolára. Közöttük volt Marija Viucsejszkaja kanyini-zürjén leány is. A szerencsés véletlenül kívül neki köszönhető, hogy ma tudomásunk van egy sajátos és érdekes zürjén népcsoportról és nyelvjárásról.

II. A kanyini zürjének etnogenezise és története

A Kanyin-félszigeti zürjénség etnogeneziséét illetően pontosan tájékoztató írásos források nem állnak rendelkezésemre. Ha a jövőben a tudományos kutatás tisztázni akarja ezt a problémát, nyilván célszerű lesz vallatóra fogni az utóbbi évszázad számbavehető orosz okiratanyagát, olyan módszerrel, amilyennel L. P. LASUK elemezte a legészakibb zürjén telepek és népcsoportok létrejöttének kérdését, közöttük például a Kola-félsziget zürjénjeinek odavándorlását és etnikai alakulását (LASUK: 133—134). Ugyanígy nyilván dokumentálható a zürjén réntenyésztők fölvándorlása a Kanyin-félszigetre is.

Énnekem mindössze olyan adatok állnak rendelkezésemre, amelyek etnogenetikai szempontból olykor ugyancsak szűkszavúak. Marija Viucejsz-kaja és családja szóban, illetve írásban tájékoztatott arról, amit ők tudtak a kanyini zürjének múltjáról. A szülőkön kívül legfőljebb a még élő nagyszülők emlékezetére lehetett hagyatkozni, és 1917 előttre már az öregek emlékei is vajmi kevés fényt vetettek.

A Kanyin-félsziget mai zürjén lakossága — közlőim tájékoztatása szerint — az első világháború és 1917 után, a forradalmat közvetlenül követő esztendőekben vándorolt föl rénszarvasnyájaival a kanyini tundrákra. Előző szállásterületük a félszigettől mintegy 100–250 kilométerrel délebbre húzódott, az erdőstundra⁵ zónájában, Pinyega—Kuloj—Mezeny települések vonalában, nagyjából a hasonló nevű folyók közén. Nyesz falunál följebb, északabbra addig nemigen merészkedtek nyájaikkal a zürjén rénpásztorok (a kanyini jurákok nem engedték föl őket tundrai legelőikre; a jurák és zürjén rénpásztorok között nemegyszer nézeteltérések, sőt tettelegességgé fajuló összeütközések adódtak emiatt). Az alábbiakban majd kiderül, hogy a mai kanyini zürjenség kapcsolata a mezenyi—pinyegai vidékkel a legutóbbi időkhöz tartott, és csupán jelenleg kezd megszűnni. Hogy Mezeny, Kuloj, Pinyega tájára honnan és mikor kerültek, ezt közlőim pontosan, közelebből nem tudták megmondani. Mindössze annyit tudtak elődeikről, hogy azok már 1917 előtt „régén” és a mai Komi ASSZK területéről vándoroltak a mezenyi—pinyegai vidékre. Bármilyen csekély adat áll is rendelkezésünkre, úgy véljük, hogy ez a „régén” valamikor a XIX. század második felében, méginkább harmadik harmadában lehetett, korábbi időkre aligha nyúl ki vissza. Ezekben az évtizedekben figyelhetjük meg ugyanis fokozottabban az izsmai rénszarvas-tenyésztő zürjenség egyes csoportjainak elvándorlását, részben túl az Urálon, az Ob folyó mellékére, részben (és jobbára) pedig nyugati—északnyugati irányban, egészen a Kola-félszigetig (LASUK: 121, 130–133; Komi Iszt. 233–235).⁶ Ami pedig a kanyini, illetve a korábban mezenyi—pinyegai zürjenség hajdani lakóterületét illeti, nyilvánvalóan csak az Izsma folyó vidékére, közelebből is pontosabban az Izsma alsó folyásának vidékére gondolhatunk. Erre utalnak az ímént említett források, és csaknem kétségtelenné teszük ezt nyelvi-nyelvjárási bizonyítékok: a kanyini nyelvjárást az izsmai nyelvjárásterület egyik hajtásának kell tekintenünk. Az izsmai eredet emléke elő-előcsillan a kanyiniak hagyományában, emlékezetében is: *izvatasoknak*, Izsma-vidéki zürjéneknek is vallják még olykor-olykor magukat.

Kérdés, milyen okok idézték elő az izsmai réntenyésztő zürjenség egyes csoportjainak kirajzását, elhúzódását, jelen esetben a nyugatabbra eső mezenyi—pinyegai részekre?

Egyrészt vitathatatlan, hogy a rideg rénszarvasenyésztés eleve nagyobb mozgékonytságot tett lehetővé a pászoroknak, tenyésztőknek, sőt követelt meg tőlük már az Izsma vidékén, mint amilyenre például a földművelő zürjénységnek vagy akár a vadászattal, fakitermeléssel foglalkozó rétegeknek is valaha szükségük avagy módjuk volt. Közrejátszott azonban a kirajzások-

⁵ Erdőstundrának fordítom az orosz лесотундра földrajzi szakkifejezést, mivel — tudomásom és földrajzos szakemberek tájékoztatása szerint — magyar terminus technicus erre eddig nincs. Márpedig a tundra és az erdőstundra között — éppen a mi esetünkben — olyan lényeges eltérések vannak, amelyek óhatatlanná teszik az utóbbi pontosabb megjelölését.

⁶ Очерки по истории Коми АССР. Сыктывкар, 1955.

ban egy másik, súlyos és nagyon is érezhetően ható ok: a lépfenejárványok. Ez az irtózatos és a rénnýájakra nézve végzetes ragály időről időre végigpusztította a tundrát, és ezrével szedte az áldozatokat a jurák-szamojéd és zürjén rénszarvasjárból (megjegyzendő, hogy leginkább az 1870–80-as évekből van tudomásunk emlékezetesen kíméletlen lépfenejárványokról). Magától értetődik, hogy egy-egy járványhullám anyagilag is igen érzékenyen érintette a csordák tulajdonosait. Az is természetes, hogy elsősorban a csekélyebb állatállománnyal rendelkező gazdák mentek tönkre. Ezek alól viszont rénszarvasaik elhullása egyik napról a másikra visszavonhatatlanul kihúzta a megélhetés alapját, és a koldusbotra jutott gazdáknak nem maradt más hátra, mint hogy elszegődjenek módos zürjén avagy jurák-szamojéd állattartókhoz pásztornak. A kanyini zürjének szájhagyománya is úgy tudja, hogy eleik a lépfene-járványok következtében maradtak nincstelenül, és jurák nagygazdák szolgálatába szegődtek. Azután, ahogy teltek-múltak az évek, lassan-lassan megismétlődött az, ami a zürjén és jurák réntenyésztők kapcsolatában számtalanszor előfordult: a szívós, szorgalmas és takarékos zürjén pásztorok a fizetségül kapott rénszarvasokhoz még vásároltak is, és esztendőik során ismét talpraálltak gazdaságilag, újra szert tettek saját rénállományra. Még hozzá olyan szépen gyarapodtak, hogy 1917 körül már a zürjének kezén több rénszarvas volt, mint a jurákokén, a nyájak apránként szinte gazdát cseréltek. Mi volt ennek az oka? Kétségtelenül szerepet játszott ebben a változásban a zürjének tagadhatatlan szorgalma, munkaszeretete és munkabírása, hozzáértése és gondossága. Gyanúm szerint azonban közismert agyafúrtságuk, okos ravaszságuk is megtehetette a magáét: a náluk elmaradottabb, lassúbb észjárású, olykor tunyább jurákok eszén sokszor túljártak, s ennek révén is jócskán gyarapították a maguk javait. Van igazság abban, amit a zürjének híresztelnek a jurákokról, hogy ti. pazarló nép az, nem képes a pénzt megfogni, no meg a vodkát is jobban kedveli, mint szabad volna — ám ez nem magyarázná kellőképpen a jurákok vagyonának fokozatos (és rohamos) megcsappadását éppen azokon a területeken, ahol hajdanában zürjének (vagy esetleg oroszok) tőszomszédságába kerültek. Elesettségüknek, tudatlanságuknak a vámszedői nem utolsósorban a zürjének voltak (vö. Komilszt. 234).

Mindenesetre 1917-re a mézenyi—pinyegai zürjénség, amely — feltehetően néhány évtizeddel azelőtt — úgyszólván nincstelenül érkezett az Izma mellékéről, ismét jelentős rénállomány ura volt, maga mögött hagyva a korábban őket felfogadó jurák nyájtulajdonosokat. Vagyoni különbségek ugyan nyilván léteztek zürjén és zürjén között is, ám többségük 100—500 rénszarvas birtokában afféle középparaszt volt. Egynéhány család meg ezernél is több állatot mondhatott immár magáénak; ezek jómódú nagygazdáknak számítottak.

Éppen a nyájak jelentős megszorodása készítette-kényszerítette fölfelé, északnak a zürjén réntenyésztőket a mézenyi—pinyegai erdőstundra övezetéből. Az erdőstundra ugyanis a ridegen tartott réncsordák számára kitűnő téli legelő, de tavasztól őszig nemcsak célszerűtlen, hanem ártalmas, sőt elviselhetetlen is: a szűnyöök, bögölyök és egyéb paraziták mellett a farkasok is jelentős károkat okozhatnak az állatállományban. Azonkívül a pásztorok számára kellemetlen szerepet játszhatnak — anélkül, hogy akarnák — a szabadon kóborló vadrénnýájak is: az amúgyis csak félig-meddig domesztifikálható rideg rénszarvas olykor megbokrosodik és — a jámbor heréltek kivételével — árkon-bokron át rohanva csatlakozik a közelébe jutott vadréncsordához, faképnél hagyva pásztoraikat, akik kénytelenek tehetetlenül

végignézni az örült rohanást. Az ilyen megugrott csordát soha többé nem tudják összetereelni.

A Kanyin-félsziget zürjén lakosságának fölhúzódása mai szállásterületére tehát nem esetleges lehetőségek, hanem kényszerítő szükségszerűségek miatt zajlott le. Akkori lélekszámukról pontos adataink nincsenek; hozzávetőleges becsléssel néhány százra tehetjük maximálisan. Sorsuk további alakulásáról (1917-től napjainkig) pontosabb értesüléseink vannak.

Az 1920-as években a kanyini zürjének körében önkéntesen kialakultak a társas gazdálkodásnak bizonyos elemei. Ezt is a szükség hozta így: célja a legelők felosztása volt, hogy ezzel elejét vegyék a lehetséges sűrűlódásoknak. Kolhozok, pontosabban artelek szervezése a Kanyinon 1934-ben következett be. Ekkor a jurákok két társas rénszarvastenyésztő gazdaságba tömörültek; az egyik a *Tato* artel volt (központja *Oma* helység), amelynek nevét néhány évvel később *Cskalovra* változtatták, a másik a *Szevernij poljusz* gazdaság (központja *Kija* falucska). A nagyobb rénállománnyal rendelkező zürjének három szövötkezetet alakítottak (*Vil' tui* = Új Út, *Vil' olem* = Új Élet és *Oktabr* = Október); alig egy-két esztendő múlva a három gazdaság *Lenin kolhoz* néven egyesült (központi telepe *Csiza* község volt). Az elmúlt három évtized során folytatódott a kanyini zürjéniség etnikai migrációja a környezében levő jurák és orosz lakossággal. Ebben a folyamatban a zürjén összetevő igen szívósnak, maradandónak bizonyult, mind etnográfiailag, mind nyelvileg.

1960-ban nagy és jelentős változások történtek a Kanyin-félszigeten. *Szevernij poljusz* néven új, hatalmas kolhoz alakult. Négy korábbi gazdaság egyesült benne: az említett zürjén *Lenin kolhoz*, a jurák *Szevernij Poljusz*, a Nyesz faluban székelő, kevert lakosságú gazdaság, s végül a főleg orosz lakosságot foglalkoztató Kanyin halászkolhoz (*Sojna* faluban). Az egyesítés célja a közös gazdaságok sokoldalú fejlesztése volt, a rentábilisabb nyersanyagfeldolgozás (például rénbőr, hal), a gyengébb, elmaradottabb kolhozok fellendítése, az elönytelen idénymunkák megszüntetése (például a sojnai halászkolhozban). Az új gazdaság a hagyományos réntenyésztés és halászat mellett foglalkozik tehenészettel, tejtermékfeldolgozással, prémesállatok tenyésztésével, prémkikészítéssel és egyéb, kitűnően jövedelmező gazdálkodási ágakkal is. Tetemes bevételiekből telik például helikopterek vásárlására is; ezeket a rénszarvasterelésben, farkasvadászatban és szállítási munkálatokban egyaránt nagyszerűen hasznosíthatják. Az új óriáskolhozhoz három faluközpontja van: Nyesz, *Csiza* és *Sojna*. Az utóbbi községben van egy tizenegyesztályos iskola, amelynek alsó tagozatán jurák nyelven folyik az oktatás,⁷ a felsőbb osztályokban pedig párhuzamosan működik egy orosz és egy jurák nyelvű tagozat.

A gazdasági integráció nyilvánvalóan fokozza majd az orosz, zürjén és jurák lakosság már korábban megindult és máig tartó etnikai migrációját:

III. A kanyini zürjének életmódja. Foglalkozási ágak. A rénszarvastenyésztés

A Kanyin-félsziget éghajlati és életföldrajzi viszonyai meghatározzák gyér lakosságának életmódját is.

A félszigeten végig tundra vonul. Ennek felszíne korántsem olyan egyhangú és pusztas, mint gondolnák: folyók és patakok szelik át, apróbb-nagyobb

⁷ A Kanyin-félsziget közigazgatásilag a Jurák-szamojéd Nemzetiségi Körzet kebelébe tartozik, ezért az orosz államnyelv mellett a jurák nyelvet részesítik előnyben.

tavak tarkítják, mocsaras területek után kavicsos-kövecses pusztaság következik, majd zuzmóval és mohával dúsan benőtt sík legelő bukkan elő, amelyet kietlen tundrai fenyér vált föl. A halászat csak mint kiegészítő foglalkozási ág jöhet számításba ezen a tájon, megélni legfőképpen a tengeri halászatból lehet, de ez is a klímától függ, tehát igen kurta időtartamú szezonmunka. Ugyanez áll a vadászatra is. Tápláléklul csupán a vadrére és a jávorszarvasra lehet vadászni, de ma már oly kevés van belőlük, hogy az utóbbi elejtését szigorú vadászati tilalmak korlátozzák. A farkas irtása szükségszerűség, ám önmagáért úzni haszontalan dolog volna. Medve csak nagyritkán téved e tájra. Az északi rókának, sarkirókának és a torkosborznak (rozsomáknak) a prémje értékes, de húsa ehetetlen, s ritka állatok. A fókavadászat csak a tengerparton jelenthet kenyeret. Vadmadár azonban akad bőséggel a tundrai vidéken s közülük jó néhányat fogyasztható, ízletes a húsa. Gyűjtögetésből ismét lehetetlen megélni ezen a tájon: a hathetes—kéthónapos nyár folyamán mindössze néhány bogyo- és gombafajtát gyűjthet a kereső. Földművelésre persze gondolni sem lehet a klíma- és talajviszonyok miatt.

A tundrán a megélhetésnek úgyszólván egyedüli alapja a vadréntől alig különböző, féligdomesztifikált, ridegen tartott rénszarvas. Táplálékot (húst, tejet, zsírt) ad a pásztornak, szán elé fogva mostanig az egyedüli közlekedési eszköz volt, bőre és ina a ruházkodás alapja, de még a csontját és trágyáját is fölhasználják. A rénhús és bőr fontos és értékes kereskedelmi cikk.

A rénszarvasnyájak azonban nem egy helyben legelésznek, hanem az évszakok és az időjárás váltakozását követve vonulnak száz meg száz kilométeres távolságokra. A rénpásztor valójában nem oda tereli nyáját, ahová akarja, hanem kénytelen a csordák évezredes vándorösztönéhez alkalmazkodni. Voltaképpen ő követi a nyáját és csak részben őt a nyáj.

A réncsordák a tundra északi legelőin, kiváltképpen a Barents-tenger partvidékén töltik a nyarat és az ősz, télire azonban lehúzódnak délebbre, az erdőstundra zónájába. A kanyini zürjének rénállománya a legutóbbi időig a Pinyega—Kuloj—Kamenka—Mezeny vonalán húzódó erdőstundrán telelt. A rénszarvast életösztone, a pásztort józan esze viszi a tundra déli sávjára, ahol a ligetek, galériaerdők biztonságot nyújtanak nem a hideggel, hanem az elviselhetetlen, gyilkos tundrai szél- és hóviharokkal szemben.

A tavasz érkezével, április első felében a rénnáják megindulnak északra. Ennek is oka van: részben új legelő szükséges, mert addigra a téli legelőkön a hó alól már minden füvet, zuzmót kikapartak a csordák. Másrészt a tavaszi olvadás után, még inkább nyáron az erdőstundrán elviselhetetlenül sok bögöly, szúnyog és tipoly hemzseg, felhőkben lepi el az embert és az állatot, s a rén ezek elől menekül a tundra síkjára. Szúnyog van ugyan ott is, de sokkal kevesebb: a tavaszi tundrai szelek igen megnehezítik a szúnyogok, bögölyök és egyéb élősködők rajainak röptét. A harmadik fontos tényező pedig a közelgő leborjazás. A rénnáják mintegy két hét alatt 150—250 kilométert megtéve április végefelé a Csizsa környékén elterülő lankás, mohával, zuzmóval borított, bozótosoktól (tehát farkastanyáktól) ment legelőkre, az ún. *jardej*-ra érnek.⁸ Itt a télen lesóványodott, elcsigázott nyájak, az ellés

⁸ *jardej* : место совершенно без кустарников, бугристос, земля такая, где растёт много мха; волки не водятся. Слово кажется ненечное, но употребляют все и понимают (коми, русские и ненцы). — Vö. RÉDEI (RADANOVICS): ALH. XIII, 308.

(Az adatok orosz nyelvű értelmezései, amennyiben a forrás nincs feltüntetve, itt és a továbbiakban is nyelvmesteremtől származnak.)

küszöbén álló szarvastehenek megpihennek. A borjazás május derekán zajlik le. Néhány hét múltán, amint az anyaállatok és az újszülött borjak bírják már az utat, a nyájak tovább vonulnak északra. Újabb 120—150 kilométeres vándorlás után júniusban Sojna környékén ismét pihennek egy-két hetet. A pásztorok itt három-négyhavi élelmiszerkészleteket raknak szánra; a tanévet befejező iskolásgyermek is itt csatlakoznak szüleikhez (a vakációt ők is a nyájak nyári legelőin, a pásztorok nyári szállásterületén töltik). Ezután indulnak meg a nyájak a Kanyin-félsziget legészakibb tundráira, a Barents-tenger partmellékére. A rövid, mintegy hathetes nyár nehéz időszak rénszarvasnak, pásztornak egyaránt (kb. július elejétől augusztus végéig). Az állatokat zavarja, mint mondják, a számukra szokatlan meleg (!), méginkább a bögölyök és tipolyok vérszívó hada. A bikák, tehenek és borjak nyugtalanok, menekülnek a rovarok elől. Ilyenkor csapják hozzá a nyájhoz az addig külön terelt és őrzött herélteteket. A jámbor, kövér herélték (részben teherhúzásra, részben levágásra tartják őket) naphosszat egyhelyben álldogálnak, legelésznek, lomhán alig mozognak valamelyest, soha nem szaladgálnak, s így a bikák, tehenek és borjak is többé-kevésbé körülöttük maradnak. A nyájakat tehát könnyebb összetartani.

Augusztus 15—20-a körül az asszony- és gyereknép marad csak a nyári szállásterületen a kúpalakú, nyírfahéjjal fedett sátrakban. A férfiak a tengerpart mentén lassan elvonulnak és terelik a nyájat legelőről legelőre. Október elején, az állandó fagyok beálltakor térnek csak vissza, hogy szánra rakván az asszonyokat, gyerekeket, nyári holmit, öt-hathetes vonulás után ismét délebbre érjenek, a téli szállásterületre, az erdőstundra szélvédettebb téli legelőire.

A réntenyésztés a megélhetés úgyszólván egyedüli alapja a Kanyinon (a halászat, vadászat és gyűjtögetés csupán kiegészítő foglalkozási ágak). Természetes, hogy a zürjén pásztornépesség életmódja mindenben ehhez igazodik. Ettől függ étrendjük, szállásuk (a könnyen fölverhető és szétbontható, télen rénbőrökkel, nyáron nyírfahéjjal födött kúpalakú sátor, a *tom*), a ruházatuk (a rénbőrbunda: *malta*, rénbőrscizmak: *tébek* és *pim*, de még a bőrharisnya, a *lipita* is). Az is érthető, hogy ma már a gazdag rénszarvastenyésztő kolhozok a tudomány és technika minden számbavehető vívmányát igénybe veszik, hogy védjék és gyarapítsák állatállományukat és megkönnyítsék a pásztorok kemény életét. Ma már természetesnek tekintik az állategészségügyi szolgálatot, a rendszeres védőoltásokat csakúgy, mint a repülőgépet vagy helikoptert, amellyel nemcsak utánpótlást szállítanak a nyári legelőkön tartózkodó pásztoroknak, hanem segítségükkel derítik fel és irtják a garázda toportyánférgeket.

IV. A kanyini zürjén nyelvjárás

A) A nyelvmester

Nyelvmesterem, Marija Viucejszkaja 1937-ben született a Kanyin-félszigeten. A hétosztályos általános iskolát szülőföldjén, Sojnában végezte, majd Narjan-Marba került s 1956-ban a jurák tanítóképzőben szerzett oklevelet. Ezt követően beiratkozott a leningrádi Herzen pedagógiai főiskolára. 1956—61-ig az intézet bölcsészettudományi karának orosz szakját végezte. Főiskolai tanulmányai után visszautazott szülőföldjére tanárnőnek.

Marija Viucejszskaja — családjával egyetemben — zürjén nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát. Anyanyelvén írni-olvasni azonban nem tud: jurák és orosz iskolákba járt. Amikor kérésemre zürjén szöveget írt le, a jurák írást használta. Anyanyelvén kívül beszél, ír és olvas oroszul és jurákul.

Érdekes és jellemző az a tarka keveredés, amelyet nyelvmesterem családja nemzetiségi és nyelvi eredet tekintetében mutat. Ismétlem, szülei zürjén nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallják magukat (ugyanakkor ennek a zürjén családnak a neve — *Viucejszskij* — egy orosz képzővel megtoldott *jurák-szamojéd* alapszó. Vö. VÁSZOLYI: NyK. LXIII, 392). Édesapja beszél zürjénül és oroszul; apai nagyapja zürjén, apai nagyanyja orosz nemzetiségű. Nyelvmesterem édesanyja ugyancsak tud zürjénül és oroszul; anyai nagyapja jurák, anyai nagyanyja zürjén nemzetiségű. Nyelvmesterem bátyja (ugyancsak főiskolát végzett tanár) hűgához hasonlóan zürjén anyanyelvén kívül beszél, ír és olvas oroszul és jurákul. A családban jelentkező nemzetiségi és nyelvi migráció általánosan jellemző a Kanyin-félsziget zürjén népességére.

A) A nyelvjárás elnevezése

A *kanyini nyelvjárás* véleményem szerint a zürjén nyelvnek ma egyik önálló és sajátos nyelvjárása. Ezért választottam végülis — hosszas töprengés után — megjelölésül a fentebbi elnevezést.

Fölvethető a kérdés: mi késztetett meggondolásokra a nyelvjárás ilyen nevének megválasztásában? Hiszen a kérdés hirtelenjében sokkal egyszerűbbnek látszik. Mi adott hát okot a töprengésre?

Nyelvföldrajzi és dialektológiai tényezők.

Először is: a kanyini zürjénség etnogenetikailag az izsmai zürjénségből szakadt ki. Nyelvjárása ugyancsak az izsmai zürjén nyelvjárásból sarjadt.⁹ Főbb jellemzői (mint például az *l* fonéma viselkedése, a nem-első szótagbeli *e* sorsa stb.) összekapcsolják az izsmai nyelvjárásterülettel, más izsmai típusú nyelvjárásokkal. Célszerű-e, szabad-e tehát elkülöníteni, önálló nyelvjárásként kezelni, vagy tartsuk egyszerűen izsmai nyelvjárásnak? Két ok szól elkülönítése mellett. Egyrészt a legutóbbi, 9) jegyzetben közölt meggon-

⁹ Nem most és itt kell róla beszélnünk, de megjegyzendő, hogy az izsmai nyelvjárást viszonylag kevésbé ismerjük. WICHMANN Syrjänische Volksdichtungja és a DialChrest. közöl mindössze néhány oldalnyi — és elsősorban alsóizsmai — szöveget, WICHMANN—UOTILA szótára és a SzrSziKomi pedig izsmai szóanyagot (CASTRÉN izsmai gyűjtését pillanatnyilag nem veszem tekintetbe). Magam 1959/60-ban elsősorban éppen ezt a nyelvjárást kutattam, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hagyományos izsmai nyelvjárás elnevezés inkább nyelvjárásterületet, mintsem nyelvjárást takar. Izsmai nyelvjárásról vagy nyelvjárásokról legfőljebb olyan értelemben beszélhetünk, mint például vicsegdai vagy sziszolai nyelvjárásról, illetve nyelvjárásokról. Mivel pedig ilyen dialektológiai megjelöléseket ma — helyesen — nem használunk, hanem helyette okkal és joggal elkülönítünk alsó-, közép- és felsővicsegdai, illetve sziszolai nyelvjárásokat, ideje lenne ugyanezt az elkülönítést, tisztázást végrehajtani az izsmai nyelvjárások tekintetében is. Ilyen alapon WICHMANN izsmai nyelvjárását én alsóizsmainak tartom. Ezen kívül ismereteim és gyűjtésem alapján megkülönböztetek közép- és felsőizsmai, uszai, tundrai, kanyini, kolai nyelvjárást és Ob-menti nyelvjárásokat. Mindegyikük az izsmai nyelvjárás sarjadéka, de ma már mindüket önálló nyelvjárásként kezelhetjük. Az izsmai elnevezést pedig csak az említett, sokban rokon és genetikusan egy tőről fakadt nyelvjárások összefoglaló elnevezéseként célszerű használnunk.

dolás. Másrészt — éppen ezzel összefüggésben — az a tény, hogy vannak a kanyini nyelvjárásnak olyan sajátosságai, amelyek az izsmai nyelvjárásterület kiterjedt, nagy egészen belül elkülönítik, más, ugyancsak izsmai típusú nyelvjárásoktól elválasztják (például a $tš > t$, $dž > d$ hangváltozás, az igen számottevő jurák hatás stb.).

Volt azonban még egy meggondolandó kérdés az elnevezés tekintetében. A mai kanyini zürjének fél évszázada még nem a Kanyin-félsziget lakói voltak, hanem a Pinyega, Kuloj és Mezeny folyók vidékén tanyáztak. Ezzel a tájjal a legutóbbi időkig kapcsolatban voltak (téli szállásterületeik, legelőik révén). Ha tekintetbe vesszük az úgyszólván máig folytatott nomadizáló, vándorló életmódot, nevezhetjük a nyelvjárást kanyininak, ám ugyanilyen okfejtéssel nem nevezhetnők-e, teszem azt, mezenyi—pinyegai nyelvjárásnak is? Ezt a lehetőséget is elejthetjük. Mégpedig azért, mert a kanyini zürjének kapcsolata a mezenyi—pinyegai tájjal ma már (1960, a fentebb említett nagy kolhozátiszervezés óta) hovatovább befejezettnek tekinthető. Másrészt pedig ha eddig lehúzódtak is a rénpásztorok télire a pinyegai—kuloji—mezenyi erdőstundrákra, életük tavasztól ősziig a Kanyin-félszigethez kötődött, csakúgy, mint a félsziget falvaiban (Nyesz, Csizsa, Kija, Sojna községekben) telelő családjaik, az ott iskolázó gyermekeik. Megokoltnak kell tartanunk, hogy ők maguk kanyiniaknak számítják magukat, a félszigetet (és csak azt) jelölik meg szűkebb hazájuknak.

Tájnyelvüket is okkal nevezhetjük tehát kanyini nyelvjárásnak.

C) A nyelvjárás rövid jellemzése

A kanyini nyelvjárás főbb jellemzői a következők.

1. A hangsúly szinte kivétel nélkül az első szótagra esik. Ettől csak egyes orosz jövevényszavak esetében figyelhetünk meg eltérést (*internat, milianer*). Megjegyzendőnek tartjuk, hogy az ilyen orosz szókölcsonzések nyilvánvalóan újabb keletűek és egyelőre inkább idegen szónak, mint jövevényszónak tekinthetők, a népnyelvben aligha érezhettek még gyökereket. Ezzel magyarázzuk azt a tényt, hogy megtartották eredeti orosz hangsúlyukat és nem alkalmazkodtak a kanyini zürjén nyelvjárás hangsúlyviszonyaihoz. Véleményünket támogatják más orosz szókölcsonzések, amelyekben a hangsúly már nem oroszos, hanem zürjénes; közöttük régebbi és újabb jövevényszavak egyaránt találhatók (*rebitni, tšulki, fufajka, tšiganka, getepei, kolhoz*). Ugyancsak ezt igazolja egyes orosz szókölcsonzések váltakozó hangsúlya: *aprel' ~ apre'l*. Ilyen esetben a beszélő egyszer még orosz hangsúlyt használ, másor pedig már zürjén hangsúlyt alkalmaz.

Egyes szóösszetételekben a harmadik szótag (az utótag első szótagja) mellékhangsúlyt kap: *muked-di:rjas*. Vonatkozik ez olykor orosz jövevényszavakra is: *po'luo:strov* (a főhangsúly már zürjén módon az első szótagra esik, az eredeti — harmadik szótagra eső — orosz hangsúly nyomát legföljebb a mellékhangsúly mutatja).

2. Az *l* hang szótagvégi helyzetben (szó végén, valamint szóbelseji szótag végén után a következő mássalhangzó előtt) eltűnt, maga után vonva az előtte álló magánhangzó megnyúlását (*vē, vēnas; sūtēdni; kōni; tī, tījen*). Ebben az esetben az eredeti *l* előtt álló magánhangzó csak veláris lehet: *a, o, u, e* és *i*. Kivételt képeznek azonban a következő igeképzők: *-oll-, -il-, -lill-*; ezekben az *l* hang archaikusan megőrződött (*vellillini, puktilni*).

A közzürjén *-al-* igeképző fejleménye *-õ-*: *sulõnj, juõnj*.

Ha az eredeti *l* előtt palatális magánhangzó, azaz *e* avagy *i* állott, akkor *l* > *ɟ* hangváltozás zajlott le (*zeɟ, keɟmɟnj, veɟ*). Kivétel: a *maɟtnj* ige és származékai.

Az *l* > *ɟ* (*l* > *ɟ*) hangfejlődési tendenciát már lezajlottnak, befejezettnek tekinthetjük. Erre mutat az a tény is, hogy egynémely orosz jövevényszóban *l* fonémát találunk olyan fonetikai helyzetben is, amelyben egyébként *ɟ* (vagy *ɟ*) volna várható (*kolhoz, ɟɟulki, belka*). Az ilyen orosz kölcsönszavak nyilvánvalóan későbbi, viszonylag újabb keletű átvételek, amelyek akkor kerülhettek a kanyini nyelvjárásba, amikor az *l* > *ɟ* (*l* > *ɟ*) hangfejlődési tendencia már lejátszódott és erejét veszítette, tehát a későbbi átvételek esetében már nem hathatott.

3. A zürjén nyelvjárások zömében meglevő *tš* és *dž* fonéma helyén a kanyiniban *t* és *d* fonémát találunk, azaz az affrikáta spiránseleme eltűnt: *dola telad, tom vodin* (vö. SzsZlKomi 456—457; DialChrest. 34). A *tš*-ből és *dž*-ből alakult *t* és *d* fonémák nyilvánvalóan jelentősen megnövelték a nyelvjárásban eredetileg is meglevő *t* és *d* hangok funkcionális terheltségét. A *tš* és *dž* fonémák *e* nyelvjárásban is éppúgy megvannak, mint másutt. Az orosz jövevényszavak *tš* fonémáját részben *t* helyettesíti (*telad, pegrevet*), részben — hozzátehetjük: nagyobb részben — *tš* (*tšaj, botška, tšaska*). Ezt a kettősséget úgy magyarázzuk, hogy a *tš* > *t* hangváltozást a kanyini nyelvjárásban már lezajlott hangfejlődési tendenciának tartjuk. Egyes, régebben átvett orosz jövevényszavak *tš* fonémái egykor még beleestek a *tš* > *t* hangváltozás sodrába (*tšelad* > *telad*), más, nyilván újabb keletű orosz kölcsönszavak pedig akkor kerültek bele ebbe a nyelvjárásba, amikor a szóbanforgó hangváltozás már végetért, s ennek következtében az orosz *tš* fonémát azóta a kanyini nyelvjárásban a *tš* helyettesíti (*tšaj, tšulki*).

A SzsZlKomi. (456—457) tanúsága szerint a *tš* > *t* és *dž* > *d* változás szórványosan megfigyelhető mind az izsmai, mind az udorai nyelvjárásterület egyes részein. Kérdés, hogy mely nyelvjárásokra jellemző. N. N. SZELKOV, a sziktivkari akadémiái kutatóintézet tudományos munkatársa, aki 1959-ben nyelvészeti gyűjtőúton volt a Kola-félszigeti zürjének körében, szíveskedett velem közölni 1960-ban Sziktivkarban, hogy a *tš* > *t* és *dž* > *d* hangfejlődési tendenciát ő is megfigyelte kolai gyűjtőmunkája során. Mint mondotta, tapasztalatai szerint a kolai zürjén nyelvjárásban a nyelvérzék ingadozik a két szóbanforgó affrikáta használata tekintetében. A viszony tehát nem *tš* > *t*, *dž* > *d*, hanem *tš* ~ *t* és *dž* ~ *d*. Megjegyezte, hogy a *tš* és *dž* affrikáta a Kola-félszigeten is (csakúgy, mint az izsmai nyelvjárásterületen általában) sokkal erősebben palatalizált, mint a vicegdai és más délib zürjén nyelvjárásokban.

V. I. LITKIN 1960-ban Moszkvában annak a véleményének adott szóbeli kifejezést, hogy a fenti hangfejlődési tendencia, úgy lehet, a mélyreható jurák-szamojéd nyelvi hatások folyománya az északi zürjén nyelvjárásokban.

4. A kanyini nyelvjárás mássalhangzóállományában előfordul az *f*, *h*, *χ* és *ts* (*tš*) fonéma, azaz négy olyan mássalhangzó, amelyet más zürjén nyelvjárások egyáltalán nem vagy alig ismernek. A kanyini nyelvjárásba is viszonylag csekély számú orosz, illetve — kisebb részben — jurák-szamojéd jövevényszó révén kerültek e mássalhangzók (*fufajka, sahar, greh, ɟora, mešatɟ, tɟiganka*). Meghonosodásuk lehetőségének oka nyilvánvalóan a kanyini zürjének körében általánosnak mondott két-, illetve háromnyelvűség. Érdekes kettősséget figyelhetünk meg az orosz és a jurák-szamojéd jövevényszavak

χ fonémái tekintetében. Az orosz kölcsönszók x -ja helyett általában h áll (*greh, sahar*), a jurák-szamojéd χ helyén általában χ (*\chi ora*). Csupán egy-két esetben ingadozik a nyelvhasználat (*viher ~ vi\chi er*). Megjegyzendő, hogy azok a szavak, amelyekben a fönti mássalhangzók előfordulnak, nyilván viszonylag újabb keletű átvételek. A zürjén nyelvjárások zömében bekövetkező $f > p$, $\chi > k$, $ts > t\acute{s}$ hanghelyettesítés mindenesetre ma nemigen figyelhető meg a kanyini nyelvjárásban.

5. Alkalmilag, megfelelő mondatfonetikai helyzet esetén, mint kombinatorikus variánsok, előfordulnak zöngétlen médiák (*i.đ\chi id ker o: i.đ\chi id ker; leb ku\chi is o: leb ku\chi is*).

6. Általánosan megfigyelhető hangtani jelenség — alkalmi fonetikai társulásként — a regresszív asszimiláció (*veledtem o: velett\chi m, bikjas dor\chi s o: bikj\chi as dor\chi s, \acute{s}orjass\chi s o: \acute{s}orja\acute{s}\chi s*). Olykor a mássalhangzókiesés jelensége is megfigyelhető (*bo\acute{s}tni, bo\acute{s}t o: bo\acute{s}ni, bo\acute{s}; de: bo\acute{s}ta, bo\acute{s}tim*).

7. A kanyini nyelvjárás vokalizmusának egyik jellemzője — akárcsak az izsmi nyelvjárasterületnek általában — az e fonéma megléte az első szótagban, ellenben hiánya a nem-első szótagokban. Az első szótagnál hátrább az e helyett e vagy $\acute{e}$ áll, a fonetikai környezettől függően. Gyakoribbnak, általánosabbnak kell tartanunk az $\acute{e} > e$ fejlődést (oka, legalábbis egyik oka a kanyini nyelvjárásra jellemző nagyfokú és széleskörű palatalizáció); az $\acute{e}$ magánhangzót az e variánsának tekintjük.

Nem-első szótagban e található az alábbi fonetikai helyzetekben:

a) abszolút szóvégen (nyílt szótag végén): *voke, mune*;

b) palatális mássalhangzó vagy magánhangzó szomszédságában (előtt vagy után): *\acute{e}lad\acute{e}n, \acute{e}te\acute{v}ei, vi\acute{s}em, nie, jien*.

Az $\acute{e}$ variáns előfordulási esetei:

a) l , $\acute{s}$ és $\acute{g}$ után: *n\acute{o}len\acute{i}s, ve\acute{z}en\acute{i}s*. Ebben a fonetikai helyzetben akkor is $\acute{e}$ áll, ha egyébként a föntebbi két eset forog fent, tehát ha a magánhangzó abszolút szóvégen fordul elő (*kol\acute{e}, to\acute{z}\acute{e}*), avagy utána palatális mássalhangzó vagy magánhangzó áll (*pe\acute{e}\acute{s}, ve\acute{e}\acute{s}t*) és ezért az $\acute{e}$ helyett e magánhangzót várhatnók;

b) zárt szótagban általában, ha előtte vagy utána nem áll palatális magánhangzó vagy mássalhangzó (*\acute{s}ed\acute{e}d\acute{n}i, \acute{n}ingm\acute{e}g, veledtem*).

Az ϵ magánhangzót a kanyini nyelvjárás nem ismeri.

8. A kanyini nyelvjárás vokalizmusa kétféle magánhangzókvantitást ismer: rövid és hosszú magánhangzókat (félhosszú magánhangzót nyelvmestereimtől nem hallottam). A hosszú magánhangzók keletkezésének egyik útja a (*veláris*) magánhangzó + l = hosszú (*veláris*) magánhangzó fejlődés (*kolmas > k\acute{o}mas, vel > v\acute{e}, sult\acute{e}da > s\acute{u}t\acute{e}da, t\acute{i}l > t\acute{i}). Az $\acute{o}$ fonémák számát gyarapítja az $al > \acute{o}$ hangfejlődés is (*sul\acute{o}ni, t\acute{i}d\acute{o}ni < sulal\acute{n}i, t\acute{i}dal\acute{n}i*). Ezenkívül hosszú magánhangzók keletkezhetnek összeolvadás révén is; ez a hangtani jelenség a kanyini nyelvjárásban eléggé gyakori (*\acute{s}kol\acute{a}, l\acute{o}, \acute{s}ir-v\acute{a}, lamka\acute{e}ma, vel\acute{a}n < \acute{s}kol\acute{a}e, loe, \acute{s}ir-v\acute{a}a, lamka\acute{a}lema, vel\acute{a}en*).*

A hosszú magánhangzók megléte a nyelvjárás vokalizmusában ugyancsak általában jellemző az izsmi nyelvjárasterületre (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 193; VASZOLYI: NyK. LXIV, 362).

9. Ismeri a kanyini nyelvjárás a redukált magánhangzókat is, ezek azonban nem fonémák, hanem alkalmi, kombinatorikus variánsok. Csak nem-első, többnyire éppen utolsó szótagban fordulnak elő olykor-olykor (*mo\acute{r}ea < mo\acute{r}ee, tundra\acute{n} < tundra\acute{i}n*). A redukció oka a hangsúlytalan szótag magán-

hangzójának tökéletlen képzése. Jellemző egyrészt az, hogy lassabb beszédtempó, tisztább, világosabb artikuláció esetén ugyanabban a fonetikai helyzetben nyelvmesterem nem redukált, hanem teljes magánhangzót ejtett, gyorsabb és elnagyoltabb artikuláció esetén pedig redukált magánhangzót (tehát például *etiklaïn ~ etiklaïn*). Másrészt az is jellemző, hogy *magánhangzó + magánhangzó* találkozása esetén három artikulációs variáció is előadódott:

- a) mindkét magánhangzó tökéletesen képzett (*etiklaïn*) ;
- b) a két magánhangzó közül a második redukálódott (*etiklaïn*) ;
- c) a két magánhangzó összeolvadt, pontosabban a második eltűnt, ezzel megnyújtva a megelőző magánhangzót (*etiklān*).

Hasonló redukált magánhangzókat hasonló fonetikai helyzetben más, általam ismert zürjén nyelvjárásokban is megfigyeltem, akár mint a hangsúlyviszonyok miatt keletkezett kombinatorikus variánsokat, akár mint alkalmi parole-jelenségeket.

10. Mint fentebb már megjegyeztük, gyakori és jellemző jelensége a kanyini vokalizmusnak a magánhangzó-összeolvadás (*škola, lō < školae, loe*). Ennek szabályszerűsége a második magánhangzó eltűnése és ennek folytán a megelőző magánhangzók kvantitásának megváltozása: rövid magánhangzóból hosszú lesz.

11. Ritkább, de jellemző sajátossága a nyelvjárás vokalizmusának az *i* és az *u* fonémák váltakozása bizonyos szavak vagy morfémák esetében. Ilyen például a *turîn* szó (más nyelvjárásokban általában: *turun*), a *tulîs ~ tulus* szó *i ~ u* váltakozása. Az előbbi esetben egyéb nyelvjárások *u*-jával szemben a kanyiniban (és általában az izsmai nyelvjárásterületen) *i* használatos, az utóbbiban más zürjén nyelvjárásokban *i* áll, a kanyiniban pedig hol ugyancsak *i* fordul elő, hol pedig *u*, a kettő fakultatív variánsként váltakozik. Más nyelvjárások *-im, -nim* személyragjával szemben (birtokos személyrag vagy névmási személyrag esetén) a kanyiniban (és az izsmai nyelvjárásterületen általában) *-um, -num* alak használatos: *mortnum, mikēdnum, atum* (nom. 1. pers. sing.), *ašsum* (abl. 1. pers. sing.), *ašnum* (nom. 1. pers. plur.), *ašsunum* (abl. 1. pers. plur.). Az utóbbi esetekben nyilván számolnunk kell és lehet a ragvégi *-m* labializáló hatásával, ez okozhatta avagy elősegíthette az *i > u* változást.

Elvértve, mindössze egy-két esetben más nyelvjárások *e*-hangjának az izsmaiban, így a kanyiniban is *o*-felel meg: *okmîs* (: *ekmîs*).

12. Vannak a kanyini nyelvjárásnak egyes olyan morfológiai sajátosságai is, amelyek elkülönítik más zürjén nyelvjárásoktól (ezek azonban az izsmai nyelvjárásterületen többnyire megtalálhatók). Ilyenek például az igék jelen idejű, kijelentő módú tbsz. 3. személyének *-nis* személyragja (más nyelvjárásokban általában *-ni*) ; a tagadó ige *ig, in, iz* alakjai a kijelentő mód múlt idejében és a felszólító módban (más nyelvjárásokban általában *eg, en, ez* áll); a határozói igenév *-ig* képzője (másutt általában *-ig*) stb.

13. Egyes lexikai sajátosságai a kanyini nyelvjárást ismét csak elkülönítik más zürjén nyelvjárásoktól, ugyanakkor többnyire ezek is az izsmai nyelvjárásterület részévé avatják. Egyes jellegzetesen izsmai tájszavak mellett (*dola, vošjîni, nešta, pomlaš*) fontos tényezője ennek a nyelvjárásnak az orosz és a jurák-szamojéd jövevényszavak jelentős rétege. Az előbbieket az élet számos területén, különösen az anyagi műveltségben mutatják az intenzív orosz hatást, az utóbbiak főleg a rénszarvastenyésztés és az ezzel szorosan összenőtt életmód terén jelzik a mély jurák-szamojéd hatásokat.

V. Szövegmutatványok

A kanyini nyelvjárás bemutatása céljából mellékelek két összefüggő szöveglejegyzést is. Mindkettőt 1959 novemberében vettem magnetofon-szalagra és jegyeztem le kézírással.

A) *ker da kera pomlas*

1. *tēnas kerajas voasnis vere. tomjas sūtedasnis jage. tomje kolenis tolka ker-videdišjas. perišjas i teladjas lettenis ōni velešte. undžikis lettenis mezen kare ili pihega kare. telin kerjas olenis as vela vilanis. ker-videdišjas vetlenis nie vižlini. tēnas kerjas šojenis nišš etik. nišš sudedenis lim uliš. kerjas vod kok-nanis kuralenis limse. ker-videdišjas tēnas vetlenis vere kuž-kokajas bersan. a perišjas veleštin i karin nan koštenis i gožem keže šojan nebenis.*

2. *kud voas aprēl, perišjasse i teladjasse katenis tomje. limjis nin voše sinj. kerajas petenis veriš. aprēl džinjın voasnis jage. esteņ važinkajas kulasnīs telaasni. tējaninın na stav veledtem kerse i važinkajasse jansedisnis bikjas doriš. telaasan perae ker-videdišjas kujiim-nol lunen olenis kerin. etik ker-videdišli veže med. kor ker-vidediš mune kere, bošte askedjais šojan i kemkot—paškem una lun keže.*

eni nin limjis bisen silema. dodeggjas, utkajas, jušjas i zej una bidtema peleş lebališjas vōmās tatle. tatēn nja pozjalasnis i arin bara šonid mue lebenis.

3. *kor stav važinkais telaasas, kerajas munenis vode iz vile. iz vilin nin turin petema. telajas nin eni i džideš. tela-kerse etlālenis bikjasked. eni lois zej šonid, nomjis una lois. eni kerajas vetlenis sette, ken una va. tulisnas kerjaslen bidmasnis morajas, a gožemnas morajas vošjasnis limini. gožemnas, august vilin telajas tošskalenis mallajas vile. august pomın teladjas lettedenis školā velešte.*

ar keže kerjas vetlenis more dore. eni nin kedid lois. kerjas eni zej burmenis. kor kintas, vijašenis, solālenis jaj tulis keže. jaj-botškajasse šujenis mu ulē. etija jajis kuile mu ulin tulised. kor kulasnīs lokni veriš, sek sie i boštasnis.

4. *nojabrin kerajas ber munenis vere. kor voasnis baza dore, vijašenis, kolhoznei kerjas tošskalenis, jajse samolot vilin istenis kar dore i moskvā. eta berin bara munasnis tējanine. voasnis velešte i tukartasnis oštotnei sobrahe vile, kiten vištālasnis, kod mittem zarebitema. mukedislen olile zarebitema nclamin tiša-tšaen.*

5. *kerjas pijašenis vonas et-piriš, tulis. važinkajas vājenis etik telaen. gežda olile i kiken. kor kik, etikse pir tošksenis : važinkais kikēs oz bidti, sek sia verme kikanse tētni. vo mišten telajas nin lōnis i džideš. eni nja nalukujas : važinka naluku i xora naluku. kor nja olasnis kik vo, loasnis namnukujas i siritajas. kujiim vo kor nja olasnis, nja lōnis kujiim arajas, nol vo olasnis — nol arajas. a siritajas eni nin loinis važinkajas, nja telaasenis kik voaen. nol arajas, vit arajas, kvaıt arajas i perišdžikjas, nja ke kodemās, sek nja bikjas, a kod abu kodema, sia xora.*

6. *kud vežsenis kerjas vo bidnas? tulisnas i džid kerjaslen gennis use. tulissan i gožem bid kerjaslen bidme vil gen i šurjasnis kuštisenis. gožemnas zej una ledis, nja kerjasse kurtlālenis. a tulis keže kerjaslen petenis ugrajas. tulisnas mortjas ugrajasse kerjasliš sestemtenis. oz ke sestemtenis ugrajasse, je džid nalukujas vermasnis kūni. kerjas zej milaš olilenis arin, a tēnas kerjas olilenis zej genaš.*

A rénszarvasról és a rénszarvasnyájról

1. Télen a rénszarvasnyájak az erdőbe vonulnak. A sátrakat fenyvesben állítják föl. A sátrakban csak a rénpásztorokat hagyják. Az öregek és a gyermekek lemennek lakni a községbe. Többségük Mezeny városába vagy Pinyega városába megy. Télen a rénszarvasok szabadon vannak. A pásztorok [csak] megnézni őket jönnek ki. Télen a rénszarvasok egyedül zuzmót esznek. A zuzmót a hó alól kaparják ki (tkp. szerzik meg). A szarvasok a mellső lábukkal kotorják a havat. A rénpásztorok télen járnak a „hosszúlábúak” után az erdőbe. Az öregek pedig a faluban és a városban kenyeret szárítanak és élelmi-szert vásárolnak nyárra.

2. Amint elérkezik az április, az öregeket és gyerekeket fölviszik a sátorba. A hó már kezd olvadni. A rénszarvasnyájak kivonulnak az erdőből. Április közepén megérkeznek a tundrára. Itt a szarvastehenek kezdenek borjazni. Az összes betanítatlan rénszarvast és a szarvasteheneket még a téli szálláson különválasztották a heréltektől. A borjazás idején a pásztorok három—négy napig a nyájjal vannak. Az egyik pásztor váltja a másikat. Amikor a pásztor kimegy a nyájhoz, visz magával élelmet meg felszerelést sok napra.

Most már a hó mind elolvadt. Vadlibák, vadkacsák, hattyúk és nagyon sok mindenféle madár érkezik ide. Itt fészket raknak és ősszel ismét meleg vidékre repülnek.

3. Amikor az összes szarvastehen leborjazik, a rénszarvasnyájak tovább mennek a lankás tundravidékre. A lankás tundravidéken már kisarjadt a fű. A rénszarvasborjak most már nagyok. Az elválasztott borjakat összezsapják a heréltekkel. Most [már] nagyon meleg van [tkp. lett]; sok a szúnyog [tkp. sok szúnyog lett]. Most a rénszarvasnyájak oda vonulnak, ahol sok a víz. Tavasszal a rénszarvasoknak megnőnek a szarvaik, nyáron pedig a szarvak kezdenek megcsontosodni. Nyáron, augusztusban borjakat ölnek le a *malicák* végett. Augusztus végén a gyerekeket leküldik a községbe, iskolába.

Őszre a rénszarvasokat a tengerhez terelik. Most már hideg van [tkp. lett]. A rénszarvasok most nagyon feljavulnak. Amikor fagy, vágna, beszözik a húst tavaszra. A húsoshordókat a földbe ássák [tkp. a föld alá dugják]. Ez a hús tavaszig a föld alatt van. Amikor kezdenek kivonulni az erdőből, akkor ezt is [magukkal] viszik.

4. Novemberben a rénszarvasnyájak visszamennek az erdőbe. Amikor megérkeznek a központi telepre, vágna, a kolhoz rénszarvasait leölik, a húst repülőgépen Arhangelszkbe és Moszkvába küldik. Ezután megint a téli szállásra mennek. Megérkeznek a községbe és összejönnek a számadó gyűlésre, ahol megmondják, ki mennyit keresett meg. Némelyik negyvezret is szokott keresni.

5. A rénszarvasok évente egyszer fiadzanak, tavasszal. A szarvastehenek egyet borjaznak. Néha előfordul, hogy kettőt. Ha kettőt, az egyiket mindig leölik: a szarvastehen mind a kettőt nem neveli föl, [ellenben] akkor mind a kettőt elhagyhatja. Egy év múlva a borjak már nagyok (lesznek). Akkor [tkp. most] egyéves szarvasborjak [*ňaluku*] : szarvasüsző [*važinka űaluku*] vagy szarvasbika [*řora űaluku*]. Amikor kétéstendősek lesznek, kétéves bikák [*namňuku*] és üszők [*řirita*] lesznek. Amikor három évet élnek, háromévesek lesznek, [ha] négy évet élnek, négyévesek. Az üszők pedig most már tehenek lettek, kétéstendős korukban leborjaznak. A négyévesek, ötévesek, hatévesek és [még] öregebbek — ha heréltek, akkor rénszarvasökrök [*bik*], amelyik meg nem herélt, az rénszarvasbika [*řora*].

6. Hogyan vedlenek [tkp. változnak] a rénszarvasok az év során? Tavasszal a nagy rénszarvasnak kihullik a szőre. Tavasztól kezdve és a nyár folyamán a rénszarvasnak új szőre nő, s a szarvukat elhullatják. Nyáron nagyon sok a bögöly, azok a rénszarvasokat marják. Tavasszal pedig a rénszarvasokon fekélyek ütnek ki. Tavasszal az emberek a rénszarvasok fekélyeit kezelik [tkp. tisztogatják]. Ha nem kezelik a fekélyeket, a fehér [egyesztendő] rénborjak [a *halukuk*] elpusztulhatnak. A rénszarvasok nagyon szépek szoktak lenni ősszel, télen pedig a rénszarvasok nagyon dús szőrűek [tkp. szőrősek] szoktak lenni.

Jegyzetek

1. *mezeń* : városka a Mezeny folyó jobbpartján, a folyó torkolatánál, az arhangelszki területen | *pińega* : község a Pinyega folyó jobbpartján, a folyó alsó folyása mentén, az arhangelszki területen, Arhangelszk városától mintegy 130 kilométernyire keletre | *vela* < orosz *воля* | *viźlini* : máskor *vidlini* | *kuź-koka* : szó szerint 'hosszúlábú'; a találó elnevezés a jávorszarvas tabuneve (az állat zürjén neve egyébként a kanyini nyelvjárásban *lola*). A tabu indítéka ebben az esetben nem valamiféle hiedelem, hanem a jávorszarvas szigorú vadászati tilalma | *ńań koštenis* : az európai kétszershűlt kanyini megfelelőjéről van szó.

2. *aprel* : máskor *apre'l* | *aprel dźinjin voasnis jage* : a *jag* itt lápos, ritkás növényzetű, gyéren ligetes tundra az erdőstundra övezetében, a tajga és a tundra határzónájában | *veledtem* o: *velettem* | *bikjas doris* o: *bikjaz doris* | *perae* o: *perae* ~ *perā* < orosz *nopa* | *bidľema* c: *biľtema* | *võmās* < *voğmaes*.

3. *iz* : lankás, kövecses talajú, dombos tundravidek. A rénnyájak tavaszi vonulásának ez a harmadik állomása. Az első a *ver*, az erdőstundra; ez a nyájak telelőhelye, mivel itt védve vannak a kíméletlen tundrai szelektől, viharoktól. A tavaszi vonulás megkezdésekor innen indulnak északra. Következő állomásuk a *jag* : a tundra lápos-mocsaras, gyéresebb növényzetű határzónája az erdővidek és a tundra síksága között. Itt, pontosabban ennek egy sík, mohával benőtt részén, az ún. *jardej*-on várják meg a szarvastehenek leborjazását. Amikor a tehének és az újszülött borjak már képesek a vonulásra, akkor következik a harmadik zóna: az *iz* kövecses, dombos, lankás tundravideke, amelyen fa már csak igen ritkán akad (többnyire az arktikus törpenyírfa), füves, mohás legelő azonban annál inkább. Ezen a zónán keresztül vonulva érkeznek el a rénszarvasnyájak útjuk céljához, a nyári legelőkre, a tundra sík folyóvidékére avagy a tengerpartra. Ez a negyedik és az utolsó állomás. Ősszel azután innét indulnak visszafelé a délebbre eső erdőstundra vidékére. | *elälēnis* < *elāalenis* | *august* < orosz *август* | *školā* < *škola* | *botška* < orosz *бочка* | *tulised* : avagy *tulused*.

4. *nojabr* < orosz *ноябрь* | *kolhoznei* < orosz *колхозный* | *samoľot* < orosz *самолёт* | *kar* : Arhangelszk | *moskvā* < *moskræ* | *o.ťotnei sobranē* < orosz *отчётное собрание* | *ťša.ťša* < orosz *тысяча* | *ńelamin ťša.ťšaen* : az összeg a rubel 1959. évi árfolyama szerint értendő.

5. *kikes oz bidti* o: *biťti* | *lõnis* < *loenis* | *kodemās* < *kodemaes*.

6. *i.đžid ker* o: *i.đžin ker* ; nem nagy növesű, hanem felnőtt rénszarvasról van szó | *tulissan* o: *tulissan* | *gožem bid kerjaslen* o: *gožem bid kerjaslen* | *gožemnas zej* o: *gožemnaz zej* | *tulisnas* : avagy *tulusnas* | *oz ke* o: *os ke*.

B) verzem pomlás

1. stav lesse kerajas nõledlenis argisjasin. argisin õlile nõl, vit, sizim, kekjamis, a telin i okmis—das dod. argis nuede idzid mort. argisis kelalema dad bere. daddas pukale mort. zej kuž argisjas nuedenis babajas, nilen daddanis püksedemās teladjas. baba dadjas õlilenis pelaes i belkaes. telõ baba dad vettema vol veiten, a visanis noi veiten. dad pidesas puktema vol. dad beras med-vod doddis — vandei. vandejn tetema bur kemkot—paskem, karem voljas i bidtema peles lesjas. vandei beras nešta vandei ili jassik ili kužtsem-ke peles pela dod. jassikkjase telenis sojanjas. jassik berin kelalemas dodjas, pelaes i pitemes, kiten tetema bidtema peles les. med-ber doddis — etija tom dod, kite telenis ijas, pizanjas, kudjas, pegrevetjas, vod-pom kudajas. med-ber dod vod-laz-doras kik—kuiim dod, kite tetenis vod-pom lesjas, telin nukjas, gožem jodumjas, patjas. lata dod õlile pir — kud i i dod — med-berin.

2. gožem bid dod kiske kuiim bik, a dad ule lamkalema vit ker. telin dod kiske kik ker, a dad kuiim ker. kor kutasnis verzin, tomse razenis, bisen tetenis, dodjasis karenis karzak. karzakas jeralenis kerse. kor kerse jeralasnis, domalasnīs, lamkāsasnis i verzasnis. etik tom mestešan i meded gožem õlile sizim, das, das-kik kilametra, a telin i arin õlile das-vit—kiz kilametra. stav argisis mune etik tui kuža. gožem argis ulin lamkalema stav keris ram. a arin letid kerjas veledenis. ker veledenis etad: letid ker kutenis keris, sie nir-domjalenis, domenis kuš dad bere i dadnas velan molid kuža vetlalenis. kor nin keris kutas bura velloni, oz kuti upritlini i vodoni, sek sie lamkalenis peleje. a kor kutas bura kiskini pelejin, sie lamkalenis dod ule. tulis, tujaninis petigen, vil veledem kerjasse neškalenis, med nija oz petnis jeris. arin i telin videnis i vazinkajas, a tulis i gožem nie oz vidnis. veledenis stav idzid kerse. oz velednis tolka menureijas. nie kolenis ar keze totškinī jai vile. menureijas õlilenis nõl araes i vit araes. menureijas zej mitaes, idzides i zej tšeges.

3. tulis õlile sid: vazinkais kite-ge lõ, a telais kole. sek sie boštenis tomje i bidtenis. tomjin bidtem kerjas õlilenis zej rames, nja sojenis nan, sid i tetenis assinis himnisse. gožem nja nomjis pirenis tomje.

tulis, kor petenis tujaninis, verzalenis bid lun. asi sutenis zej vod, razsenis, tetšenis, jerasenis i verzenis, kor na tarem iz sš. i etad bid lun verzalenis pijettan dored. pijettanin sulalenis etiklain mešatš dore. gožšanine verzalenis oz bid lun, no tšaste. gožemjn sulalenis etiklain zej dir, a arin nešta na diržik. tomjasse kolenis kerteg, a ker-videidšjas kernas munenis more dore. kod tomjin kole, sia vure kemkot—paskem kintig keze i te keze. keris tomjas dore voas kintem dorin. kud kintas, sid i vošjasnis munnī kerajas tujanine. kor munenis tujanine, gožšo tomse kolenis tundrae, a telõ tomse boštenis tundrais, kite kollisnis tulis. stavis.

A költözésről

1. A rénszarvasnyájak minden holmijukat magukkal szállítják a szánkaravánokon. Egy szánkaravánban szokott lenni négy, öt, hét, nyolc, télen pedig még kilenc-tíz szán is. A szánkaravánt egy felnőtt ember vezeti. A szánkaraván a vezérszán mögé van kötve. A vezérszánon egy férfi [tkp. ember] ül. A nagyon hosszú szánkaravánokat asszonyok irányítják, az ő vezérszánjukon vannak elhelyezve a gyerekek is. A női vezérszánokon deszka- vagy sátor-kas szokott lenni [tkp. deszkások vagy sátrasak]. A téli női vezérszán [kasa]

rénszarvasbőr borítással van fedve, a tetején [tkp. a tetejéről] pedig posztóborítással. A vezérszán alája rénszarvasbőrt helyeznek. A vezérszán után a legelső szán a *vanidej*. A *vanidej*en vannak elhelyezve a jó ruhadarabok és lábbelik, a kikészített rénszarvasbőrök és mindenféle holmi. A *vanidej* mögött még egy *vanidej* vagy *jaššik* vagy valamiféle deszkakásos [tkp. deszkás] szán. A *jaššik*okba rakják az élelmiszereket. A *jaššik* végéhez deszkakásos és kastalan szánok vannak kötve, ezekre [tkp. ahol] mindenféle holmit helyeznek rá. A legutolsó szán — ez a sátorszán, amelyikre [tkp. ahová] a sátorpóznákat, asztalokat, ülőládikákat, a teáskészletnek való ládákat, az edénytartó ládákat rakják. A legutolsó szán előtt két-három [olyan] szán van, ahová edényeket raknak, télen a szarvasbőr-sátorlapokat, nyáron a nyírfakéreg-sátorlapokat, kályhákat. A padlódeszkákat szállító szán — csakúgy, mint a sátorpóznákat szállító szán — mindig leghátul van.

2. Nyáron minden szánt három herélt hűz, a vezérszán elé öt rénszarvast fognak be. Télen a szánt két rénszarvas húzza, a vezérszánt három rénszarvas. Amikor tovább akarnak vonulni, a sátrat szétszedik, mindent felrámolnak, a szánokból karámot formálnak. A karámba beterelik a rénszarvasokat. Amikor a rénszarvasokat beterelték [tkp. beterelik], kifogják, felszámazzák és tovább vonulnak. Az egyik táborhely a másiktól [tkp. egyik táborhelytől a másikig] nyáron hét, tíz, tizenkét kilométerre szokott lenni, télen és ősszel pedig tizenöt-húsz kilométer szokott lenni. Az egész szánkarakaraván egy úton halad. Nyáron mindegyik rénszarvas, amelyet a szánkarakaravánba fognak, betanított rénszarvas. Ősszel pedig a rideg szarvasokat betanítják. A rénszarvast illetéknéppen tanítják be: a rideg szarvast kifogják a rénszarvasnyájából, istrángot kötnek rá, odakötik egy szoló szán végéhez, és a szánnal lassacskán mennek sima úton [tkp. simán]. Amikor a rénszarvas kezd már rendesen [tkp. jól] járni, kezd nem makrancolni és föl-le vetni magát, akkor befogják a fogatolt rénszarvasok közé. Amikor pedig kezd rendesen húzni a fogatosok között, szán elé fogják. Tavasszal, amikor a téli szálláshelyről elvonulnak, az újonnan betanított rénszarvasokat megbéklyózzák, hogy ne törjenek ki a karámból. Ősszel és télen felhasználják [fogatolásra] a rénszarvas-teheneket is, de tavasszal és nyáron nem használják fel őket. Mindegyik felnőtt rénszarvast betanítják. Csak a göbölöket nem tanítják be. Azokat hagyják össze, a hús végett levágják [tkp. hagyják levágni]. A göbölök négyestendősek és ötestendősek szoktak lenni. A göbölök nagyon szépek, nagyok és kövérek.

3. Tavasszal elő szokott fordulni ilyesmi [tkp. így]: az anyatehén valahová lesz, a borja meg ottmarad. Akkor azt a sátorba veszik és fölnevelik. A sátorban fölnevelt rénszarvasok nagyon szelídek, kenyeret, levest esznek, a nevüket is tudják. Nyáron a szúnyogok elől a sátorba mennek be.

Tavasszal, amikor elindulnak a téli szállásterületről, egész nap vonulnak. Reggel igen korán kelnek, szétszedik [a sátrakat], felrakodnak, összetelernek és vonulnak, amíg [tkp. amikor] a hókéreg még nem olvadt fel. És így vonulnak minden nap a borjazás helyéig. A borjazás helyén egy hónapig egyhelyütt állnak. A nyári szállásterületre [menet] nem vonulnak minden nap, de gyakran. Nyáron igen hosszasan állnak egyhelyütt, ősszel pedig még tovább. A sátrakat otthagyták a rénszarvasnyáj nélkül, a rénszarvaspásztorok pedig a csordával a tengerhez mennek. Aki a sátorban marad, lábbelit és ruhaneműt varr a fagyás beálltára és télire. A rénszarvasnyáj a sátrakhoz a fagy beállta előtt megérkezik. Amint befagy, a rénszarvasnyájak el is indul-

nak [tkp. kezdenek menni] a téli szállásterületre. Amikor a téli szállásra mennek, a nyári sátrat a tundrán hagyják, a téli sátrat pedig elviszik a tundráról, ahol tavasszal hagyják.

Vége [tkp. minden].

Jegyzetek

1. *pukšedemäs* < *pukšedemaes* | *teladjas* o: *teladdas* | *dadjas* o: *daddas* | *belk* < orosz *болк, болк* | *vandei*: vö. RÉDEI, NYK. LXIV, 88 | *voljas* c: *vollas* | *bidtema* o: *bittema* | *jaššik*: szántalpra erősített nagy, téglalakú láda; raktárszán. < orosz *ящик* | *dodjas* o: *doddas* | *pegrevei* < orosz *нозпебей*; vö. DAL III, 157B;¹⁰ ebben aládában vagy szekrénykében tartják — külön a többi edénytől — a teáskannákat, poharakat, kanalakat | *vod-pom* o: *vot-pom*; a *vod-pom* a kör alapalakú *tom*nak a bejárattal átellenben levő része. Ide állítják azokat a ládákat vagy szekrénykéket, amelyekben a főző- és étkezőedényeket szállítják és tartják. A *vod-pom kuda* tehát 'edénytartó láda'.

2. *lamkālema* < *lamkaalema* | *lamkāšasnis* < *lamkaašasnis* | *velān* < *velaen* | *pelei*: így nevezik a szán elé fogott 2–5 rénszarvas együttesét | *oz petnis* o: *os petnis*.

3. *bidtenis* o: *bittenis* | *bidtem* o: *bittem* | *aššinis* o: *aššinis* | *tulis*: máskor *tulus* | *ražšenis* o: *raššenis* | *iz si* o: *is si* | *etiklain* o: *etiklain* avagy *etiklān* | *mešašš* < orosz *месяц* | *goššanine* o: *goššanine* | *šaste* < orosz *часы* | *kintig keže* o: *kintik keže* | *kud kintas* o: *kuš kintas* | *goššo* o: *goššo* | *tundrae* o: *tundrae* avagy *tundrá*.

VÁSZOLYI ERIK

¹⁰ В. Даль: Толковый словарь живого великорусского языка, I—IV. Москва, 1880.

Коми-пермийский язык. Введение, фонетика, лексика и морфология

Учебник для высших учебных заведений.

Под редакцией и при соавторстве проф. В. И. Лыткина. Кудымкар, 1962.

Коми-пермийское книжное издательство. 340 l.

1. A permják-zürjén irodalmi nyelv nyelvtanának megírása (a permják nyelvjárások figyelembevételével) jóval nehezebb feladatot jelentett, mint a komi-zürjén nyelvtan elkészítése. Mikor a „Современный коми язык” c. (1955-ben megjelent) komi-zürjén nyelvtan előkészületeihez hozzáfogtak, már adva voltak a munka előfeltételei: voltak már iskolai tankönyveken kívül a tudományos szempontoknak is megfelelő nyelvtanok és nyelvtani vázlatok (CASTRÉN, WIEDEMANN, G. SZ. LITKIN, BUBRIH, WICHMANN—UOTILA munkái), és volt már egy, az egyik — nevezetesen a középviseg-dai (sziktivkari) — nyelvjáráson alapuló, általánosan elfogadott és számos szépirodalmi munkában használt egységes irodalmi (és hivatalos) nyelv (amelynek jelképe már a fővárosnak *Sziktivkar* — és nem **Syktylkar*, sem pedig **Syktykar* — neve is volt), rendelkezésre álltak kisebb-nagyobb jó szótárak, és készen állott a munka elvégzésére egy tudományosan képzett tehetséges nyelvész-gárda, mely a külföldi nyelvészekkel egyetemben a zürjén nyelvtan számos problémáját már tisztázta. Egy kiváló nyelvésznek, LITKINnek, a vezetésével valóban egy kitűnő összefoglaló nyelvtant készítettek el.

Más volt a helyzet a permják nyelvjárásokkal és a permják irodalmi nyelvvel kapcsolatban.

Itt mindenekelőtt egy új egységes irodalmi nyelvet kellett létrehozni, teremteni: elsősorban a nyelvjárásoknak egymástól annyira eltérő hang- és alaktani vonásai közül a legmegfelelőbbnek látszókat kiválasztani és bennük megállapodni.

A permjákoknál — számottevő hagyomány híján — hosszabb ingadozás előzte meg az egységes irodalmi nyelv megalkotását (erről alább szólnunk még), hosszú tanácskozások után csak 1927-ben született meg a megállapodás a főkérdésben: a Коми-Пермийский Округ fővárosának, Kudimkarnak a nyelvjárása lett az irodalmi és hivatalos nyelv alapja, de különösen egy fontos módosítással: a kudimkari *l*-nélküli *v*-s nyelvhasználattal szemben a komi-zürjén *l* ~ *v*-s jelleg bevezetése mellett döntöttek. De nemcsak az egységes irodalmi nyelv hiánya jelentett súlyos nehézséget és akadályt egy összefoglaló és irányadó nyelvtan elkészítésének szempontjából; nagy hátrányt jelentett az is, hogy igen kevés képzett nyelvész állt rendelkezésre, aki ezzel a feladattal meg tudott volna birkózni. Hiszen jellemző, hogy — bár ma már ezen a téren is sokkal kedvezőbb a helyzet — még ebben az 1962-ben megjelent permják nyelvtanban is, 35 évvel az irodalmi nyelvben való megállapodás megszűlése után is, a szerzők munkaközösségének többsége nem a permják-zürjének közül került ki. Évről-évre természetesen szaporodik ott is az újonnan munkába álló fiatal nyelvészek száma. A jelen esetben azonban az említett helyzet azzal a hátránnyal járt, hogy a szerzők egymástól távol, három különféle helyen (Kudimkarban, Sziktivkarban és Moszkvában) dolgoztak. Ennek az lett a következménye, hogy — bár szemmel láthatólag egységes (és a komi-zürjén és az udmurt nyelvtanban bevált) eljárásban állapodtak meg —, nem mindig tudták az egyes felmerülő problémákat egymással megvitatni és közösen tisztázni. (Egy ilyen esetre alább utalunk; 1. a 211—2. laphoz írt észrevételünket.)

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy — miként az előző is hangsúlyozza — ez a nyelvtan „első kísérlet” volt egy főiskolai tankönyv megírására. Ez magyarázza a könyv egyes hiányait és hibáit; ezekkel kapcsolatban a könyv szerzői kérik az olvasók megjegyzéseit és kívánságait, hogy ezeket a következő kiadásban hasznukra fordíthassák. Ezt a célt akarják szolgálni a mi észrevételeink is. De hangsúlyozzuk, hogy őszinte elismerés és köszönet illeti a szerzőket teljesítményükért; a vázolt nehézségek ellenére is — szinte előzmények nélkül, vagy igen kevés előzmény után — hasznos és jelentős munkát kezdeményeztek és alkottak. És osztatlan elismerés és köszönet illeti a könyv szerkesztőjét (aki egyben maga dolgozta ki a nyelvtan számos fejezetét): V. I. LITKINt, akinél többet senki sem alkotott a zürjén összehasonlító nyelvtudomány terén. Számos kitűnő munkája után még két munkát várnánk LITKINTől: az *l*-es zuzdai permják nyelvjárás feldolgozását (erről a nyelvjárásról I. LITKIN: Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам 10, 18, 25, 37—9) és egy másik, kilátásba helyezett fontos munkát: a permi nyelvek etimológiai szótárát.

2. A permják nyelvtan szerzői munkaközösségének tagjai a következők voltak: V. I. LITKIN professzor (együttal szerkesztő), B. A. SZEREBRENNYIKOV akadémikus, R. M. BATALOVA moszkvai aspiráns, JE. V. BOTJEVA és A. SZ. GANTMAN komi-permják

kandidátusok, JE. SZ. GULYAJEV sziktiivkari tudományos kutató és G. A. NYECSAJEV sziktiivkari docens.

A könyv részei: I. Bevezetés (és általános tudnivalók a permják nyelvvel kapcsolatban) (5—56); II. Fonetika (57—99); III. Helyesírás (100—109); IV. Lexika (szókincs) és frazeológia (110—151); V. Morfológia (152—333). A könyvet a tartalomjegyzék zárja be (334—340).

A permják nyelvtan többet nyújt, mint amennyit a címe ígér. Tüzetesen tárgyalja a permják nyelv jelenségeit, sokszor a komi-zürjénhez, a votják nyelvhez, sőt a többi finnugor nyelvhez, e nyelvek megfelelő jelenségeihez való viszonyukban, ezenfelül azonban általános nyelvészeti ismereteket is közöl, a nyelvtani kategóriák és fogalmak értelmezését is adja, így kíván főiskolai tankönyv jellegének és feladatának is megfelelni. Tárgyalási módszere egységes. A tárgyalásra kerülő nyelvi jelenséget először definiálja, mivoltát példákkal világítja meg, azután következik az illető nyelvi jelenségnek a permják nyelven belül való részletes tárgyalása.

Így mindjárt az első fejezetben, illetőleg első részben, mindenekelőtt szól a permják nyelv helyéről a finnugor nyelvcsaládban és ezen belül a komi-zürjénhez és az udmurthoz való viszonyáról, majd az egész permi ágnak néhány fontos jellemző hangtani, alaktani és szintaktikai vonását, valamint fontos szókincsbeli egyezéseit mutatja be, végül a permják nyelvjárásoknak és a permják irodalmi nyelvnek azokat a jellemző sajátosságait elemzi, amelyek ezt a nyelvet a komi-zürjéntől elválasztják; például: komi *voj* ~ P. *oi* 'éj', k. *von* ~ P. *en* 'függöny', k. *kiđ* ~ P. *ki-ít* 'kezed', k. *puis* ~ P. *pu-is* 'fából', k. *kvaít* ~ P. *kvat* 'hat', k. *bošni* ~ P. *bo-šni* 'venni', k. *munışni* ~ P. *mun-ışni* 'kicsit menni', k. *juan* 'iszol' és 'ital' ~ P. *ju'an* 'iszol' és *ju'an* 'ital' stb. — A többesszám jele k. *-jas* ~ P. *-ez* [*kerkuez* 'házak', *bord* ~ *bordeş* 'szárnyak']; 1. még alább; az allativus ragja k. *-li* ~ P. *-le*; az igeragozásban a jövő idő többes 3. sz.: k. *-asni* ~ P. *-ase*. — Szókincsbeli eltérések: k. *aski* ~ P. *a-šin* 'holnap', k. *łsoi* ~ P. *soi* 'nővér' stb.

Érdekes az a megjegyzés (15—6), hogy a P. nem ismer olyan fajta kapcsolatokat, mint a k. *vil-šapkaašis* 'új sapkát öltött, vett föl' (ahol a *šapkaaš-* 'sapkát felölt' mellett megmaradhat a *vil* 'új' jelző, amely egyébként csak a főnévi *šapka* előtt volna alkalmazható). (Ezekre a feltűnő összetételekre több példát idéztünk a komiból és az udmurtból; l. NyK. LXV, 218, továbbá Volksdichtung der Komi (Syrjänen) 366, SWb. 803.)

Ki kell emelnünk, hogy a nyelvtan a finnugor és a permi népek őstörténetéről, az őstörténeti kutatások mai állásáról is tájékoztatja olvasóit. Az őshaza kérdése után a vándorlásokról és a más népekkel való érintkezésekről, az ezek folyamán átvett jövevényszavakról szól, ezek rétegeit mutatja be. — Tanulságos és jellemző LITKINnek az a megállapítása (116), hogy a permi nyelvek (tehát a komi-zürjén, permják és votják nyelv) mai szókincsében a tőszóknak vagy 80%-a a permi alapnyelvre megy vissza.

A rákövetkező fejtegetések (27 kk.) a permják nyelvjárásokat ismertetik: a) az északi (Kosza-Káma melléki) nyelvjárás (a Kosza a Kámának egyik jobboldali mellék-folyója az l-es csoporthoz tartozik (az eredeti l minden helyzetben változatlanul megmarad); b) a déli csoport területén fekszik a Коми Пермьский Округ fővárosa: Kudimkar; ennek a területnek főfolyója az (ugyancsak a Kámába torkolló) Inyva folyó. Ez a kudimkar-inyvai nyelvjárás teljesen l-nélküli, azaz az eredeti l helyén minden helyzetben v-t (o: β-t) ejtenek. A terület déli és délkeleti csücskében beszélt nyerdvai és onyi-i nyelvjárás azonban l-ező nyelvv. — A két nyelvjárás (az északi és a déli) nemcsak az l szempontjából tér el egymástól (itt igen tanulságos a *vilē* 'fölé, reá' névutó alakja: É. *pižan vilē* 'az asztalra' ~ D. *pižanve* < **pižan vilve*; l. alább. Eltérés mutatkozik a hangsúly és a szókincs terén is.

Tájékoztatóst kapunk a permják lakosság lélekszámáról is: 1926-ban a P. kerület területén 120 000 permják lakott, a permják területeken kívül lakó permjások (a jažvai és zuzdai permjásokkal együtt) 17 ezren voltak (l. LITKIN Chresztomátiáját 10), így 1926-ban 137 000 volt a permjások száma.

Itt (34 kk.) vizsgálja azután a nyelvtan az egységes permják irodalmi nyelv kialakulásának történetét.

A két nyelvjárás — mint láttuk — két végletet alkot. Az északi l-es nyelvjárással szemben a déli nyelvjárás v-s (o: β-s) nyelvjárás (pl. É. *līm* 'hó', *lēz* 'kék', *nīl* 'leány', *polnī* 'félni' ~ D. *vīm*, *vēz*, *niv*, *poenī*), sőt bizonyos hangtani helyzetben (magánhangzók közt) ez a v ki is esik (pl. *tu-is* = irod. *tu-lis* 'tavasz', *sua-vni* = irod. *sula-vni* 'állni', *vo-gma* = irod. *vo-lgma* 'völt', *deo* = irod. *delo* 'dolog', még eredeti v esetében is: *soet* = irod. *sovet* 'csober', *zdoro-ro* = *zdoro-ro* 'здорово (köszöntés)'). Most tehát választani kellett a kettő között. Irodalmi hagyomány alig köthette meg az ebben az ügyben 1927-ben tanácskozó permják szellemi vezetők kezét, hiszen addig mindössze néhány

olvasókönyv, vallásos tárgyú füzet és mesefordítás jelent meg permják nyelven, mégpedig nem is permják területen, hanem Kazánban, az 1900-as években. Talán csak Rogov nyelvtana és szótára (1860, illetőleg 1869) jöhetett számba; Rogov a nyelvtanában *v-s* alakokat, szótárában *v-s* és *l-es* alakokat idéz párhuzamosan, pl. *kiv, kıl* 'nyelv, szó' (szótár 83, 373, 407). Ez tehát inkább a déli nyelvjárás mellett szólhatott volna; e mellett szól az is, hogy az összes permjakok 62 százaléka (120 ezer közül 74 ezer) beszélt a *v-s* nyelvjárást. Úgy látszott, a versenyből a déli nyelv. kerül ki győztesen. És valóban a forradalom utáni első években (1921 és 1927 között) a szépirodalom a *v-s* dialektust használja (ami könnyen érthető, az akkori írók ti. éppen erről a területről kerültek ki). A permjakok szellemi vezetői azonban úgy érezték, hogy mégsem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 46 ezer permjaktól idegen az *l-nélküli* ejtés. Nagyon megfontolandó volt az is, hogy az *l-es* nyelvhasználat közelebb állt a komi-zürjén irodalom *l ~ v-s* nyelvéhez, és ennek elfogadása lényegesen közelebb hozhatná a komi-zürjén fejlett szépirodalom termékeit a permják néphez; egy pedagógiai megfontolás is javasolt ugyanilyen irányú döntést: a *v-s* anyanyelvű tanulók előtt így nem lett teljesen idegen az orosz nyelvi *l*. Végül böles megoldást találtak, amely megakadályozta a veszélyes szakadást, azt ti., hogy a 120 000-nyi kis permják nép két irodalmi nyelvet használjon. Elfogadták alapul a kudimkari nyelvjárást, de — tekintettel az északi *l-es* és a komi-zürjén *l ~ v-s* ejtésre — e nyelvjárás *v-s* jellege helyett a komi-zürjén *l ~ v-s* nyelvhasználat mellett döntöttek (maradt tehát *l* is, *v* is). Az azután már nem váltott ki féltékenykedést vagy ellenzést, hogy több más vonatkozásban is (különösen a hangsúly tekintetében, de más vonalakon is) a kudimkari nyelvhasználatot vették alapul. A mai permják irodalmi és hivatalos nyelvből tehát olyan alakok használatosak, mint: *o'lasę* 'voltak' (251), *l'j'ni* 'lőni' (278), *tev* 'tél' (44), *po'vni* 'félni' (uo.), (újabb [?] orosz jövevényszavakban azonban: *stul, stu'lsę, stu'lis, stu'llęz*, ill. *moti'v; moti'ven* 45. l.).

Az egységes permják irodalmi nyelv születési éve tehát 1927; normáinak megállapítása persze hosszabb időt vett igénybe. Az *l ~ v-s* alakokat használta már 1927-ben NYOBDINSA VITTOR (= V. A. SZAVIN) „*Rajin'*” ('A paradicsomban') c. komi-zürjén nyelvű vígjátékának permják nyelvű fordítása, és azóta ez a nyelvhasználat általános lett az irodalomban (így A. N. ZUBOV, M. P. LIHACSOV, F. G. TARAKANOV és más írók és költők műveiben), és természetesen az iskolákban is. Hasznos a permják nyelvtani irodalom bibliográfiája (51—54), de ez csak a könyv alakban megjelent munkákat sorolja fel és nem idézi a folyóiratokban megjelent cikkeket.

Külön paragrafust szentel a nyelvtan a *vıl-* névutó invvai hangalakjának (49); mint már fentebb említettük, itt az irodalmi *vılę*-nek invvai *vıę* > *vę* felel meg, így: magánhangzós *tó* után: irod. *pu-vıle* 'fára' ~ I. **pu-vıę* > *pu'vę*, *kerku-vıle* 'a házra, a ház fölé' ~ I. *kerkuve*; mássalhangzón végződő *tó* után egyszerű *-ve-t* találunk: *ıb-vıle* 'a mezőre' ~ I. **ıb-vıę* > **ıbve* > *ıb've*. Itt tehát a *vıle* névutóból valóságos rag lett, amely az *ıb've* féle alakokban az allativus *-ve* alakjával teljesen egybeesett; a jelentést adott esetben csak az összefüggés alapján lehet megállapítani.

3. A fonetikai rész behatóan és világosan tárgyalja a hangok képzésmódját, a fontosabb hangtani jelenségeket és részletesebben a hangsúly kérdését. Ez az utóbbi ti. fontos szerepet játszik a déli és az irodalmi permjákban alakítani és jelentéstani szempontból egyaránt (mint erre már fentebb a 197. lapon utaltunk), úgyhogy egy permják szótárnak komoly hiánya, sőt hibája, ha elmulasztja a hangsúly jelölését.

Strukturális szempontból jelentések az ebben a részben közölt statisztikai kimutatások.

A permják irodalmi nyelv 35 fonémája közül a magánhangzók és mássalhangzók aránya 41% : 59%. Ezen belül az egyes hangok frekvenciája százalékokban: *e* (9,7), *a* (7,9), *i* (6,0), *ı* (5,9), *o* (5), *e* (4,5), *u* (3,2) (a számok nem egészen pontosak, összegük 42,2%, a fenti 41%-kal szemben). A mássalhangzók frekvenciája (szintén %-ban) a következők: *s* (8,6), *n* (6,5), *k* (4,7), *t* (4,7), *m* (4,1), *r* (3,6), *l* (3,5), *v* (3,4), *š* (3,1), *tš* (2,5), *d* (2,4) stb. Legkisebb arányszámban a *čž, řš, đ, ł, đž, ž, ž, t* hangok szerepelnek (az adott sorrendben).

Az itt közölt számok bizonyos mértékben eltérnek a Современный Коми язык 35. lapján közölt adatoktól (ezekre vonatkozólag l. NyK. LXIV 414—5). Nagyobb az eltérés az *n*-nél (itt 6,5%, ott 5,5%) és az *s*-nél (8,6, — ott 8,0%).

A komi-zürjén állapottal összehasonlítva ezeket a nyelv strukturája szempontjából tanulságos adatokat, a következő képet kapjuk: a komi-zürjénben is hasonló a magánhangzók és a mássalhangzók aránya, nevezetesen 42 : 58; ott is leggyakoribb magánhangzók az *e, a, i*, a mássalhangzók közül azonban ott az *n, s, š, m*.

Tanulságos a magánhangzók eloszlása a permjákban egyfelől a) a tőszótagokban és az ezekhez számítható nem-produktív képzőkben, másfelől b) a (tehát nem első szó-

tagként szereplő) produktív képzőkben. A magánhangzókat együttvéve 100%-nak számítva, az egyes magánhangzók eloszlása a következő: (L. az alábbi táblázatot)

Tőszótagokban (illetve az a) csoportban) tehát leggyakoribb itt az *a*, *o*, *i* (a komi-zürjénben pedig az *a*, *o*, *e*), produktív képzőkben itt az *e*, *i*, *i* (a komi-zürjénben az *e*, *i*, *a*). Legritkább a permjákban: tőszótagban az *e*, *i*, *u* (a komi-zürjénben az *e*, *i*, *u*), produktív képzőkben a permjákban az *e*, *o*, *u* (a komi-zürjénben is az *e*, mely egyáltalán nem fordul elő ilyen helyzetben, továbbá az *o*, *u*).

Persze tanulságos volna olyan statisztika is, amely különbséget tesz az első és a többi szótag magánhangzói közt; ezenkívül a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok közti megoszlás is tanulságos lehet.

4. Ami mármost az írást illeti, természetes, hogy a permjások — éppúgy, mint általában a Szovjetunió népei — az orosz (cirill) ábécét vették át (közben a 30-as években átmenetileg ők is a latin ábécét használták). Ma egységes az irodalmi nyelv és egységes az írásmód is.

Eszerint a permják ábécé 35 betűből áll, nevezetesen a teljes orosz ábécéből (ebben benne van a csak orosz jövevényszavakban előforduló *ф*, *х*, *ц*) és az ezt kiegészítő *i* és *ö* [= *е*] jelből.

A helyesírás elvei általában egyeznek a komi-zürjén helyesírás elveivel. A *ťš* hangot ők is *тш*-sel, a *đž*, *đž* hangokat *дж*, *дз* betűkapcsolatokkal jelölik; a cirill *e* hangértéke *je*, illetőleg a permjákban palatalizálható mássalhangzó után jésítést (tehát *d*, *l*, *n*, *s*, *t*, *z* után *d'*, *l'*, *n'*, *s'*, *t'*, *z'* hangot) jelöl, nem palatalizálható mássalhangzó után egyszerű *e*-nek olvasandó, éppúgy mint minden esetben a cirill *э*. Tehát pl. *em* [= *jem*] 'tű', *cer-* [= *šet-*] 'adni' (260), de *верти* [= *vetli*] 'jártam' (316), *тэ* 'te' (312). Ha palatalizálható mássalhangzónak palatalizálatlanul való maradását akarják jelölni *i* előtt (mint pl. a most idézett *vetli* esetében), akkor a cirill *и* helyett latin *i*-t használnak. A *ñ* a *j*-nek és *ž*-nek a jele (pl. *йов* [= *jev*] 'tej', *яñ* [= *jaž*] 'hús', de pl. *ён* [= *jon*] 'erős'.

	a) %	b) (produktív képzőkben) %
<i>a</i>	18,8	16
<i>o</i>	18,8	1
<i>i</i>	16,6	27
<i>e</i>	14,2	35
<i>u</i>	12,5	1
<i>z</i>	9,6	17
<i>e</i>	9,5	3

Egyes (talán még idegennek érzett?) orosz szavakban megtartják az orosz írásmódot, pl. *район* (nem: *раён*), *бульон* (nem: *бульён*).

Érdekes, hogy pl. a magyar *kéz* szót fonetikusán így írják át a permják hangjelölés szabálya szerint: *кезз* (115); itt az első *e* nem jelentheti a *k* palatalizálását (mert *k* nem fordul elő a permjákban), az utána következő *э* a magánhangzó hosszúságát jelöli (a permjákban nem fordul elő hosszú magánhangzó), de ezt nem jelölhetik az *e* megismétlésével, mert itt már *je*-nek kellene ezt olvasni (külön magyarázat nélkül tehát **kejez*-nek olvasnák ezt a szót).

Feltűnő, hogy a kétjegyű affrikáták kettőztetésében más (kevésbé helyeselhető) eljárást követnek, mint a komi-zürjének. Az utóbbiban a kiejtésnek megfelelően (ahol a zár a hosszabbik elem) pl. *аддзыны* [= *adđžiny*] 'látni', a permjákban ellenkezőleg

a második elemet kettőztetik meg, pl. *sođž*: többszám: *so:đđžez* (írva: соддзез) 'marok' (98), *kj'ŋšez* (írva: кытшшез) 'körök' (uo.). Hogy ez nem tükrözi esetleg a kiejtést, azt olyan fonetikus átirások igazolják, mint pl. „джо-дж-дзез (орфографическое джо-джез)” (181. l.). Viszont más esetekben (más elgondolás alapján) az első elemet kettőztetik meg: *lyg'ddyyny* 'olvasni' (100), *ve:ŋtŋny* (вe:ŋттыны) 'befödni' (99), sőt *mi:ssŋny* (ми:ссыны) 'mosakodni' (uo.); etimológiai alapon megint más az írásmód: *sot-* 'éget': *sočyny* 'égni' (100), tőszónak érzett alakban pedig *tse:ŋtŋny* (че:чтыны) 'fölkelni' (uo.). A fejlődés folyamán bizonyára egyszerűsítés és egységesítés várható, ami talán ezeknek a megkülönböztetéseknek a megszüntetésére is fog vezetni.

Az elválasztás szabályairól annyit közöl nyelvtanunk (98), hogy a *đž*, *đž*, *tš*, *đžž*, *đžž*, *tšš* kapcsolatokat nem választják el, tehát: *ky:dzys* 'a nyírfa', *ky:tyššez* 'körök'. A könyv más helyeiről vett példákban: *kni:ga-ezen* 'könyvekkel' (188), *ви-льось* 'újak (állítm. szerepben)', *tea:tr-lani* 'a színház felé' (192); feltűnő az orosz szó etimológiája alapján elválasztott *два-дуть* '20' szó a 130. lapon.

Hasznos áttekintést ad végül egy táblázat (107—8), mely a permják hangjelölésnek a tudományos átiráshoz való viszonyát mutatja be.

5. A szótan (lexika) és frazeológia a permják szókincs különféle rétegeit mutatja be a szavak eredete és fogalmi köre szerint csoportosítva, művelődéstörténeti fontosságukat is kiemelve, majd szólásokat tárgyal, ezeknek eredeti jelentését is kutatva. Itt foglalkozik a könyv a figura etymologica-ival is. A különféle szempontok szerinti tárgyalás folyamán ismétlések sem voltak elkerülhetők. Talán az elméleti részek rövidítése és ezzel szemben nagyobb példaanyag elemzése gyümölcsözőbbé tenné ezt a fejezetet. A terjedelmes szempontjából rámutatnánk arra, hogy ez a fejezet (a lexikográfia nélkül) a СовКРЯз.-ban 22 lapot foglal el, itt pedig 37 lapot tesz ki. Hadd említsük meg, hogy a komi-zürjén is, a permják is ismeri a magyar *széltőlő* kifejezés megfelelőjét 'lus-tálkodó, naplopó' értelemben: (Komi—RusszkSzL. 753:) *tev tsužjavnj* 'бездельничать, коптить небо (букв. пинать ветер)' [azaz: 'a szelet rúgni'], (SzovrKJaz. 97—8:) *tev tsužjavnj* 'лодыря валить, бездельничать', Р. (itt 142, 145) *tev tsužjavnj* 'бездельничать (букв. ветер пинать' (142), 'лодыря гонять' (букв. 'ветер пинать') (145).

A lexikográfiai részben (146—151) áttekintést kapunk a permják nyelv szótárainról. KUZNYECOV—SZPOROVA orosz—permják szótára (1946) 15 000 szónál többet tartalmaz, de ezek közt sok a nép körében ismeretlen orosz eredetű szó. Sz. F. GRIBANOV helyesírási szótára (1945, *1955) vagy 9000 permják szót közöl. Régebbi szójegyzékek és szótárak: (a XVIII. századból:) MÜLLER, FISCHER, LEPEHIN, PALLAS munkáiban, A. POPOV két kézirati szójegyzéke, (a XIX. századból:) kézirati szójegyzékeken kívül ROGOV szótára (1869, vagy 13 000 permják szóval), WIEDEMANN, G. SZ. LITKIN, SAHOV, NYECSAJEV, WICHMANN—UOTILA, A. SZ. GANTMAN (kéziratban), GENETZ, V. I. LITKIN szótárai, valamint egy 1906-ban megjelent kazáni tankönyv. Értesülünk egy kézirati zuzdai szótárról is, mely 1650 permják szót tartalmaz.

6. A nyelvtan legerjedelmesebb része, amely a könyv nagyobb felét foglalja el (152—333), az alaktan. Ez mindenre kiterjedő figyelemmel tárgyalja az alaktan (és részben a szintaxis) körébe eső nyelvi tényeket; ennek a résznek a kidolgozásában a munkaközösség valamennyi tagja vett részt, és ennek a munkának az eredménye sok jelentős megfigyelés és magyarázat.

7. Ezzel a résszel, de az egész munkával kapcsolatos észrevételeinket, amelyeknek nagy része csak egyes megállapítások fontosságának kiemelését célozza, itt tesszük meg.

A jelen nyelvtan, mint mondtuk, első kísérlet egy összefoglaló permják nyelvtanra, mely a leíró nyelvtan követelményein túl a történeti nyelvtan igényeire is figyelemmel kíván lenni; ennek megfelelően a nyelvi jelenségeket nemcsak regisztrálja, hanem meg is akarja őket magyarázni összehasonlító és — ha lehet — történeti alapon is. Természetes, hogy egyes magyarázatok is csak kísérlet-jellegűek. Nem egyszer maguk a szerzők mutatnak rá arra, hogy az általuk adott magyarázat mellett más magyarázat is lehetséges vagy jogosult; ezt teszi például SZEREBRENNYIKOV az igeragozással és igeképzéssel foglalkozó mintaszerű fejezetben (283—292); de nem minden esetben találjuk meg itt ezt a helyes eljárást, amelynek pedig nagy nevelő hatása is van és gondolkodásra, további kutatásra is ösztönzi az olvasót. (Egy ilyen esetről alább szólunk, a nyelvtan 211—2. lapjához fűzött észrevételeink kapcsán.)

Talán még két általánosabb jellegű megjegyzésnek is van itt helye. 1. Bár több helyen utal a nyelvtan egy-egy jelenség tárgyalása vagy említése folyamán arra a helyre, ahol ugyanaz a jelenség vagy csupán szóba kerül, vagy esetleg még részletesebben tárgyalva szerepel, ezt az utalást néha hiába keressük (l. pl. a *v* kiesésével kapcsolatban a 31. lapon utalni lehetne a 47. és 49. lapra. A főnevek többesjeléről több helyen esik szó,

más-más fontos megállapítások kíséretében, pl. 13, 89, 180—2; itt is hasznos, sőt egyenesen szükséges volna a megfelelő utalás). 2. Egyes helyeken, mint például annak ismeretével kapcsolatban, hogy az *l*-es nyelvjárásokban is hol marad meg a *v* (mert eredete szerint is *v*) (l. 44, 48. l.), bizonyosan egyszerűbb lesz a tárgyalás módja a következő kiadásban, amikor már a finnugor hangtörténetben jártasabb hallgatókhoz szólhat a könyv.

8. Egyes helyekre vonatkozó észrevételeink a következők:

7. 1. Azzal kapcsolatban, hogy az ablativust birtokos esetnek (притяжательный падеж-nek) nevezik el, már ismételen kifejeztem aggodalmaimat (l. pl. NyK. LXIV 240, 416).

12. 1. Amikor szembeállítjuk egymással a permják *-is* alakú ragot és képzőt a komi-zürjén *-is* alakkal, kíváncsiak volna annak a megjegyzése, hogy egyes komi-zürjén nyelvjárásokban is *-is* alak használatos. Helyesnek tartanók, hogy itt külön is megemlítenék, hogy a fenti megállapítás csak az irodalmi komi-zürjén nyelvre és egyes nyelvjárásaira érvényes.

16. 1. A *vil sapkaašis* 'надел новую шапку', *gerd deremašis* 'надел красную рубашку' rendkívül jellemző komi-zürjén összetételekkel kapcsolatban (a *vil* eredetileg csak a *šapka* szónak, a *gerd* csak a *derem* főnévnek volt a jelzője) hivatkozni lehetne más hasonló komi-zürjén és votják összetételekre; l. e. nyelvtan 210. lapjához írt megjegyzésünket és NyK. LXV 218. L. még itt a 197. lapon.

99. 1. A *j* és a *j-s* magánhangzók (ё, я, ю) előtt indokolt a *ъ* jel alkalmazása (pl. изъя 'köves', mert a nélkül *iza*-nak olvasnák ezt a szót), de miért nem lehet ezt valamennyi mássalhangzó után alkalmazni? Miért kell a *bi'gja* 'tajtékos, habos', *tšiš'jan* 'kendő' szavakban lágy *ь*-t írni: бы'гья, чыш'ьян? (Talán azért, mert ezekben úgysem palatalizálható a permjákban a *g, š*?) A komi-zürjén helyesírás ezeket is бы'гья, чыш'ьян alakban írja. Az említett megkülönböztetés nem fontos, másfelől megnehezíti a tanulóknak is a helyesírás szabályainak követését. Nehézséget-fog okozni néhány más megkötöttség is a helyesírásban (l. uo.), úgyhogy maga a nyelvtan is kénytelen egyes esetekben a helyesírási szótár használatát ajánlani.

167. 1. Jellemzők a *kernj* igével összetett igék (*ba'i-tni kernj* 'поговорить', *puka-v-ni-kernj* 'посидеть'). Ezekkel kapcsolatban a következő helyekre (és hasonló jelenségek-re) utalunk: Fokos-Fuchs: SWb. 379, 577, VotjSz. 128—133, Удм.-русский слов. 126, Грамм. соврем. удм. языка 249—252, és itt e komi-permj. nyelvtan 259—60., 325—6., 329. lapjaira.

168. 1. Túlságosan kategorikus az a megfogalmazás, hogy a névragok (esetragok) „szigorúan egyjelentésűek”, és hogy egy bizonyos grammatikai funkció jelölésére mindenkor „egy és ugyanaz a rag” szolgál. A nyelvtan maga is idéz (191) ennek ellentmondó példákat. Pl. illativusok: *tše-lad piriše ško-la-e* 'a gyerekek bementek az iskolába' és *eta lun-e me vel'i gort'än* 'ezen a napon otthon voltam'. Vagy gondoljunk olyan komi-zürjén mondatokra (consecutivusi alakokkal), mint: *dešina mun-e vala* 'a fiú vízért megy' (SzovrKJaz. 146), és V. *šogisla omeltšesma* 'er ist vor Kummer abgemagert' (SWb. 998).

180—2. 1. A többesszám jeléül a nyelvtan rendszerint az *-ez* alakot említi. Ez az alak magánhangzók után jelentkezik (pl. *ker'ku* 'ház': *ker'kuez*); mássalhangzón végződő szónál a szóvégi mássalhangzó megnyúlik az *-ez* előtt: pl. *ki'vez* 'szavak', *lu'mez* 'napok', *džodž* 'padló': *džo-dždez* (джоджез) stb., ami annak a jele, hogy az eredeti *-ez* többeskepző *j*-je hasonult a szóvégi mássalhangzóhoz. Déli nyelvjárásokban csak-ugyan *-ez*-zel alakul a magánhangzón végződő szavak többesszáma: pl. (182) *ki'jez* 'kezek'. Rogov nyelvtana (28) *-jes* és *-jez* többeskepzőkről beszél, Uotila (Kons. 182) szerint a *-jes s*-je mondatfonetikai okokra vezetendő vissza (a *-z* a rákövetkező zöngétlen mássalhangzóhoz hasonult), azután áttegyeztetett ez az alak más hangtani helyzetben is. Mármost ebben a nyelvtanban is találunk *-es* végződésű többesszámokat: *tšatšaes* 'játékszerek' (238), *kni'gaes* 'könyvek' (uo.), *tetra'ddes* 'füzetek' (232), *i'bbes* 'mezők' (296). A *kni'gaes* szó után valóban *s*-szel kezdődő szót találunk, ugyanígy a *tetra'ddes* szó után (l. itt a 203. lapon), de már a *tšatšaes* után *a-slameš*, *i'bbes* után *viljın* szó következik. Itt tehát nem beszélhetünk hasonulásról. Ezek az alakok NYECSAJEV (13) szerint össze-vont alakok: *ker'ku-ez-šs* 'az ő háza, a házak' > *ker'ku-e-s*, úgy, mint *ker'ku-ez-üt* 'a te házaid' > *ker'ku-e-t*.

183. 1. Nyelvtanunk a következő két mondatot állítja egymás mellé a comitativusi rag használatának megvilágítására: *Vašakət Ko-la udža'leni bura* 'Kolya (Nyikoláj) Vaszjával (Vaszilijjal) [= K. és V.] jól dolgozik (tkp. dolgoznak)' és *Vašakət Ko-la jansetšisze* 'V. és K. különváltak (elvááltak egymástól)', és azt fejegeti, hogy a második mondatban nem két dolognak (ill. személynek) egyesítésével vagy egyesülésével van dolgunk, hanem a cselekvésük azonosságáról, két személy azonos cselekvéséről

van szó, és ezt jelzi a comitativusi *-ket* rag. A második példa persze rosszul van megválasztva; itt ti. russzicizmussal van dolgunk: он хочет пастьбиться с женой mintájára mondja a komi-zürjén is: *siye kesje jansedtsjini babajsket* 'ő el akar válni a feleségétől' (SWb. 308 és KSz. XII 232). A nyelvtan magyarázatát tehát csak az orosz kifejezőmódra lehetne vonatkoztatni, a permják, a komi-zürjén és a votják (l. VotjSz. 756, NyK. XXXVI 417) kifejezés csak utánzása az orosz szerkezetnek.

198. 1. Az osztják *vitis*-nek nem 'k peke' a jelentése, a *vit* sem jelent 'peka'-t; АНЛQV. *vit* jelentése 'Ufer, Strand', *vitis* jelentése 'a part felé' (vö. ПАТК.—FUCHS 100).

199. 1. A 3. személy birtokos személyragjának determináló szerepével kapcsolatban találó LITKINnek az a megjegyzése, hogy ez megközelítőleg az angol, német határozott névelő funkciójának felel meg.

210. 1. A melléknévről szóló fejezetben a szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a melléknévi jelzőnek magának is lehet melléknévi jelzője, pl. *pe'la šar'pkaa mort* 'человек в шапке с ушами', *kuž pe'la šar'pkaa mort* 'человек в шапке с длинными ушами'. Megjegyzendő azonban, hogy ez valószínűleg csak olyan esetekben lehetséges, amikor a második jelző főnévből képezett melléknév, és az első melléknév eredetileg tkp. ennek a főnévnek volt a jelzője (ez tehát olyan szerkezet, mint a magyarban pl. *nagyerejű szél*, *hosszúhajú ember*; transzformációval: „egy szél, melynek nagy az ereje”, „egy ember, kinek hosszú a haja”). Ez a szerkezet (az eredetileg a főnévhez tartozó melléknévi jelzővel) bizonyos tekintetben a fent a 15. lappal kapcsolatban említett szerkezetre („[új-sapkát] öltött ~ [új sapkás] ember”) emlékeztet. (Ez tehát egészen más szerkezet, mint pl. a magyar *jó nagy* stb.; l. SIMONYI: A jelzők mondatnana 88 kk.)

211—2. 1. E rész szerzője (NYECSAJEV) szerint a melléknév, ill. melléknévi jelző jellemző jegyei: 1. mindig közvetlenül megelőzi jelzett főnevét, 2. mindig változatlan, nem vesz fel semmiféle ragot (változatlan tehát számban, esetben, birtokos személyrag tekintetében is).

Ámbár NYECSAJEV nem állítja határozottan, hogy ezzel kimerítette volna a melléknév, ill. melléknévi jelző jegyeinek felsorolását, mégis azt a látszatot keltheti, mintha semmi egyéb nem dőntené el, hogy mit tekintünk melléknévnek; definíciója — ha ennek van szánya — hiányos. Erre LITKIN mindjárt rámutat egy szerkesztői megjegyzésben és véleményét azután bővebben is kifejti a 225—6. lapon.

LITKIN kifejti, hogy az említett meghatározás szerint pl. olyan kapcsolatokban is, mint *mes šur* 'tehén szarva' v. 'tehénszarv', *pižan-kok* 'asztal lába' v. 'asztalláb', a *mes*, *pižan* már melléknév lenne. Kétségtelen, hogy eredetileg, de még most is sok kapcsolat van főnév és melléknév között (l. pl. NyK. LXII, 213). Azt is tudjuk, hogy a ma már differenciálódott főnév valóban adjektívizálódhatik és a főnevet a finnugor nyelvekben valóban bizonyos kapcsolatokban valóságos melléknévi értékkel is alkalmazhatják, nevezetesen mikor a főnév nemet, kort jelöl, mikor anyagnév vagy mértékjelölő főnév (l. pl. SIMONYI: A jelzők mondatnana, KERTÉSZ: Finnugor jelzős szerkezetek, FOKOS: NyK. LXII, 213 kk.). Mégis fogjuk tudni, — fejtegeti LITKIN — hogy azok az így alkalmazott jelzői névszók (tehát LITKIN példáiban: a *mes*, *pižan* is) mégis főnevek, mert valamilyen tárgyat stb.-t jelölnek és egyéb tulajdonságaikban is eltérnek a melléknévektől: más kapcsolatban felvehetnek névragokat, többesbe tehetőek, személyragokat vehetnek fel. Ezzel szemben a melléknév más szófaj: tulajdonságot jelöl, mint állítmány *-es*, és nem *-ez* végződést kap (pl. *ve'vvez jo'neš* 'a lovak erősek'), ha appozíciós szerepben tárgyragot kap, ez is különbözik a főnév tárgyragjától (az utóbbi *-es*, a melléknév *-e* ragot kap; ezt a fontos morfológiai vonást, amely tehát nemcsak a *me'ne*, *te'ne* 'engem, téged' névmásokra s néhány más alakra jellemző, egyébként NYECSAJEV is hangsúlyozza a 218. lapon, l. még a 176. lapot is; pl. *Ša'šajs va'jis kři'ja, vi'te, ba'šike, iñtere'sneje* 'Šzasa [= Alekszandra] könyvet hozott, újat, szépet, érdekeset'). Mindez azt mutatja — állapítja meg LITKIN —, hogy a nyelvérzék is igenis különbséget tesz a kétféle szófaj között jelzői használatuk esetében is. A kétféle felfogásra céloztunk fent is (196).

221. 1. A *-sa* képzőre (pl. *su'vtsa* 'álló') vonatkozólag l. NyK. LX, 310 kk.

226—230. 1. Néhány fontos dolgot tudunk meg a permják számnévekről. A komi-zürjénben tudvalevőleg (bizonyosan az orosz kifejezőmód hatása alatt; vö. yaca два 'körülbelül v. mintegy két órá') a főnevet követő tőszámnév megközelítő mennyiséget jelöl; pl. (SzozvKJaz. 189:) *mort šizim* 'vagy 7 ember'. Hasonlót állapít meg nyelvtanunk a komi-permjákkal kapcsolatban; pl. *a šin vev ki'ken mu'nasə štan'sijae* 'завтра приблизительно на двух лошадах поедут на гранцию' (227). Ez a példa (— sajnos — egyetlen permják példa) azért nevezetes, mert itt a *vev-kik* összetétellé vált, mely a végén vette fel a viszonyító ragot. A nyelvtan ezzel kapcsolatban meg is jegyzi, hogy ilyen

esetben a számnév „может взять на себя некоторую грамматическую нагрузку существительного”. A komi-zürjénből is ismeretes ez a jelenség; pl. *oz voljvli lun vitedz* 'he приходит дней до пяти' (SzoVRKJaz. 189).

Ugyancsak tanulságos, hogy a permják számnevek csak 10-ig permják nyelviek, 11-től kezdve ma már orosz számnevek használatosak (*odi'nnadsat* stb.); ezekből az utóbbiakból azonban nem alakulnak kollektív számnevek (tehát pl. *kjkn'annim* 'mi mindketten', de *odi'nnadsat*-ból már nem használatos hasonló képzésű számnév. Különbözik egymástól a két csoport a sorszámnevek körében is (pl. *vite't* 'ötödik', de *odi'nnadsatsa* 'tizenegyedik'). (Viszont van pl. *piatna'dtsata* származékszó '15-ös csoport'. 228.)

233. kk. és 307. l. A személyes névmások névutós kapcsolatai olyanok, mint a komi-zürjénben, pl. *me ordin* 'nálam, mellettem', *te vilin* 'rajtad, fölötted', *si dinin* 'nálá, mellette', *ni dinin* 'náluk, mellettük', *ni kolasin* 'köztük', a déli nyelvjárásban a többes 1. és 2. személyében: *mi'an bokin* 'mellettünk', *ti'an dinin* 'mellettetek'. Ezek mellett a személyragos névutók is használatosak: *vilam*, *vilat*, *vilas*, *vilanim*, *vilanit*, *vilanis* 'rajtam v. reám, rajtad v. read', stb. (307).

Állítmányi szerepben a birtokos névmásul használt genitivusos személyes névmás a többszámúban a melléknévhez hasonlóan -*és* végződést kap: *e'na tetra'ddes si'lenes* 'эти тетради ero' (232); *pi'zan vilas kni'gaes si'lenes* 'на столе книги ero' (238), *tsemo-danas tsat'saes a'slames* 'в чемодане игрушки мои собственные' (uo.). Hasonlót látunk az állítmányi szerepű határozószó esetében is: pl. (293) *ni'ja ta'tenes* 'они здесь' ('ők itt vannak', tkp. 'ők itten[i]ek'). (Az itt jelentkező -*és* többes képzőről l. a 180—182. laphoz fűzött észrevételünket.)

239. l. A nyelvtan szerint az *e'ta* 'это', *e'sten* 'вот здесь', *e'ttse* (э'тчö) 'вот сюда' névmási, ill. határozószói alakokban az *e-* „означает указание 'вот'”. Az *e-* azonban névmástő; l. pl. SKES. 33—4.

246. l. Amikor az *a'bu* tagadó szónak a perfectum historicum vagy obliquum-mal (прошедшее неочевидное время-вал) kapcsolatos használatáról van szó, már itt is meg kellene említeni, hogy az *a'bu* (tkp. 'nincs', ill. 'non sum, es, est') csak névszót tagadhat, és így ez a használat is azt mutatja, hogy *mu'nemit* tkp. nem 'ragozott igealak' ('elmentél'), hanem névszói alak ('elmenésed, elmented'), vagyis 'elmenésed nincs, elmentened nincs'. Az igealak névszói eredetére persze helyesen mutat rá a 252—3. lap, de ott is a mondott értelemben kiegészítésre szorul az a megállapítás, hogy a perf. obliquumot ma már teljesen igei alaknak érzik.

248. l. Tanulságos a 3. személyű ('személytelen') ige tárgyalása (vö. most STIPA: MSFOu. CXXV, 577). Azonban olyan kifejezések, mint pl. *va'en kire'tis be'reg*, miként már az orosz fordítás ('водой размыло берег') is mutatja, nem jellemző permják szerkezetek, hanem orosz mintára vezetendők vissza.

257. l. A hangsúly helye, miként márt (fent 198. l.) említettük, igen fontos a permjákban (helyét pontos hangtani szabályok határozzák meg); szerepe lehet a szófaj, sőt az ige aspektusa szempontjából is. Így az -*ist-* igeeképző, ha hangsúlyos, akkor az illető ige a bevégzett cselekvést (законченное действие) jelöli (*so'ji'stinj* 'всё съест'), ha viszont a képző hangsúlytalan és a hangsúly egy a képzőt megelőző szótagon van, akkor az ige mozzanatos jelentésű, pillanatnyi cselekvést (мгновенное действие) jelöl: *letj'stinj* 'дёрнуть', de *letj'stinj* 'всё выдерать'. L. még a nyelvtan 289. lapját és itt 197. l.

257—8. l. Az eredetileg frequentatív szerepű -*l* képző ma csak néha gyakorító igeeképző, de általában egyszeri cselekvést (однократный вид) jelöl, pl. *ve't'ni* 'догнать', *ve'tlinj* 'догнать (на время с тем, чтобы прийти в прежнее состояние)', ugyanígy *ad'dzi'vni* (адззы'вны) jelentése 'увидать один раз'. Ezzel szemben a képzőnek kettőztetése (esetleg háromszori alkalmazása) (-*ivl-*, -*liv-*, -*livl-*) szolgál a sokszorosított ige kifejezésére; pl. *ad'dzi'vlinj* 'увидеть много раз'; éppígy: *va'iljinj* 'принести (на время)', *va'ja'vlinj* 'приносить (много раз)' (291.) *va'iljinj* 'приносить многократно'. L. még a nyelvtan 290—1. lapját.

297. l. A nyelvtan szerint a *kidz* 'mint, ahogyan', *sidsz* 'úgy' határozószók nem származékok, nincs külön szuffixumuk, viszont pl. *kimi'n* 'arccal lefele' elhomályosult képzőt tartalmaz. A *kidz*, *sidsz* természetesen szintén ebbe a második csoportba való. Csak véletlenül történetelt itt az, hogy az *eni* 'most' szó mind a két csoportban szerepel.

298. l. Nagyon tanulságos, hogy az accusativusi *a'rsz* (tkp. 'őszét, az ősz't) határozószós is lehet 'összszel' értelemben, pl. *si'a so'gmis a'rsz* 'он родился осенью'; ugyanígy *te'rsz* 'télen', *o'sz* 'éjjel, ночью', *lu'nsz* 'nappal'. Mármost az a nevezetes, hogy ugyanígyen kifejezőmódot látunk a komi-zürjénben; elsősorban az udorai nyelvjárásban

figyeltem meg ezt a használatot. Pl. (ZSzöv. 151:) *pop ojsē i sajdmas* 'éjjel a pap fölébred'; ugyanúgy *asu-vse* 'reggel', (ZSzöv. 151:) *asu-vse keza'in surtas* 'reggel a gazda fölkel'; (uo. 203:) *rijsē* 'este'; (SWb. 45:) *gozē-mse* 'nyáron'; (uo. 558:) *lunse* 'nappal' (példákat l. a SWb. megfelelő szavai alatt). Ismeri ezt az accusativusi időhatározót a prupi nyelvjárás is: (SVd. 253, 262:) *berja lunse vois* 'am letzten Tag kam er hin'. A votják is ismeri ezt a kifejezőmódot; l. Wotj. Chrestomathie 2. kiadás 140—1.

299. l. *mati* 'közeli' 'поблизости' természetesen nem tartalmazza ugyanazt a transitivusi ragot, mint *vi-vti* 'поверху, чепечур', *u-vti* 'понизу', ahogyan a 299. lapon olvassuk; a *-ti-mati*-ban a főhöz tartozik, vö. pl. UOTILA, Syrjänische Chrestomathie 115.

317—332. l. A fejezet az indulatszókról, hangutánzó, hangfestő stb. szavakról szól bő anyaggyűjtés alapján.

9. Ismételjük: a permjáki nyelvtan jelentős alkotás, amely nagyon elősegíti majd a permjáki nyelv tanulmányozását és megismerését. Nagy érdeme, hogy helyes pedagógiai érzékkel és módszeresen oktatja és vezeti a főiskolai hallgatókat, akiknek elsősorban szánták ezt a könyvet. Egy hamarosan várható második kiadás el fogja tüntetni azokat a hiányosságokat, amelyek ennél az első kísérletnél elkerülhetetlenek voltak. A könyv szerzői és szerkesztője áldozatos munkájukkal halála kötelezték a finnugor nyelvtudomány minden művelőjét.

FOKOS DÁVID

A zürjénföldi régészeti irodalom új terméséből

A Komi Autonom Szocialista Szövetségi Köztársaság területének történetét a régészek még nem régen kutatják. A Pecsora és a Vicsегда folyók völgyei, a Nagyföldi Tundra régészetiileg csak az 1950-es évek második felétől kezdve váltak és válnak igazán ismertté. Bár a geológusok a Pecsora-parti barlangokat már a múlt század 30-as éveitől kezdve ismerték, a régészek pedig már 1851-ben ásattak a Vicsегда völgyében, mégis a leletek értelmezése a környező területek beható régészeti ismerete nélkül nem hozhatott kellő eredményeket a permi népek és az obi-ugorság története felderítésében. A szovjet korszakban már a 20-as évek közepén újabb ásások indultak a Vicsегда folyó medencéjében, de az ásatok és a dokumentáció színvonalán olyan alacsony volt, hogy a feltárt anyag alig alkalmas történeti interpretációra. Az 50-es évek második felében megélnékül régészeti kutatások előtt közvetlen a háború utáni évektől kezdve Csernov G. A. geológus terepbejárásai és vizsgálati ásásai szolgáltattak sok értékes anyagot a jelzett terület őslakossága történetének megírásához. Kelet-Európának ezt a távoli részét is érintő nagy régészeti összefoglalást elsőnek Fossz M. J. (Древнейшая история Севера европейской части СССР. МИА 29. 1952) és Вилузов А. Я. (Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху. 1952) végezték el. A Komi ASzSzK történeti vázlata egészen a bronzkorszakig jórészt erre a két alapvető munkára épült. (Очерки по истории Коми АССР. I. 1955.) Újabbán, Fossz M. J. halála után, GURINA N. N. az, aki olyan összefoglaló munkát írt, amely elsősorban a csiszolt kőkorszakra nézve ad új történeti alapvetést, különösképpen az Onyega folyótól nyugatra fekvő területre, a gödröskés-félsziget kerámia kultúrájának elterjedési vidékére nézve (Гурина, Н. Н., Этническая история Волга-Оского междуречья. МИА. 94). Az ő vizsgálati a volgai finnugorság (az Oka folyótól Karéliáig) történetére vonatkoznak. Azért, hogy hasonló összefoglalást lehessen írni a permi finnugorok és az obi-ugorok Urálon inneni törzseinek történetéről, feltétlenül szükséges a vicsegdai és a pecsorai területek régészeti kutatásának folytatása. Ezt a kutatást ma már elsősorban a Szovjet Tudományos Akadémia Komi Fililáléja és a Komi Köztársasági Múzeum fiatal káderei végzik. A két, általunk most itt jellemzett gyűjteményes kötet is jobbra az ő írásait tartalmazza. (Историко-филологический сборник. вып. 7. és Материалы по археологии европейского Северо-Востока. I. Сыктывкар 1962.) A két kötetben négy szerzőtől 7 régészeti tanulmányt közöltek. Közülük négy őskori témájú: Буров, Г. М., Новые стоянки в долине р. Вычегды; Долговременные поселения нар. Вис; Стоянки на Синдорском озере; valamint Чернов, Г. А., Стоянки в бассейне Р. Адзьвы (Большеземельская тундра), kettő pedig középkori anyagot dolgoz fel: Канивец, В. И., Среднеазиятские и германские монеты на Северном Урале; Савельева, Э. А., Некоторые материалы по средневековой археологии Вытегорского Края. A hetedik az Unijai barlang ásatásának publikációja, ős- és középkori rétegeket egyaránt tartalmazó emlékről szól: Канивец, В. И., Первые результаты раскопок в Уньинской пещере.

A felsorolt tanulmányok egyike sem érint olyan anyagot, amely a terület leg-
régebbi lakosságával, más szóval a korai neolitikus mikrolit kultúrákkal volna kap-
csolatban. BUROV elsőnek említett tanulmánya 3 olyan települést ismertet a Vicsegda
folyó bal partjáról, illetve a Logesin folyó torkolata mellől, amelyek az i. e. II. évezred-
ben már léteztek (Jagkodzs I., Podzsebinszkaja, Nyidz I.). Pattintott kőszeközökön kívül
BUROV nem talált ezeken edénytöredékeket. Eszközanyaguk alapján véve egymással
megegyező. Hasonló leleteket közeli párhuzamként a Vimja folyó mellől említ, bár ezek
a kőszerszámok a Szovjetunió észak-európai részén máshol is használatban voltak. —
BUROV további két tanulmánya is a Vicsegda folyó medencéjével, illetve a Vimja és
a Visera folyók medencéjének vízválasztójával (Szindori-tó) áll kapcsolatban. A Vicsegda
medencéjében a régészek egészen 1959-ig egyetlen állandó régi települést sem ismertek.
Ekkor a Komi Filiále expedíciója egyszerre 8 települést is felfedezett, melyek közül
3-nak az ismertetését találjuk meg BUROV második cikkében. (A kutatást 1960-ban is
folytatták, amikor már 2 téglalap alaprajzú házat is feltártak az egyik településen.)
A 3 telepen, Visz I—II—III., a gödröcskés-fésűsdíszes kerámia kultúra képezi a leg-
régibb réteget (i. e. III. 6. e. derekától az i. e. II. é. e. kezdetéig). A kőszeközök már
nemcsak pattintottak, hanem vannak csiszolt balták is. A kerámia díszítése alapján
BUROV a Vicsegda vidéke északi részét egységes etnokulturális területnek tartja, ide-
értve a Nagyföldi Tundra nyugati részét, valamint az ezek közé eső nagy területet is.
Ettől az egységes területtől régészetileg mind a Káma vidék, mind a Volga—Oka-i
kerámia elterjedési területe jól elkülönül. Jellegzetes dísz a kerámián a fogazás. Ennek
a neolitikori (eneloit) kultúrának az eredetét ő még nem látja világosan; kétségtelen,
hogy volt kapcsolata a Volga—Oka-i gödröcskés-fogazásos díszű kerámiával. GURINA
szerint itt délnyugat felőli vagy nyugati eredetről lehet szó. Emellett a kerámián uráli
hatás is érezhető, ui. a „lépkedő fésű” dísz oda vezet el bennünket. Nincs azonban kizárva
az sem — kockáztatja meg BUROV —, hogy ez a kultúra a helyi mezolitik kultúrák alap-
ján fejlődött ki, a vele szomszédos gödröcskés-fogazásos díszű kerámia kultúrájának
hatása alatt.

A leírt telepeken talált későbbi jellegű fogazásos díszű kerámia párhuzamait
a vicsegdai Lebjaszaja telep szolgáltatja. Nagyjából egy idejű lehet ez a fehér-tengeri
régészeti kultúra első fázisával (i. e. 1800—1500), valamint a Jug folyó melletti Mar-
milin-i teleppel. Ez utóbbit Fossz az i. e. XIII—XII. sz.-ra keltezte. Délen a Felső-Káma
vidéken vele egy időben az ún. turbinói kerámia létezett.

Az ugyanezen a telepeken talált zsinórdíszes kerámia megfelelőjét a Vicsegdánál
a Mieldin-i és a Lebjaszaja telepek adják. Ez már a bronzkor vége és a vaskor eleje.
Egy idős az ananyinói és a fehér-tengeri kultúrákkal.

A telepek legfiatalabb rétegeit gljadenovói típusú kerámia jellemzi, az i. e. I.
évezred végén és az i. u. I. évezred elején.

Az említett kőszeközök a gödröcskés fogazásos díszű kerámia velejárói. A Vicsegdánál
már nincsenek a többi kerámiatípussal együttes használatban pattintott köpengék.
Hasonló a fejlődés a Káma vidéken is; egy időben fogynak ott is a köpengék. A kő-
nyílhegyek egyik típusát a Vicsegdánál a zsinórdíszes kerámiával találjuk együtt, a
vakarók pedig a gljadenovói típusú edényekkel együtt voltak még használatban.

Mind a kerámia, mind pedig a kőszeközök rövid jellemzéséből az derül ki, hogy
ezek a települések igen hosszú ideig voltak lakottak. Lakóik elsősorban halászzattal
foglalkoztak.

BUROV harmadik tanulmánya a Szindori-tó partján és szigetein levő telepet
ismerteti, összesen 9 teleposort. Ezek kerámiája nagyjából a Visz I—II. településeket
edényeinek felel meg. E települések bronzkoriak; egyik közülük kora-vaskori.

CSEBNOV tanulmánya a Nagyföldi Tundra régészeti emlékeinek van szentelve.
A szerző tollából helyi és központi folyóiratokban sok tanulmány jelent meg, melyek
mind a Pecsora medencéje vagy a tundravidek régészetével foglalkoznak. Itt most az
1952. évi kutatásainak eredményeit adja közre, melyeket az Adzja folyó partján vég-
zett. Kulik N. A. 1909. évi kutatásai óta 200 ősi település vált ismeretessé erről a tundrá-
ról, melyek felfedezésének nagy része éppen Csernov érdeme. A folyók partján ebben az
évben 57 települést vizsgált meg, melyeket térképre vetítve is bemutat. A településeken,
melyeknek élete az i. e. III. évezredre nyúlik vissza, tűzhelyeket, edénytöredékeket, pat-
tintott kőnyílhegyeket, valamint egy csiszolt kőbaltát is talált. Ez utóbbi nyugati
(Finnország, sőt Észtország) kapcsolatról tanúskodik. Érdekes, hogy itt az Adzja
melletti településeken nem talált fémeszközöket, pedig más nagyföldi tundrai telepen
találtak hasonló korú fémerszerszámot. A települések kerámiája a gödröcskés-fésűsdíszes
típushoz tartozik. Az Urál hegység északkeleti lefolyásai az áldozati barlangok. Egy ilyen
barlang a KANYIVEC által ebben a kötetben leírt unjai barlang is, melyben még Csernov

kezdté meg a régészeti vizsgálatot 1955—1957-ben; már akkor áldozóhelynek tartotta. A folyó partjától alig 10 méterre levő, jól látható és megközelíthető bejárata délfelé tekint. Kanyivec 1959-ben 44 m² felületet tárt fel a barlang bejáratí termében. A leletekből kiderült, hogy a bronzkorban, a korai vas- és a középkorban látogatta az ember. A magas talajvizszint sajnos nem engedte meg az ásását további folytatását, ami igen fontos lett volna a barlang kőkori lakottsága kérdése eldöntéséhez. A leletek 3 tűzhely körül csoportosultak. Kanyivec szerint a barlang csak a középkorban volt szentély, még hozzá az obi-ugor lakosságé. Ugor kapcsolatra több lelet utal: egy medaillonszerű maszkos fémkorong, amely a hasonló vogul korongokra emlékeztet (párhuzamai a Felső-Vicsegda mellől ismeretesek). Ezt a korongot vele egy rétegben talált pénzek az i. u. X—XI. sz.-ra kelteznek. Előkerült továbbá egy ezüstlemezen levő bekarcolt szarvas- és emberábrázolás, valamint olyan agyagedények, amelyek az Alsó-Ob vidéki kultúrák nyomait viselik magukon. A bekarcolt ábrázolások is nyugat-szibériai típusúak. Ez a barlang is jó támpont lehet az Urálon inneni ősi obi-ugor kultúra régészeti kutatására, és a mai Urálon túli lakosság Urálon inneni településeinek elhatárolására, ami eddig még nem történt meg.

Ezt megelőzően az i. u. VI—IX. sz.-ban használták a barlangot, a kámai lomovátovói kultúra idején. Erre utalnak az itt talált övveretek és edények is. A rétegben levő pénzek középszerűek.

A barlang leleteit komplex módszerrel dolgozták fel. Ez különösen kiemelendő pozitívum. Nemcsak a kerámia töredékek csiszolati-strukturális vizsgálatát végezték el, hanem pontosan meghatározták az állatsont-leleteket is. A halcsontokon és 16 különféle emlőslálat csontján kívül madár csontok is kerültek elő. Rajtuk kívül a ló- és a juhcsontok csak 5%-os arányban vannak képviselve. (Rénecsontok nincsenek, mert itt az Észak-Urálban csak a XV. században jelent meg a réntenyésztés, nyenyec hatásra.)

A koravaskori leleteket mindössze 2—3 edény képviseli (i. e. II.—i. u. III. sz.), melyek mind déli glijdenovói típusúak. Ez azt bizonyítja, hogy idáig feljártak a Káma vidéki vadászok.

A bronzkorszakból csak néhány pattintott kötőredék származik.

A kötet egyik legérdekesebb tanulmánya, amely középszerű és nyugati pénzekről szól, szintén KANYIVEC tollából ered: Среднеазиатские и германские монеты на Северном Урале. Hat érmet közöl, melyek közül 4 az unjai, 2 pedig a kanyini barlangból származik. Véleménye szerint ezeket a mai obi-ugorok ősei hagyták itt hátra, ugyanúgy mint a Pelim szellemek felajánlott pénzeket a voguloknak. A középszerű pénzek a X. sz. közepéről, a szászországiak pedig a XI. sz. második feléből származnak. Tudjuk, hogy nyugati pénzek még az Urálon túlra (Sajtan-barlang) is eljutottak. Útjuk a Szuhona, Vicsegda, Felső-Pecsora folyása mentén vezetett. A dénárokat, melyeket az unjai barlangban találtak, a helyi lakosok a komiktól kaphatták a XI. sz.-ban. (A pénzeket Szmirnova, O. I., Bikov A. A., Janyina Sz. A. határozták meg Leningrádban.)

A kötet utolsó tanulmánya a vicsegdai terület későközépkori leleteiről szól: Некоторые материалы по средневековой археологии Вычегодского края. SZAVELJEVA itt a XII—XV. sz.-i Karabjib földvár, a Gidszajzag, Kljanislaszta és a Dzsisibag XII—XIV. századi temetők leleteit ismerteti.

A Vicsegdánál XI. sz.-ban megjelent orosz kultúra tárgyai (novgorodi párhuzamok) adnak kellő támpontot a leletek keltezésére.

A leletanyag nagy része déli, a zürjén rodanovói kultúra elemeit mutatja. A zürjének vicsegdai ágának felvándorlása már az i. u. VII. sz.-ban megkezdődött; ennek szerkesztése az ő későbbi kultúrájuk elemeinek itteni megtelepedése.

A temetkezési szokások érdekes képet mutatnak. A halottakat részben, vagy néha teljesen elhamvasztották. Ebben a korban a szlávoknál már ez a szokás teljesen eltűnt, a cseremiszeknél pedig a XI. sz.-ban volt eltűnőben. Itteni jelenlétét SZAVELJEVA kérdésként veti fel. Véleményünk szerint a kereszténység itteni igen lassú térhódítása kedvez a hamvasztásos rítus megmaradásának.

A tanulmányok megjelenését örömmel vettük mi, magyar régészek is, különösen az új sorozat megindítását. Reméljük, hogy mihamarabb közreadják benne a többi leletanyagot is, amely komoly alapja lehet rokonnépeink Urál vidéki ősi története megírásának.

ERDÉLYI F. ISTVÁN